

T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

SOVYET SONRASI
KAZAKİSTAN VE KIRGIZİSTAN
ÖRNEKLERİNDE KARŞILAŞTIRMALI
SOSYAL DEVLET OLGUSU

Yüksek Lisans Tezi

EMİNE SEZEN DİLER

İSTANBUL 2019

T.C.

BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KÜRESEL SİYASET ve ULUSLARARASI İLİŞKİLER

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

SOVYET SONRASI

**KAZAKİSTAN VE KIRGIZİSTAN
ÖRNEKLERİNDE KARŞILAŞTIRMALI
SOSYAL DEVLET OLGUSU**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. ALAEDDİN YALÇINKAYA

EMİNE SEZEN DİLER

İSTANBUL 2019

T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Küresel Sıyaset ve Uluslararası İlişkiler..... YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

Tezin Adı: *Sıyaset Sıyaseti Kazakistan ve Kırgızistan Örneğinde*
Karşılaştırmalı Sıyaset Devlet Olgusu

Öğrencinin Adı Soyadı: *Emine Sezen Drler*

Tez Savunma Tarihi: *29.05.2019*

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları yerine getirmiş olduğu Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından onaylanmıştır.

Doç. Dr. Burak KÜNTAY
Enstitü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları yerine getirmiş olduğunu onaylarım.

Program Koordinatörü

Bu Tez tarafımızca okunmuş, nitelik ve içerik açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak yeterli görülmüş ve kabul edilmiştir.

	Ünvan/Ad	İmza
Tez Danışmanı	<i>Prof. Dr. Albeddin</i> <i>Yalçınkaya</i>	<i>[Signature]</i>
Üye	<i>Doç. Dr. Esra</i> <i>Albayrakçı</i>	<i>[Signature]</i>
Üye	<i>Doç. Dr. Ulaz Sinata</i>	<i>[Signature]</i>

ÖZET

SOVYET SONRASI KAZAKİSTAN VE KIRGIZİSTAN ÖRNEKLERİNDE KARŞILAŞTIRMALI SOSYAL DEVLET OLGUSU

Emine Sezen Diler

**Sosyal Bilimler Enstitüsü Küresel Siyaset Ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans
Programı**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. ALAEDDİN YALÇINKAYA

29/05/2019 142 Sayfa sayısı

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dağılması ile Orta Asya coğrafyasında bağımsızlıklarını kazanan Kazakistan ve Kırgızistan, uluslararası sistemi oluşturan ülkelerin, hem jeopolitik konumları, hem de sahip oldukları petrol, doğalgaz ve diğer enerji kaynakları ile dikkatini çekmişlerdir.

Bu tez çalışmasında Kazakistan ve Kırgızistan ülkeleri örneklerinde; bağımsızlık sonrası sosyal devlet olgusu incelenmektedir. Devlet ve sosyal devlet kavramı, neo liberal politikalar etkisinde gelişen küreselleşmenin etkileri ile açıklanmaya çalışılacaktır. Yeni dünya düzeninde geçiş ekonomileri olarak adlandırılan bu ülkelerdeki sosyal devlet olgusu, gelişimi ve sosyal devletin geleceği anlatılırken yetmiş yıl egemenliği altında yaşadıkları SSCB'nin ekonomik, siyasi ve toplumsal etkilerine de değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Sosyal Devlet, Kazakistan, Kırgızistan, SSCB

ABSTRACT

THE COMPARATIVE SOCIAL STATE IN POST SOVIET KAZAKHSTAN AND KYRGYZSTAN

Emine Sezen Diler

**Graduate School of Social Sciences Global Politics and International Relations
Program**

Thesis Supervisor: Prof. Dr. ALAEDDİN YALÇINKAYA

29/05/2019 142 Pages

Kazakhstan and Kyrgyzstan, which gained their independence in Central Asia following the disintegration of the USSR in 1991, has drawn the attention of the international arena mainly because of their geopolitical position and their natural energy sources, including petroleum and natural gas.

In this thesis the concept of social state following the independence Kazakhstan and Kyrgyzstan will be evaluated. The concepts of “State” and “Social State” will be explained by focusing on the effects of globalization that developed as a result of liberal policies. In addition to the in depth analyses of the “concept of social state” in these countries, which are also called economies in transition to the new world order including its development and future, the economic, political and social effects of being a part of USSR for almost 70 years will also be mentioned.

Key Words: Central Asia, Social State, Kazakhstan, Kyrgyzstan, USSR

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
1.GİRİŞ	1
2.SOSYAL DEVLET VE SİYASAL İDEOLOJİLER.....	5
2.1. DEVLET KAVRAMI, TANIMI UNSURLARI, TARİHÇESİ.....	5
2.1.1. Devlet Kavramının Tanımı Ve Unsurları	5
2.1.2. Devlet Kavramı'nın Tarihçesi	6
2.1.3. Milliyetçilik, Liberalizm ve Marksizm Bağlamında Devlet Kavramı ..	9
2.2. SOSYAL DEVLET KAVRAMI.....	13
2.2.1. Sosyal Devlet Kavramı'nın Tarihçesi	13
2.2.2. Sosyal Devletin Tanımı, Yapısı, Unsurları	15
2.2.3. Marksizm ve Liberalizm Bağlamında Sosyal Devlet	21
2.2.4. Sosyal Devlet Anlayışının Yansımaları	28
2.2.4.1. Sosyal Harcamalardaki Artış	28
2.2.4.2. Kamu Hizmetlerinde Genişleme	28
2.2.4.3. Birikim ve Kalkınma Modellerinin Etkisi.....	29
2.2.4.4. Toplumun Refah Düzeyindeki Artış	31
2.2.4.5. Hak ve Özgürlük Anlayışına Yansımaları.....	32
2.2.5. Sosyal Devlet Süreci Ve Küreseleşme.....	35
2.2.5.1. Sosyal Devlet Anlayışının Çöküntüye Uğraması	35
2.2.5.2. Sosyal Devlet'in Yeniden Yapılanması.....	39
2.2.5.3. Neo – Liberal Düşünce Bağlamında Sosyal Devlet	42
2.2.5.4. Küreselleşme ve Sosyal Devlete Etkisi	46
3.SSCB SONRASI ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE DEVLET YAPISI .	52
3.1. RUSYA'YA GENEL BİR BAKIŞ	52
3.2. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ VE SSCB'NİN DAĞILMASI.....	61
3.2.1.Soğuk Savaş Dönemi.....	61
3.2.2.Gorbaçov Dönemi	65

3.2.3.SSCB'nin Dağılması	68
3.2.4.SSCB Dönemi Orta Asya Cumhuriyetlerinde Bağımsızlık Süreci	71
3.2.5.Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Genel Yapısı	74
4.KAZAKİSTAN ve KIRGIZİSTAN ÖRNEKLERİ BAĞLAMINDA SOSYAL DEVLET	80
4.1. KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ.....	80
4.1.1.Kazakistan Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler.....	80
4.1.2.Kazakistan Cumhuriyeti'nin Devlet Yapısı.....	83
4.1.3.Kazakistan Cumhuriyeti'nde Ekonomi	86
4.1.4.Kazakistan Cumhuriyeti'nde Sosyal Devlet ve Uygulanabilirliği	91
4.2.KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ	98
4.2.1.Kırgızistan Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler.....	98
4.2.2.Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Devlet Yapısı.....	100
4.2.3.Kırgızistan Cumhuriyetinde Ekonomi.....	104
4.2.4.Kırgızistan Cumhuriyeti'nde Sosyal Devlet ve Uygulanabilirliği	107
4.3. KAZAKİSTAN VE KIRGIZİSTAN CUMHURİYETLERİNDE SOSYAL DEVLET ANLAYIŞININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ	110
5.SONUÇ.....	120
KAYNAKÇA	127

KISALTMALAR

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BDT:	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM:	Birleşmiş Milletler
C:	Cilt
Çev:	Çeviren
FAO:	Gıda ve Tarım Örgütü
GSYİH:	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
ILO/UÇÖ:	Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF:	Uluslararası Para Fonu
M.Ö.:	Milattan Önce
md.:	Madde
NATO:	Kuzey Atlantik Paktı Örgütü
OECD:	Ekonomik Kalkınma Ve İşbirliği Örgütü
s.:	Sayfa
S.:	Sayı
SPD:	Alman Sosyal Demokrat Partisi
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TUC:	İşçi Sendikaları Kongresi
UNDP:	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

UNEP:	Birleşmiş Milletler Çevre Programı
UNESCO:	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNF-PA:	Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu
UN-HABİTAT:	Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı
UNICEF:	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
WB:	Dünya Bankası
WFP:	Dünya Gıda Programı
WHO:	Dünya Sağlık Örgütü
WTO:	Dünya Ticaret Örgütü
Y.:	Yıl
yy:	Yüzyıl
Sy.	Sayfa Yok

1. GİRİŞ

Orta Asya, yakın zaman dünya tarihinde yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler ile özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan; Çin, Rusya, ABD ve Avrupa Birliği ülkelerinin yer altı ve yer üstü kaynakları ile ilgisini çekmeye başlamış, neoliberal politikalar etkisinde küreselleşen dünyanın geçiş ekonomisine sahip ülkeleri ile gündeme gelmiştir.

Bu tez çalışmasında 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile bağımsızlığını kazanan Orta Asya devletlerinden Kazakistan ve Kırgızistan'da "Sosyal Devlet" olgusunun incelenmesi amaçlanmıştır. İlgili iki ülkenin genel bilgileri, ekonomik yapısı ve sosyal devlet uygulanabilirliğine değinilmeden önce, birinci bölümde devlet kavramı, devlet kavramının tarihçesi ve unsurları ile milliyetçilik, liberalizm ve marksizm bağlamında devlet kavramı incelenmiştir. Sonrasında sosyal devlet kavramının tarihçesi, yapısı, sosyal devleti oluşturan unsurlar üzerinde durulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistemin işleyişine hakim olan ekonomi kavramı ve gelişmelerine bağlı olarak uygulamaya geçirilen neoliberal politikalar ve küreselleşme ile liberal devlet anlayışının kendi içinde geçirdiği dönüşüm ve sosyal devletin geçirdiği aşamalara yer verilmiştir.

Orta Asya cumhuriyetlerinde Kazakistan ve Kırgızistan'ın siyasi, ekonomik, demografik ve sosyal yapısını anlamak ve bağımsızlıklarını kazandıktan sonra iç ve dış politikada yaşadıkları süreci doğru ifade edebilmek için Rusya'nın tarih sahnesindeki gelişim sürecine değinilmesi gerekmiştir. Ekim Devrimi ve sonrası, SSCB döneminde Stalin tarafından uygulanan Slavlaştırma politikası ve dış siyaset, Soğuk Savaş dönemi ve Gorbaçov dönemi ile SSCB'nin dağılma ve Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlık süreci ikinci bölümde incelenen konulardır.

Üçüncü bölümde, 1991 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan ülkelere Kazakistan ve Kırgızistan Cumhuriyetleri'nin genel özellikleri, siyasi yapısı ve ekonomik durumu üzerinde durulmuş, içinde bulundukları ve geçiş ekonomisi ülkeleri olarak adlandırıldıkları süreçte devlet yapısı ve sosyal devlet

olgusunu içeren unsurlar çerçevesinde nasıl yol aldıkları, bu yapıya nasıl ulaşacakları ile ilgili değerlendirilmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Sosyal devlet ve ilgili ülkelerdeki sosyal devlet olgusuna değinilmeden önce bu sürecin tarıma dayalı bir sistem olan feodalizmden ticarete dayalı bir sistem olan kapitalizme geçişle Avrupa’da aynı anda gerçekleştiği görülmektedir. Ticarete dayalı olarak ortaya çıkan kapitalizmin sonrasında sanayi üretimini etkilediği, bu gelişmenin de sosyal sınırlar üzerinde yarattığı etkinin de ulus devlet sürecini etkileyen önemli bir süreç olduğunun söylenmesi gerekir. Bu noktadan sonra ulus devletlerin ortaya çıkması, ticaret ile zenginleşen burjuvazi sınıfının artan talepleri, edindikleri yüksek kazancı sanat ve ticarete yatırımları Rönesans ve Reform hareketlerinin de oluşmasında etkili olmuştur. Ayrıca coğrafi keşifler ile ekonomiyi büyütecek yeni yerlerin bulunması, uluslararası sistemi sömürgecilik anlayışı ile tanıştıracaktır. Savaş teknolojisindeki gelişmeler, sanayi devrimi ile birlikte üretimde meydana gelen artış, yeni ülkelerin keşfi ile mevcut ticaret yollarının değişimi, fikir hareketleri, Fransız İhtilali gibi gelişmeler, imparatorlukların karmaşık ve geniş sınırlara dayanan içinde birçok azınlık unsurunun bulunduğu yapısında da mecburi bir değişim yaratmıştır. Nitekim I. ve II. Dünya Savaşları ile birlikte dünya yeni bir düzene doğru evrilmiştir.

Bir arada yaşayan insanları millet yapan faktörler gelişen siyasi, ekonomik ve sosyal faktörler ile benimsenen siyasi ideolojiler bağlamında farklı bir anlayışla ele alınmaya başlanmıştır. Günümüzde, barış, siyasi istikrar, sosyal haklar, insan hakları ve toplumların refahı bu çerçevede gelişme göstermekte ve istikrarını sürdürmeye çalışmaktadır. Bu ideolojilerin devlet kavramı üzerine etkileri de, benimseyen devletin hem dış hem de iç ilişkilerinde ve ekonomi politikalarında belirleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Orta Asya cumhuriyetlerinden Kazakistan ve Kırgızistan’ın sosyal devlet olgusu bağlamında incelemesi yapılmadan önce tam da bu noktada Rusya’nın tarihteki yerine, var olduğu coğrafyada geçirdiği siyasi, toplumsal, ekonomik, ideolojik sürece bakma gereği doğmuştur. Nihayetinde konusu geçen ülkeler ve halkları yetmiş yıl bu ülkenin egemenliği altında var olmuşlardır.

Sosyal devlet, 20.yy'ın ikinci yarısında liberal devlet anlayışının kendi içinde gerçekleştirdiği bir aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. Liberal devlet anlayışında var olan, özgürlük, hak, eşitlik ve mülkiyet anlayışını koruyarak aslında değişen sosyal ve ekonomik koşullara göre devlet anlayışında değişikliğe gidilmesi gerekmiştir. Sanayileşme ile başlayan ve kapitalist sistemin ekonomi politikaları ile devam eden süreç toplumsal düzlemde sorun ve bu soruna karşı toplumun talepleri ile şekillenmiş ve süreç içinde ekonomik gelişmelere bağlı olarak kendi içinde değişim geçirmek zorunda kalmıştır.

İlk iki bölüm ile amaçlanan; sosyal devlet kavramının hangi sosyal ve ekonomik şartlarda ortaya çıktığı, geliştiği ve sonrasında geçirdiği değişim ve günümüzdeki durumundan bahsedilerek; bugün geçiş ekonomisi ülkeleri olarak adlandırdığımız bu ülkelerin kendi şartları ve tarihleri değerlendirildiğinde uluslararası sistemin etkileri ile sosyal devlet olgusunun uygulanabilirliği ve yansımalarının çerçevesi çizilmek istenmiştir.

Sosyal devletin özellikleri değerlendirildiğinde günümüzde sadece gelişmiş ülkeler tarafından benimsenmediği, dünya üzerindeki tüm ülkelerin bu sürece dahil olduğu ve sosyal, tarihsel ve ekonomik süreçlerine göre sosyal devletler olarak adlandırıldıklarının açıklanması ve Kazakistan ve Kırgızistan'ın sosyal devlet anlayışında içinde bulundukları ve ulaşmaları gereken durum ile ilgili tespit yapılması hedeflenmiştir.

Bu iki devletin seçilmesinin nedeni her iki ülkenin de etnik yapısı ve buna bağlı yaşadığı sorunlar bakımından benzerlik olmasının yanı sıra Kazakistan'ın halihazırda sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervleri ve bunun hem kendi hem de dünya ekonomisi içinde etkileri ve yansımaları ile ekonomik ve sosyal olarak devletin bir geçiş ekonomisi olarak geçirdiği süreç ve komşusu olan ve aynı süreçler ile bağımsızlığını kazanan Kırgızistan'ın ekonomisini etkileyecek kaynaklar bakımından daha güç bir yapıya sahip olması, ama siyasi olarak daha demokratik bir yapıda bulunması ve yetmiş yıl aynı ülke içinde, sosyalizmin ideoloji olarak benimsendiği ama otoriter bir rejimle yönetilen, siyasi ve sosyal olarak aynı politikalara maruz kalmaları ve merkezi bir yönetimle yönetilmelerinin yanında, Rusya tarafından ekonomik olarak farklı şekillerde konumlandırılmalarının ve neoliberal politikalar etkisi ile küreselleşen uluslararası

sistemin bu ÷lkelerdeki sosyal devlet anlayışı üzerindeki etkileri incelenmesi hedeflenmiştir.

İlgili tez çalışmasının hazırlanması sırasında Türkçe kaynaklardan faydalanılmıştır. Öncelikli olarak tez konusu bağlamında büyük önem taşıyan SSCB'ne ilişkin farklı disiplinlerde yazılan akademik eserler ve kaynak kitaplar incelenmiştir. Sosyal devlet olgusunun incelenebilmesi için ise sosyal devletin, hukuki, ekonomik, toplumsal ve siyasi boyutunu ele alan kaynaklar taranmıştır. Kazakistan ve Kırgızistandaki sosyal devlet olgusu bağlamında Türkiye'de yazılmış sınırı sayıda tez bulunması dolayısı ile bu konu ile ilgili ekseriyetle makalelerden yararlanılmıştır.

2. SOSYAL DEVLET VE SİYASAL İDEOLOJİLER

2.1. DEVLET KAVRAMI, TANIMI UNSURLARI, TARİHÇESİ

2.1.1. Devlet Kavramının Tanımı Ve Unsurları

Devlet, belirli bir insan topluluğunun, belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olmasıyla oluşan, hukuki kişiliğe sahip devamlı bir teşkilattır. Devleti; sınırları çizilmiş toprak parçası üzerinde egemen yetki alanına sahip olan, kalıcı ve devamlı kurumlara sahip, otorite uygulayan, siyasal bir birlik olarak da tanımlayabiliriz. Birçok farklı devlet tanımı da yapılabilir. Yapılan tanımlamalarda; millet, ülke ve egemenlik unsurlarının bir araya gelmesi gerekmektedir (Gözler 2017, s.135). Bu üç unsurdan kısaca bahsetmek gerekecektir.

Bir devletin var olması, kurulabilmesi için ilk olarak gerekli olan unsur, insan topluluğudur. Bu insan topluluğunun bir araya gelerek bir devlet kurması için de birbirlerine bir takım bağlar ile bağlanmış olmaları gerekmektedir. Millet: Birbirine birtakım bağlar ile bağlanmış insan topluluğudur. İki farklı millet anlayışından bahsedebiliriz: Bunlar objektif millet anlayışı ve sübjektif millet anlayışıdır (Gözler 2017, s.156) .

Objektif Millet Anlayışı'nda; insan topluluğunu bağlayan bağlar maddi olarak belirtilir ve ırksal, dilsel ve dinsel bağlar olarak açıklanır (Gözler 2017, ss.156-157). Sübjektif Millet Anlayışı'nda; insan topluluğunu bağlayan bağlar duygu ve düşüncelerden oluşur. Bu anlayışa göre devleti; ortak bir maziye sahip olan ve gelecekte de birlikte yaşama arzusuna sahip olan insanlar topluluğu olarak tanımlayabiliriz (Gözler 2017, s.158).

Devleti oluşturan ikinci unsur Ülke'dir. Bir araya gelerek milleti oluşturmuş insan topluluğunun üzerinde yaşayacağı bir kara parçasına ihtiyacı vardır. Ülke: Devletin egemenliğine tabi olan ve üzerinde milletin yerleşmiş olduğu üç boyutlu maddi çevredir. Ülke, kara sahası, su sahası ve hava sahası olarak üç kısımdan oluşur (Gözler 2017, s.160).

Egemenlik, devletin en önemli unsurudur. Egemenlik: Devletin milletin ve üzerinde yaşadığı toprakların üzerinde son karar mercii ve son otorite olması demektir. Aynı ülkede bir araya gelmiş olan milletin, devlet şekline dönüşümde siyasi gücün ortaya

ıkmasını sağlayan kavramdır. Bu siyasi güç, yani iktidar, bu gc direkt kendisi kullanmasa da atadığı görevliler, kurumlar aracılığı ile kullanır. Ve bu görevli ya da kurumlar bu yetkileri kendileri adına değil egemenin adına kullanırlar (Gözler 2017, s.162).

2.1.2. Devlet Kavramı'nın Tarihçesi

Siyasal rgtlenme biçimi olan devletin ilk ne zaman, nerede ortaya çıktığı tezi, devleti ortaya çıkaran nedenler, kökeni ve ilkel toplumlar ile ilgili araştırmalarda uzun bir dönem batı düşüncesinin evrimci tarih anlayışı egemendi. Evrimci tarih anlayışına göre ise ilkel toplumlar Batılı toplumların geçirdiği belirli süreçlere göre devletli toplumlar; Kent Toplum, Feodal Toplum, Ulus Devlet izleyerek uygarlık seviyesine ykseleceklerdir (Uygun 2015, s.12).

Devletli Toplumlar:

Kent Devleti:

M.. 3.500 lerden itibaren gerçek anlamda kent devletleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Mezopotamya kent devletleri, bir bölge yönetiminden ziyade, sadece bir kentten oluşmaktadır. Bu kent, çevresindeki kırsal birimlerle güçlü ekonomik ilişkiler olmakla birlikte, zayıf siyasi ve hukuki bağlara sahipti (Uygun 2015, s.63).

Kent devletlerinin ilk dönemlerinde bulunan temsili meclislerinde önemli yetkileri vardı.Yaşlılar Kurulu olarak adlandırılan bu meclis kent devletlerinin önemli organlarından biriydi. Kentler arasında yoğun savaşlar ve kentlerin bir imparatorluk yönetimi altında birleşmesiyle, meclislerin yetkisi azaldı veya tümden ortadan kalktırlar (Uygun 2015, s.66).

Kent devletlerinin sınırları dışında yaşayan göçebe topluluklarının saldırıları, bu devletlerde zamanla düzenli ordu kurma ihtiyaının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Düzenli ordunun kurulması kent devlet içinde merkezi otoriteyi güçlendirici etkisi olmuştur. Kent devletlerin aralarındaki savaşlar ve dışardan gelen saldırılar hem yönetim baskısının artmasına hem de sonucunda meydana gelen siyasi istikrarsızlığa bağlı olarak güçlü, büyük devletlerin kurulmamasına sebep olmuştur (Sander 2016, s.33).

M.Ö. 3.500'lü yıllarda Sümerliler tarafından tüm dünyanın kaderini değiştirecek yazı sisteminin bulunması uygarlığın başat gücünü de pekiştirmiştir. Yazının bulunması ve alfabenin geliştirilmesi, düşünsel ve sosyal süreçlerin kayıt altına alınmaya başlamasına neden olmuştur. Bu sürecin kamu yönetimi açısından önemi ise yönetsel hayatın sistematize edilmesi fikrini hayata geçirmede önemli bir araç sunmuş olmasıdır. Monarşik sistemde kralın kişisel mülkü sayılan ülke topraklarında yapılan üretimin, alınan yada satılan ürünlerin bilgisinin ve uyruklara ilişkin bilgilerin saklanması gerekliliği, yazının idari yaşama dahil olmasını sağlamıştır. Bu durumun bir diğer sonucu da günü gününe kayıt tutan ve rahiplerden oluşan merkezi bir bürokrasinin ortaya çıkmasıdır (Ateş 2004, sy.).

Feodal Devlet: Kent devletlerinin oluşumunda, tarımın ortaya çıkışı, su havzalarının paylaşımı ve bunun için verilen mücadele, nüfusun artması belli başlı nedenlerdir. Yapılan üretimin kayda alınması ihtiyacı yazının bulunmasına, paylaşım ve mülkiyet kavramları din ve hukukun doğmasına sebep olmuştur (Köktürk [tarih yok] ss.73-97).

M.Ö I. yüzyılda kurulan Roma İmparatorluğu bütün bir Avrupa ile Afrika ve Asya'nın Akdeniz'e bakan topraklarında bağımsız kent devletleri dönemini sona erdirmiştir. Roma, 5. yy'da Cermen halklarının saldırıları, içerde alt sosyo-ekonomik tabakaların Hristiyanlığı benimsemeleri verdikleri mücadeleler sonucu yıkılınca, Avrupa'da merkezi bir siyasi otorite kalmadı (Uygun 2015, s.149). Böyle bir ortamda Avrupa'da insanlar üzerindeki siyasal otorite, irili ufaklı şatolara sahip beylikler düzeyine kadar küçüldü. Bir toprağa sahip olan kişi o toprak üzerinde yaşayan insanlar için yasama, yürütme ve yargılama yetkilerinin çoğunu kullanan iktidar haline geldi. Feodal beyler, feodal sözleşmeler zinciri ile daha üstteki beylere ve sonunda bir krala bağlı görülseler de, bunların insanlar üzerindeki fiili etkisi iyice azaldı. Böylece Avrupa'da yaklaşık bin yıl sürecek olan Feodal İktidar sistemi ortaya çıkmış oldu. Orta Çağ'ın başlangıcı buradan hareketler Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ile başlamıştır (Uygun 2015, ss.149-150).

Feodalitenin sosyal yapısı Soylular (feodal beyler), din adamları, toprak köleleri ve özgür köylülerden oluşur. Toprak sahibi olan feodal beyin temel görevi himayesi altındakileri korumaktır. (Uygun 2015, s.150)

Temel üretim aracı olan toprak feodal soylular arasında paylaşıldığından ekonomik gücü de ellerinde bulunduran soylular kendi iradelerini krala karşı zor kullanarak kabul ettirecek güce de sahiptiler. Bu duruma verilebilecek en güzel örnek 1215 İngiliz Feodalitesinin krala kabul ettirdiği Magna Carta'dır.¹ Bu sözleşme Ortaçağ Avrupa'sında modern devletin temellerini oluşturmuştur. Feodal Avrupa, daha yoksul, daha az yaratıcıydı ve büyük ordulara sahip değildi. Ancak artık sistemin tamamı göçebelikten kurtulmuş; soyluların, din adamlarının, tüccar ve köylülerin oluşturduğu yerleşik bir Avrupa halini almıştır. Yani Avrupa'nın büyük toprak sahipleri, merkezi otoriteye karşı birer direnme odağı haline gelirken, Rusya'da dahil Doğu'da merkezi otorite bunlara kendine bağlı birer hükümet uzantısı gözüyle bakmayı sürdürmüş ve böyle davranmıştır. Bu kısmi özgürlük ve kendi kendine yönetim Avrupa'da sonrasında yaşanacak üstünlüğü sağlayacak, Rönesansın doğmasında da etkili olacaktır (Sander 2016, ss.74-75).

Ulus Devlet:Orta Çağ Avrupa'sında siyasal iktidarın kaynağı Tanrı'ya dayandırılmış, kullanımı ise çok sayıda iktidar ortağı arasında bölünmüştür. Feodal beyler uzun bir süre söz konusu yetkileri, söz konusu toplumlar için kullanmışlardır. Ulus devletin ayırt edilen temel özelliklerinden biri, bu üstünlük mücadelesine son vermesi ve çok sayıda yerel birimi bir siyasal merkez etrafında birleştirmesidir. Kral, hem Kilise'ye, hem de feodal beylere üstünlüğünü kabul ettirmiş ve egemen iktidar haline gelmiştir (Uygun 2015, ss.184-185).

Avrupa'da ulus haline gelme süreci, ekonomik yönden feodalizmden kapitalizme geçiş ile eş zamanlıdır. Feodalizm, tarıma dayalı bir ekonomiyken kapitalizm ticarete dayalı bir ekonomi olarak ortaya çıkacak, sonrasında da sanayi üretimi gelişecektir. Bu durum sosyal sınıfların da konumunu etkileyecek, gücünü toprak zenginliğinden alan aristokrasi zayıflarken, ticaret yolu ile zenginleşen burjuvazi güçlenecektir (Uygun 2015, s. 185).

---

¹ Tarihin ilk yazılı anayasası olan Manga Carta, dünyanın özgürlük adına attığı en büyük adımı olarak kabul edilir. Magna Carta, İngiltere Kralı John'un (Yurtsuz Kral John), sınırsız yetkilerinden feragat ettiği, hukukun kendi arzularından daha üstün olduğunu kabul ettiği, tarihin akışını değiştiren bir antlaşmadır.

Avrupa'nın batısında burjuva kesiminin katkıları ile başlayan ekonomik gelişim, 15. yy'da ulus devletlerin ortaya çıkmasının da sebeplerinden biri olacak, yeniden doğuş anlamına gelen Rönesans ve Reform hareketleri ve bu hareketlerin ortaya çıkmasının temel sebepleri yine burjuvazi yani tüccarlar olacaktır. Diğer yandan İtalya, Portekiz, İspanya, İngiltere ve Fransa gibi devletleri coğrafi keşiflere yönlendirecektir. Böylece yeryüzünde çok daha güçlü sömürge imparatorlukları kurulmaya başlanacaktır (Sander 2016, ss.79-94).

Ulus devletin ortaya çıkmasında savaş teknolojisindeki gelişme ve özellikle topun, sonrasında tüfeğin bulunması önemli bir etken olmuştur (Sander 2016, s.96). Bu dönemde kentlerin ve feodal toprakların yerelciliği ile papalığın ve imparatorlukların evrenselliği, dönemin yeni ekonomik, siyasal ve askeri koşullarına uyum gösterememiştir. Yerelleşme evrenselleşme arasında bir bakıma ortalama yol olan ulus devlet, bu yeni koşullara tam anlamıyla uyum göstermiş, açıkça belirlenen sınırları, iç düzeni ve güçlü kurumları ile tüm yeryüzünün temel siyasi örgütlenme biçimi olmuştur. Ulus devletin gücü ve saygınlığı bugün de değişmiş değildir (Sander 2016, s.96).

2.1.3. Milliyetçilik, Liberalizm Ve Marksizm Bağlamında Devlet Kavramı

Milliyetçilik: Modern devletin ortaya çıkışı Fransız Devrimi ile başlar. Fransız Devrimi fikirleri insanların iktidarı paylaşma taleplerini dile getirmelerine sebep olmuştur. Bu süreçte ortaya çıkan kentli ve okuryazar kitle aristokrasinin sahip olduğu ayrıcalıklara da tahammül edemez olmuştur. Eşitlik talebi modern toplumun en büyük tutkusu olmuştur. Diğer yandan devletinde toplumun aktif desteğine ihtiyacı her geçen gün artmaktadır (Hekimoğlu 2016, s.326).

Modern devletin işleyişinde bir yandan toplumun katılım taleplerine kanal açmak, diğer yandan toplumu tanımak ve kontrol altında tutmak gerekir. Milliyetçilik bu iki tarafda da yer alır. Milliyetçilik, toplumun iktidarda söz sahibi olmasının, yani siyasete katılımının ifadesi olduğu kadar, iktidarın katılımı sınırlandırmasının, katılmaya hak kazanan kitleyi tanımlamasının ve denetlemesinin bir aracı olarak ortaya çıkar (Hekimoğlu 2016, s.326) .

Milliyetçilik, ideoloji olarak teorik yanından ziyade siyasal bir pratik olarak oldukça etkili bir harekettir. Son iki yüzyılın siyasal gelişmelerinin temel çatısını milliyetçi

ilkelerin belirlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Milliyetçilik her zaman bir söylev koalisyonu olmuş, hangi ideoloji ile ittifak yaptığına bağlı olarak, milliyetçi ilkeler de farklılaşmıştır (Hekimoğlu 2016, s.310).

Bu bağlamda I. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın çok milletli imparatorlukların ortadan kalkışı, milliyet ilkesinin yaygınlaşmasına neden olan en önemli gelişmedir. Diğer bir gelişme ise 1917 Sovyet Devrimi'dir. Milliyetçilik ve Sosyalizm arasındaki mücadele bu dönem ile birlikte iç politikanın olduğu kadar dış politikanın da konusu olmaya başlamıştır. Wilson prensipleri ile açık bir biçimde tanınan self-determinasyon hakkı aslında kapitalist sistemin Bolşevik'lere karşı kullandığı bir kart olmuştur. Wilsoncu ilke, yani devlet sınırlarının milliyet ve dil sınırları ile uyumlu kılınması ilkesi, pratik de uygulanması mümkün olmayan bir ilkedir. Eski imparatorlukların üzerine kurulan yeni devletlerin çoğu, imparatorlulardan daha küçük çok milletli yapıları yansıtmaktadır. İmparatorluk içinde "ezilen haklar" olarak tanımlanan bu gruplar, yeni devletlerin yönetimi altında "ezilen azınlıklar" olarak tanımlanmaktadır. Homojen bir halkın yaşadığı, tertoryal bir devletin kurulması, ancak azınlıkların kitle halinde kovulması ya da imha edilmesi ile mümkün olabilecektir. Bu bağlamda, milliyetçiliğin kaynağında soyun yerine millet kavramı konmuştur. Devleti kuran ve onu devam ettiren de bu millete olan aidiyet duygusudur. Ve ulus-devlet dediğimiz aralarında ortaklıklar bulunan bireylerin birlikte yaşamak isteyişleri sonucu ortaya çıkan realiteyi oluşturmuştur (Hekimoğlu 2016, s.341).

Liberalizm: Liberal bir devlet teorisinde tüm bireyler eşit yaratılır ve Tanrı tarafından verilmiş yaşama, özgürlük ve mutlu olma gibi doğuştan dokunulmaz haklara sahiptir. Birey bu hakları güvence altına alması için devleti oluşturmuştur. Devlet, gücünü yönettiği bireylerden alır. Aynı şekilde de tüm devletler eşittir ve var olma, bağımsızlık ve ulusal çıkarlarını koruma gibi bir takım haklara sahiptir. Liberal anlayışa göre tıpkı birey gibi uluslararası sistemde de devletler statüleri, hakları ve sorumlulukları bakımından eşittir. Liberal devletteki birey gibi uluslararası sistemde de devletin bireyciliği vardır. Bireyciliğin devlet için anlamı egemenliğe denk düşmektedir. Egemenlik, devletin kendi rızası dışında herhangi bir dış müdahale ya da sınırlama olmadan karar alabilmek için özgür, otonom ve siyasal bakımdan özgür olması anlamına gelir (Arı 2013, ss.302-303).

Liberalizm'e göre devlet farklı çıkar gruplarının temsil edildiği bir alandır. Devletin sadece devletler ile değil devlet dışı aktörlerle de karşılıklı bağımlı bir durumu vardır. Bu anlamda dış politika kararları sabit bir ulusal çıkarı değil, devletlerin değişen çıkarlarını yansıtır (Kardaş ve Balcı 2014, s.313).

Avrupa kültür çevresinde yaklaşık 400 yıllık bir geçmişi olan liberal düşüncenin hedefi; toplum sözleşmesi, doğal haklar ve kuvvetler ayrılığı gibi ilke ve kurumlar ile devlet iktidarını sınırlamaktır. Liberalizme göre özgür bireyler aralarında bir toplumsal sözleşme yaparak güvenli bir şekilde yaşamaya karar verirler. Devletin temel görevi kendi iradesini özgür bireyler üzerinde tesis etmek değil, bireylerin özgürlüklerini birbirlerinin haklarına zarar vermeyecek şekilde kullanmalarını mümkün kılmaktır. Liberaller, insan hakları kavramını öne çıkararak herkesin güven içinde yaşamasını garanti eden ve ancak bir huzursuzluk olduğunda ortaya çıkan devlet tipini savunurlar. Özgür bireylerin iradeleri ile ortaya çıkan devlet, bireylerin bu özgür iradelerini asla sınırlandırmamalıdır (Kardaş ve Balcı 2014, s.149).

Marksizim: Marksizim tarihsel bir bakış açısıyla toplumu, siyaseti, uluslararası olguları ve değişimi açıklamaya çalışır. Marx'a göre insanlık tarihi, avcılık ve toplayıcılık gibi ilkel komün, kölelik, tarımsal üretim, feodalizm ve modern zamanlarda kapitalizm gibi farklı üretim tarzlarının birbirini yerinden ettiği bir süreçtir (Kardaş ve Balcı 2014, s.209).

Devlet aygıtının ise Marx'ın düşünsel tarihindeki konumunun sabit kaldığı söylenemez. Erken dönem yazılarında, aslen insani ve toplumsal güçlerin yabancılaşmasının bir uğrağı olarak ele alınan devlet, sonraki dönemde sınıfsal rengine bürünür ve işçi sınıfının da kendi çıkarlarını kullanabileceği bir araç olarak ifade edilir Burjuvazinin ortak işlerini gören bir komite olarak tanımlanan devletin işçi sınıfı tarafından ele geçirilmesi ve kendi lehine kullanılması olasılığı üzerinde durulur (Örs 2016, ss.200-201).

Marksizim'in en temel unsurlarından olan toplumsal sınıflar, üretim araçlarının kime ait olduğu ve kimin kontrol ettiği ile belirlenir. Toplum, birbiri ile çatışan iki sınıftan oluşmuştur: Burjuva sınıfı ve işçi sınıfı. Ve devlet bu sınıflardan egemen olan sınıfa hizmet eder. Sınıflara bölünmüş bir toplumda devlet, ekonomik bakımdan hakim sınıfın,

hakim güçüdür. Sayı bakımından azınlıkta olan sömüren sınıfın, çoğunluğu teşkil eden sömürülenler sınıfına hakim olabilmesi için yalnızca ekonomik güç yeterli değildir. Bir zorlama ve baskı mekanizmasına da gerek vardır. İşte devlette ordu, polis gibi silahlı gücü ile mahkemeleri, hapishaneleri ile bu baskı mekanizmasını oluşturur. Denilebilir ki devlet, ekonomik bakımdan güçlü sınıfın baskı aracıdır. Marksizim devlet tipleri ile devlet biçimlerini ayırır. Devlet tipi, devleti kullanan sınıfa göre belirlenir. Devlet organlarının ve idaresinin organizasyonu da devletin biçimini belirler. Tarihte üç tip sömürü devleti kurulmuştur: Kölelik devleti, feodal devlet ve burjuva devleti (Göze 2013, ss.72-73).

Marx'ın toplumun kurumsal ve ideolojik yapısının ekonomik üretim ilişkileri tarafından belirlendiği varsayımına indirgelediği, ekonomik determinizme dayadığı teorisine göre ise ekonomik sistemi denetleyebilen siyasal sistemi de denetler. Marx-Engels öğretisine göre siyasal kuruluşlar ekonomik alt yapıya dayanan üst yapılardır. Devletler bu nedenle burjuvazinin potansiyel üzerindeki egemenliğini güçlendirmeye yaramaktadır (Arı 2013, s.235).

Marx, tarihsel olarak sivil toplumun ön koşulu ve esas temelini, basit aile ya da klan denilen bileşik aile olduğunu belirterek, sivil toplumun “bütün tarihin gerçek ocağı, gerçek sahnesi” olduğunu söyler. Devlet denen siyasal oluşum da, işte bu sivil toplumun odağında gelişen toplumsal işbölümünün, sınıfların ve sınıf mücadelelerinin doğrudan bir ürünü olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Sivil topluma göre ikincil derecede ve bağımlı bir moment olan devlet, son çözümlemede, belirleyen değil, kendisi belirlenen bir varlıktır. O halde devlet denen kurum, toplumsal evrim sürecinin en son aşaması, ya da “mutlak ve sonsuz bir varlık” olmayıp, belirli tarihsel koşulların ürünü olarak ortaya çıkmış ve onu var eden tarihsel koşullar ortadan kalktığında, kendisi de ortadan kalkacak olan, geçici bir kurumdur (Çağlı 1991, sy).

Ezilen sınıf ile egemen güçler arasındaki savaş tarih boyunca devam etmiştir ve günümüze kadarki tüm savaşlar sınıf savaşlarıdır. Geçici bir kurum olan devlet, kapitalist evrim sonucu sivil toplum içindeki bu sınıf mücadelesi sonucu yıkılacaktır ve yıkılmaya mahkum bir üst kurumdur (Göze 2013, s.73).

2.2. SOSYAL DEVLET KAVRAMI

2.2.1. Sosyal Devlet Kavramı'nın Tarihçesi

Sosyal devlete yönelik ilk belirtilerin ortaya çıktığı dönem olarak Ortaçağ değerlendirilmektedir (Gümüş 2010, s.4).

Avrupa'da Ortaçağ'ın üretim ve yönetim biçiminde önemli bir yer alan feodal düzenin 4. yy.'dan itibaren belirtilerinin, 9. yy.'dan itibaren ise tamamen ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Feodal düzen içerisinde, serflik; yarı kölelik ve kölelik uygulamaları ile güvenlik ve yeterli yiyeceğin temin edilmesi karşılığında bireylerin çalıştırılmaları söz konusudur. Feodal düzende serflerin, insan onuruna yakışmayan şartlarda çalıştırılmaları, kötü yaşam şartlarında yaşamaya mecbur bırakılmaları ve kralların düzenli ve gelişmiş silahları kullanan ordularının karşısında güvenli olma özelliklerini kaybetmeleri, bu kitlenin yeni arayışlar içerisine girmesine sebep olmuştur. Bu sebepler, serflerin evlerini terk ederek kentlere göç etmeye başlamalarına ve kentlerde ki hayatın ciddi anlamda canlanmaya başlaması ile sonuçlanmıştır. Avrupa'da 12. ve 13. yy.'lar kentlerde yaşanan bu ekonomik dönüşüm, para ekonomisinin ortaya çıkmasına ve kentlerde burjuvazi adı verilen bir sınıfın oluşmasına neden olmuştur (Gümüş 2010, s.5).

Ortaya çıkan bu sınıfın temel amacı kentlerdeki ticaret hayatını canlandırmak olmuştur. Bu şekilde güçlenmeye başlayan bu sınıf, mevcut sistem içinde kendi varlığını güçlendirecek bir yapı oluşturmayı amaçlamıştır. 17. yy'a gelindiğinde dağınık bir yapı olarak karşımıza çıkan feodelizmin ortadan kaldırılması, ekonomik faaliyetlerin daha iyi işlemesi için tek bir siyasi birliğin kurulmasını gerekli kılmıştır. Bu amaç doğrultusunda burjuvazi, mutlak monarşileri desteklemiş ve böylelikle mutlak monarşik merkezli devletler kurulabilmiştir. Yaşanan süreçte mutlak monarşiler de burjuvazinin çıkarlarına ters düşmeye başlayınca yine mutlak monarşik devletler hedef alınmış ve bu noktada burjuvazi eşitlik ve özgürlük fikirleri aracılığı ile mutlak monarşilerin sınırlandırılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Liberal düşüncenin de katkısı ile burjuvazi, siyasi iktidarın halktan kaynaklandığını, halkın aristokrat ile eşit haklara sahip olması gerektiğini ve özgürlüğün herkesin hakkı olduğunu savunmuştur. Ortaya koyduğu fikirler ile geniş halk kesimlerinin de desteğini alan burjuvazi, vermiş olduğu mücadele ile 1789 Fransız Devrimi'ni gerçekleştirerek; halkın kısıtlı da olsa temsili vasıtası ile

monarşinin sınırlandırılması ve kişisel, siyasi hakların garanti altına alınması konularında önemli haklar elde etmiştir (Gümüş 2010, s.6).

16. ve 17. yy'da düşünsel anlamda gerçekleşen Rönesans ve Reform hareketlerinin etkileri ile birlikte 18. yy.'da ortaya çıkan Sanayi Devrimi ile birlikte üretimde ve refah seviyesinde geline nokta; burjuvazinin karşısında yer alan işçi sınıfı üzerinde olumsuz etkilere yol açmaya başlamıştır. Uygulanan iş bölümü ile emek değersizleşmiş, düşük ücretler de yaygınlaşmıştır. Liberal bir düzende yapılan iş sözleşmeleri olsa da işçi sınıfı insanlık dışı koşullarda, işverenin insiyatifine bırakılmıştır. Bu yaşanan sürecin sonunda sanayileşmekte olan ülkelerde işçi ve işveren olmak üzere iki sınıf ortaya çıkmıştır (Gümüş 2010, s.7).

Sanayi devrimi sonrası, 1789 Fransız devrimi ile geniş halk kitlelerinin desteğini arkasına almış olan burjuvazi, bu kez ellerinde emeklerinden başka sermayesi olmayan işçilerin, iyi örgütlenmiş olan sınıf mücadeleleriyle karşı karşıya kalmıştır. 1848 İşçi Devrimi, söz konusu sınıf mücadelelerinin en somut göstergesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, devletin bireylerin refahını arttırmayı amaçlayan görevlerinde bir artış meydana gelmiştir. Böylelikle, iktidarın bireyi soyut olarak ele almasının önüne geçilmiş, 1789 Fransız Devrimi ile ortaya çıkan 'Soyut Birey' anlayışı terk edilerek, sosyal ve siyasal hak bilincine sahip vatandaş ele alınmıştır. Sonrasında devletin sosyal ve ekonomik anlamda üstlenmesi gerektiğine inanılan yükümlülükler, zaman içerisinde sosyal ve ekonomik haklar olarak karşımıza çıkmıştır (Gümüş 2010, s.9).

İşçi sınıfının mücadelesi, yeni bir hak anlayışının yanında, klasik demokrasi anlayışının da köklü değişimlere uğramasına ve yeni bir düzenin kurulmasına neden olmuştur. Bu noktada politik demokrasiden, ekonomik demokrasiye doğru bir süreç yaşanmıştır. Söz konusu toplumsal gelişmelerin ülkeden ülkeye farklılık arz etmesine karşın, temel eksenin aynı olduğu görülmüştür. Sonuç olarak ortaya çıkan toplumsal düzen aynı anlama gelmekle beraber, "ekonomik demokrasi", "sosyal demokrasi", "sosyal hukuk devleti", "sosyal refah devleti", ya da sadece "sosyal devlet" kavramları ile ifade edilmiştir (Gümüş 2010, s.10).

Sosyal devletin ortaya çıkma sürecinde işçi sınıfının ortaya koyduğu mücadelenin baskısı yanında; Marksist ve sosyalist düşüncelerin, burjuvazi önderliğindeki liberal değerler karşısında yayılma eğilimine girmesi ve 1929 yılında bütün dünyada ortaya

ıkan ekonomik kriz ve yaşanan dünya savaşlarının oluşturduğu yıkımlar da önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla, sosyal devlet, çok uzun ve zorlu süreçlerin sonunda hayata geçirilebilmiştir (Gümüş 2010, s.10).

2.2.2. Sosyal Devletin Tanımı, Yapısı, Unsurları

Sosyal devlet, liberal devletin yirminci yüzyılın ikinci yarısında kendi içinde gerçekleştirdiği bir aşamadır. Gerek siyasal, gerekse sosyal- ekonomik yapısıyla hak ve özgürlük, eşitlik ve mülkiyet anlayışı ile liberal devletin temel ilkelerini ve kurumlarını korumuştur, ancak değişen ve gelişen ekonomik ve sosyal koşulları ve doktrin alanındaki yeni görüşleri de dikkate alarak yapısında değişiklik yapmıştır. Sosyal devlet, liberal devlet anlayışındaki iktidarın sahibinde ve kullanılışında bir değişiklik yapmaz. Sosyal temsil sistemi ve iktidarın tüm ulusa ait olduğu ilkesi korunur, ancak siyasal temsil sisteminin sosyal kuruluşların da temsil edilmelerini n gören bir temsil sistemi ile tamamlanmasını düşünür. Sosyal devlet, liberal devletin hak, özgürlük ve eşitlik ilkesini korur, temel hak ve özgürlüklerin sosyal ekonomik haklar ve özgürlüklerle tamamlanmasına ve hukuki ve siyasal eşitlik kuralının da şans ve olanak eşitliği ilkesi ile tamamlanmasına çalışır. Toplumun bireylerden ve sosyal kuruluşlardan oluştuğu gerçeğini kabul eder. Liberal devletin özel mülkiyete, girişim zrlğne, ekonomik özgürlüğe dayanan ekonomik yapısını korur, ancak ekonomik alandaki gelişmelerin zorunlu kıldığı kısıtlamaları ve devlet müdahalelerini ve planlı ekonomiyi öngörür (Göze 2013, ss. 203-204).

Sosyal devlet, temel olarak sanayileşmenin ve dönemin liberal kapitalist iktisat politikası anlayışının doğurduğu olumsuz sonuçlar üzerine çareler üretmeye yönelik, kapitalizmi muhafaza edecek ve onun yarattığı sorunları giderecek politikaları kapsamaktadır (Tokul 2018, s.1). Dört temel özelliği bulunmaktadır. Bunlar; İnsan onuruna yaraşır hayat standartlarının sağlanması, sosyal adaletin sağlanması, devletin piyasa müdahalesi ve adil gelir dağılımının yapılarak sosyal ekonomik hakların sağlanmasıdır (Gümüş 2010, s.188).

Sosyal devletin en temel amacı insan onurunu korumaktır. İnsan onurunun ihlal edilmemesi için devletin, piyasayı kendi işleyişine bırakmaması, insan onuruna uygun gelir dağılımını ve sosyal adeleti sağlamak amacıyla çeşitli yöntemleri (artan oranlı

vergi, mülkiyet sınırlamaları, fiyat düzenlemeleri vb.) kullanarak zayıf durumdaki kimseler lehine piyasaya müdahale etmesi gerekmektedir. Ayrıca sosyal devlet, insan onurunun ihlal edilmemesi amacıyla, adalet, güvenlik, yol, su ve enerji gibi alt yapı hizmetlerinin yanında, eğitim, sağlık ve konut gibi pek çok sosyal hizmeti de sağlamak durumundadır. Diğer önemli bir yükümlülük, bireylere sosyal ve ekonomik haklar olmak üzere, en geniş anlamda temel hak ve hürriyetlerin sağlanmasıdır (Gümüş 2010, ss.192-193).

Nitekim sosyal devlet, bireysel hak ve özgürlükler ile serbest piyasanın doğal işleyişine karışmayan devletten, toplumdaki bütün vatandaşların asgari ihtiyaçları hususunda doğrudan sorumluluklar üstlenen yeni bir devlete geçilmesini ifade etmektedir (Gümüş 2010, s.203).

İdeal bir sosyal devlette; sosyal adalet ile kastedilen, sadece ekonomik zenginliklerin devlet eliyle dağıtılması değil, bunun da ötesinde hak ve hürriyetlerin güvencesi olan ve kişilerin toplumsal hayatın her alanında, hem birbirlerinden; hem de devletten isteyebilecekleri hakları belirleyen ilkeler bütünü olmasıdır. Bu nedenle, adil gelir dağılımının yanında, sosyal ve ekonomik haklar da sağlanmalıdır (Gümüş 2010, s.203).

Devletin piyasaya müdahalesi ve adil gelir dağılımının sağlanmasının amacı ise; bireyler arasındaki gelir eşitsizliklerini azaltmak suretiyle, milli gelirin adil dağılımını sağlamaya çalışmaktır. Sosyal devletin, gelirin adil dağılımını sağlama amacı, devletin serbest piyasa şartlarını ortadan kaldırmaksızın, piyasaya sosyal amaçlar ile müdahalesinden ibarettir. Temel itibarı ile hukuk devleti sınırları içerisinde kalınmak suretiyle piyasaya müdahale edilmesini öngören sosyal devleti, başka devlet türlerinden ayıran husus, söz konusu müdahalelerin sosyal amaçlar taşımasıdır (Gümüş 2010, ss.204-205).

Bu çerçevede gerçekleştirilen müdahaleler; sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, ulusal gelirin adil dağıtılmasını gerçekleştirmek ve toplumun bütününün hayat standartını yükseltmek amacıyla yapılmaktadır. Bununla birlikte sosyal devlet; sözü edilen müdahaleleri gerçekleştirirken, özel mülkiyet ve girişim özgürlüğü gibi liberal ekonomik sistemin temel ilkelerini korumakla beraber, devletin bu alanlara müdahalesini de öngörmektedir. Bu doğrultuda özel teşebbüsün devlet tarafından

gözetim ya da denetim altında tutulması ya da devletin piyasada müteşebbüs olarak bulunması olağan karşılanmaktadır. Sosyal amaçlarla piyasaya müdahalesini öngörmesi sebebiyle sosyal devlette geçerli olan piyasa ekonomisine “sosyal piyasa ekonomisi” adı verilmektedir. Zira bu kavram, devlet tarafından yapılacak müdahalelerle piyasa ekonomisinin işleyişinden kaynaklanabilecek bazı aksaklık ve tekelleşmeleri engellemeye, serbest rekabet ilkesine işlerlik kazandırmayı, piyasada egemen gücün kötüye kullanılmasını önlemeyi ve tüketiciyi korumayı amaçlamaktadır. Bu müdahaleler temelde iki esas çerçevesinde şekillenmektedir: İlk olarak kalkınmanın sağlanması, böylelikle refah kaynağı zenginliğin artırılması; ikinci olarak ise; belli bir seviyeye ulaşmış zenginlik ya da refahın topluma yayılması, bu amaçla adil gelir dağılımı için gerekli tedbirlerin alınması gelmektedir (Gümüş 2010, ss.206-207).

Sosyal ve ekonomik hakların sağlanması, kişilere, hem birinci kuşak haklar olarak ifade edilen kişisel ve siyasal hakları, hem de ikinci kuşak haklar olarak ifade edilen sosyal ve ekonomik hakları tanınması ve gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Gümüş 2010, s.221).

Sosyal devletin gereği olan kişisel ve siyasal hakların yanında sosyal ve ekonomik haklara yer verilmesi, esasında çağdaş insan hakları anlayışının bir gereğidir. Çağdaş insan hakları anlayışını benimseyen sosyal devlet, insan haklarının tam anlamıyla korunabilmesi için kişisel ve siyasal hakların sosyal ve ekonomik haklarla tamamlanmasını ve bu iki kategori arasında önemlilik sırası yapılmaksızın her ikisinin de birlikte tanınmasını öngörmektedir (Gümüş 2010, s.222).

Sosyal devlet gelişim sürecinde çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Bu sınıflandırmalar daha çok gelişmiş ülkeler esas alınarak yapılmıştır. Sosyal devletin uygulamaya geçirilmesi açısından gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde uygulanan sosyal devlet anlayışı; kaynak yetersizliği nedeniyle hedeflerden öteye gidemeyen bir gelişim gösterirken, maddi olanaklara sahip gelişmiş ülkelerde ise; sosyal devletin hayata geçirilişi daha ileri boyutlarda gerçekleşmektedir (Gümüş 2010, ss.261-262).

Bu sınıflandırmalar içinde en yaygın olarak kullanılan Esping-Andersen² tarafından ortaya çıkarılan üçlü sınıflandırmadır. Esping- Andersen sosyal devleti; “liberal sosyal devlet”, “muhafazakar sosyal devlet” ve “sosyal demokrat sosyal devlet” olarak sınıflandırır (Gümüş 2010, s.266).

Liberal sosyal devlet; piyasa mantığının egemen olduğu ve refahın, piyasa formlarının teşvik edilmesiyle sağlandığı modeldir. Bu sistemde sosyal yardım ve hizmetlere, çalışma ahlakını zayıflattığı gerekçesi ile sınırlı biçimde yer verilmekte ve korunması gereken sınıflara düşük seviyede yardımlar sunulmaktadır. Liberal anlayışta olanlara göre, sosyal devlet son derece sınırlı tutulmalı ve sosyal güvenliği temel alan bir yaklaşım sergilemelidir. Çünkü devletin amacı piyasayı güçlendirmek ve serbest piyasanın olumsuz sonuçlarını, piyasaya en az seviyede müdahale ederek gidermeye çalışmaktır. Bu sistemde devlet, bireylerin refahı hususunda geliştirilen piyasa çözümlerini cesaretlendirmektedir. Dolayısı ile liberal modeli benimsemiş sosyal devletlerde, sosyal devletin gelişimi bu esaslar çerçevesinde şekillenmektedir. Söz konusu modelin tipik örnekleri; ABD, İngiltere, Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve İrlanda’dır (Gümüş 2010, s.266). Liberal sosyal devletin özelliklerini ise şöyle sıralayabiliriz: I- Sosyal harcamaların GSYİH’ya oranı düşük seviyededir. II- Hastalık, İşsizlik, yaşlılık, tek ebevenlilik gibi risklerin ve ihtiyaçların düşük seviyede sosyal korumaya alınması söz konusudur. III- Gelir transferi düşüktür. IV- Sosyal güvenlik içerisinde yer alan sosyal yardımlardan yararlanmak oldukça sınırlandırılmıştır. V- Gelir eşitsizliği ve göreceli eşitsizlik yüksek seviyelerde seyretmektedir. VI- Kamu tarafından temin edilen sosyal hizmetler, düşük seviyede ve yetersiz finansmanla sağlanmaktadır. VII- Sosyal yardımların sağlanması düşük seviyede gerçekleşmektedir (Gümüş 2010, s.267).

Muhafazakar sosyal devletlerde de piyasa verimliliği ön planda tutulmaktadır. Bu sistemde sosyal refah düşüncesi, vatandaşların bir hakkı olarak değerlendirildiği için sosyal hakların sağlanmasına itiraz edilmemektedir. Sosyal güvenlik standartlarını daha da ileriye götürerek güçsüz sınıfları güçlendirmeyi hedefler. Geleneksel kurumlara yer

---

² Gosta Esping- Andersen 1947 Danimarka doğumlu özellikle sosyal devlet ve kapitalist ekonomi içindeki yeri üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır. Barselonadaki Pompeu Fabra Üniversitesinde profesördür. Avrupa çapında çeşitli sosyal bilimler enstitü ve kuruluşlarında görev yapan Esping- Andersen, günümüzün önde gelen siyaset bilimci ve sosyologlarından.

verilmekte ve gelenekler, kültür ve din düşüncesi doğrultusunda başta aile olmak üzere kilise ve gönüllü organizasyonlara, sosyal devlet hususunda önemli yükümlülükler yüklenmektedir. Sistemin merkezinde sosyal sigortalar yer alır ve sosyal haklar erkek çalışan istihdamına bağlıdır. II. Dünya Savaşı sonrasında çalışmayanları da kapsayacak asgari gelir programlarıyla evrensellik, aile ve çocuk yardımlarıyla da vatandaşlık yönünde genişlemiştir. Bu modelin örnekleri; Avusturya, Belçika, Fransa, Hollanda, Almanya ve İtalya'dır (Gümüş 2010, s.268).

Üçüncü sınıflandırma olan sosyal demokrat sosyal devlette ise; en yüksek seviyede sosyal standartlar vardır. En geniş ölçüde sosyal hakları gerçekleştirmek başlıca hedeftir. Vatandaşlık esasına dayanan bu sistemde bütün vatandaşların üst seviyede refahlarının sağlanması için maliyetlerden kaçınılmamakta, kişiler sosyal devletin güvencesi altına alınmaktadır. İş gücünde yüksek standartlar bulunmakta, oluşturulmaya çalışılan sosyal güvenlik sistemi ile evrensel eşitlik ve dayanışma sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu hususta vergiler önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Sunulmakta olan hizmetler, çok büyük oranda doğrudan kamu tarafından temin edilmektedir. Bu bağlamda bu model, devletin piyasaya en çok müdahale ettiği sistem olarak değerlendirilmektedir. Örnekleri; İsveç, Norveç, Finlandiya, Danimarka gibi İskandinav ülkeleridir (Gümüş 2010, s.269).

Liberal modeli benimseyen ülkelerde, sosyal devlet sınırlı tutulmaya çalışılmakta ve daha çok bireylerin katkısı ile finanse edilen sosyal güvenlik temelinde geliştirilmeye çalışılmaktadır. Muhafazakar yaklaşımı benimseyen ülkelerde, sosyal devlet, liberal devlete oranla daha ileri götürülmeye çalışılmakta ve özellikle güçsüz bireylerin refahı hususunda, devlete ve geleneksel kurumlara önemli sorumluluklar yüklenmektedir. Sosyal demokrat yaklaşımı benimseyen ülkelerde ise; sosyal devlet en ileri seviyede sağlanmaya çalışılmakta ve bütün bireylere evrensel eşitlik sunmayı amaçlayan tarzda sosyal güvenlik ve sosyal hizmet uygulamalarına yer verilmektedir. Temelde liberal sosyal devletlerin zayıf, muhafazakar sosyal devletlerin orta, sosyal demokrat devletlerin güçlü bir gelişim seyrini takip ettiği sonucunu doğuran bu değerlendirmede, esasında toplumsal güç işçi sınıfının etkinliğine bağlı olarak şekillenmiştir. Belirtmek gerekir ki; bir ülkenin bu üç modelden biri içinde değerlendirilmesi, tarihsel bakımdan süreklilik taşımamaktadır (Gümüş 2010, s.272).

Sınıflandırmaların ortaya çıkış sürecinde yaşanan klasik liberal anlayıştan sosyal devlete doğru gelişim sürecinde “Yapısal Yaklaşım”, “Yeni Sağ Yaklaşım”, “Marksist Yaklaşım” olmak üzere üç temel anlayış karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşımlar ile amaçlanan sosyal devlete geçişin hangi dinamiklerden kaynaklandığını ifade etmeye çalışmaktır (Gümüş 2010, s.273).

Yapısal yaklaşım; sosyal devletin, 18. ve 19. yüzyıllarda ortaya çıkan hızlı sanayileşme ve teknolojik gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıktığını ve yaygınlaşarak geniş halk kitlelerinin desteğini aldığı bu dönemde, kapitalizmin dönüşümüne uğradığını öne sürmektedir. Dolayısı ile kapitalist sistem korunmakla birlikte, toplumsal kesimler arasında uzlaşma sağlanmaktadır. Bu anlayışa göre sosyal devlet, devletlerin ulusal kalkınmalarını olumlu etkilemekte, ekonomiye büyüme için gerekli sosyal ve ekonomik şartları oluşturmakta ve sosyal güvenliğin bütün topluma yaygınlaşmasını sağlamaktadır (Gümüş 2010, s.274).

Yeni Sağ yaklaşıma göre; 1929 krizi sonrası ağırlaşan sosyal ve ekonomik şartlar karşısında neo-klasik anlayışın varsayımlarının geçerliliğini yitirdiği görülmekte ve Keynesyen sosyal devlet, klasik liberal anlayışın yerine geçerek sosyal sınıflar arasında uzlaşmayı sağlamaktadır. Ancak; sosyal ve ekonomik yapının doğal bir işleyiş sürecinde geliştiğini, bu süreci olumsuz etkileyen sosyal adalet, kamu yararı, kamu hizmetleri ve sosyal hakları sağlama konusunda devletin sorumluluk üstlenmesinin liberal anlayışa uygun bulunmadığını ifade etmektedir. Bu nedenle sosyal devletin sosyalizmin devamı olduğunu ileri sürmektedir. Yeni Sağ yaklaşım kendi içinde Yeni Muhafazakarlık ve Yeni Liberalizm olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yeni Muhafazakarlık, sosyal devletin bireylerdeki devlet beklentisini arttırdığı için bir yönetim krizine neden olduğunu, Yeni Liberalizm ise, sosyal devletin totalizme gidişin ilk adımı olduğunu ve devlet müdahalesinin adalet üretmekten çok kişilerin hak ve özgürlüklerini zedelediğini ifade etmektedir (Gümüş 2010, s.274).

Marksist yaklaşım ise, sosyal devleti, kapitalist devletin gelişiminin bir parçası olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşıma göre sosyal devlet, çöküşe geçen kapitalist anlayışın kendi çöküşünü durdurmak için benimsediği bir çözüm yoludur. Bu anlayış içinde sosyal devlet hususunda iki temel anlayış bulunmaktadır. İlk anlayışa göre sosyal devlet, kapitalizmin bir aracı olması sebebiyle reddedilmesi gereken bir olgudur. İkinci

anlayış ise, sosyal devletin sosyal güvenlik ve demokratik sistem göz önüne alınarak sosyalizme geçişte bir aşama olarak kabul edilebileceğini öne sürmektedir. Marksist yaklaşım, kendi içerisinde dört farklı grupta ele alınabilir. Ortodoks Marksistler, sosyal devleti, sosyalist düzenin gelişini geciktirmek ve kapitalist sömürüyü sürdürmek amacıyla ortaya konulmuş bir araç olarak görmekteyken; sosyal demokratlar, bu yaklaşıma karşı çıkarak sosyal devleti bir kazanım olarak görmektedirler. Dünya sistemi yaklaşımı; küresel ekonomi çerçevesinde bir değerlendirme yapmakta, Eleştirel yaklaşım ise; sosyal devleti bireylerin özgürleşme aracı olarak ele almaktadır (Gümüş 2010, ss.274-275).

2.2.3. Marksizm ve Liberalizm Bağlamında Sosyal Devlet

Marksizm, liberalizmden farklı olarak toplumcu; sosyalist bir ideolojidir. Sosyalizm, toplumun yararını bireyin üzerinde tutar. 19. yy'ın başına kadar tutarlı bir ideolojiye dönüşmemiş sosyalist düşünce, bu çağda önce seri üretimi mümkün kılan fabrikalara karşı esnaf ve zanaatkarların çıkarlarını dile getirmek için kullanılmıştır. Sanayi devriminin yaygınlaşması ile bu kez işçi sınıfının ideolojisi haline gelmiştir (Uygun 2015, ss.305-306).

Marksizm, 19. yy'a kadarki sosyal gelişmeyi ilkel komünal toplum, köleci toplum, feodal toplum ve kapitalist toplum olarak sınıflandırmış, kapitalizmden sonraki aşamayı ise; proletarya diktatörlüğü ve sosyalizm aşamalarından geçilerek ulaşılabilecek olan sınıfsız ve devletsiz bir komünist toplum öngörmüştür (Uygun 2015, s.307).

Liberalizme göre insan; doğuştan özgür ve eşit bir varlık olarak kabul edilir; Marksizm'e göre ise, her iki özellik de ancak insanın mücadelesi ile kazanılabilir. İnsan nasıl doğa yasalarını keşfederek emeği ve çalışması sayesinde doğaya karşı özgürlüğünü kazandıysa, kölelik düzenine yol açan sosyal yasaları da keşfederek topluma karşı da özgürlüğünü kazanacaktır (Uygun 2015, s.309).

Kapitalist ekonomide, insan emeğinin efendisi değildir. Emeğini kapitaliste satmak zorundadır. Emeğini kapitaliste satmayı red eden bir emekçi, tüm yaşam olanaklarını yitirir. Kapitalist üretim sistemi, insanı, parçası olduğu topluma yabancılaştırır. Kapitalizm bunu, toplumu çıkarlarıyla birbiriyle çatışan üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlar olarak iki sınıfa bölerek yapmaktadır. Sosyal yabancılaşma, kaçınılmaz

olarak siyasal yabancılaşmaya neden olur. Liberalizmde devlet, adaleti ve güvenliğı sağlama yetisiyle, insanlar arasındaki çıkar çatışmalarını çözen tarafsız bir hakem olarak düşünülmüştür. Kapitalist ekonomide ise devlet, emeğinin ürününe yabancılaştırarak insanlık niteliğı zedelenen sınıfın ayaklanmasını önlemek ve güç kullanarak onu itaate zorlamak amacıyla hareket eden bir kurumdur (Uygun 2015, s.310).

Marksizm'e göre üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet insanı emeğinin ürününe yabancılaştırmakta, toplumu iki düşman sınıfa ayırmakta, devleti bir baskı aracına dönüştürmektedir. Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılması suretiyle kapitalizme son verilmesi gerekmektedir. Mülkiyet kaldırıldığında, sosyal sınıflar da ortadan kalkacak, egemen sınıfın, sömürülen sınıf üzerindeki baskı aracı olan devlete de gerek kalmayacaktır. Gerçek özgürlüğün bulunduğu, sınıfsız ve devletsiz bir toplum düzenine, komünizme ulaşılabacaktır (Uygun 2015, s.311).

Komünist toplumdaki özgürlükçü düzene ulaşmak için birinci aşama; ezilen emekçi sınıfın (proletarya) ayaklanarak kapitalist rejimi devirmesi ve iktidarı ele geçirmesidir. Proletarya Diktatörlüğü denilen bu aşamada egemen sınıfın ortadan kaldırılması için devlet güç ve baskı kullanacaktır. Eski egemen sınıf için bir diktatörlük olarak adlandırılabilir bu süreç, proletarya için devletin desteğı ile öncesinde kullanamadıkları basın özgürlüğü, toplanma özgürlüğü gibi haklarını kullanabilir duruma geleceklerdir. Birkaç yıl sürmesi beklenen bu dönemden sonra sınıflar ortadan kaldırılarak sosyalizm aşamasına geçilecektir (Uygun 2015, s.311).

Sosyalizm aşamasında sınıflar yok ama devlet vardır. Devletin varlık nedeni kalmamış olsa da bu aşamada devlete ihtiyaç vardır. Sınıfların ve özel mülkiyetin ortadan kaldırılması ile bir anda insanlar gerçek özgürlüğün bulunduğu komünist toplumun değerini özümsemiş olmaz. Devlet bu sürece öncülük etmekle görevlidir. Sosyalizmde, liberalizmden farklı olarak özgürlükler herkes için ve daha geniş ölçüde sağlanacak ama devlet varlığını koruduğı için bazı kullanım biçimleri yasaklanacaktır. Gerçek özgürlük devletin ortadan kalktığı komünizm aşamasında olacaktır (Uygun 2015, s.312).

Marksizm'de eşitlik de insanın doğuştan değil mücadele ederek kazandığı bir özelliktir. Liberalizm, insanların kanunlar önünde eşit olduğunu, herkesin aynı haklara sahip olduğunu söyler, ama kapitalist toplumda bu böyle değildir. Planlı bir ekonomi ile

komünizm aşamasına geçildiğinde, devlet mülkiyeti de kooperatif mülkiyet halk mülkiyetine dönüşecek, sınıflar arasındaki farklar ortadan kaldırılacaktır (Uygun 2015, s.313).

Marksizm'e göre Liberal demokrasi, biçimsel bir demokrasidir. Liberal demokrasilerde birden çok partinin kurulduğu, muhalefetin bulunduğu, düzenli seçimlerin yapıldığı, hükümetlerin parlamentoya karşı sorumlu olduğu doğrudur. Ancak devletin küçük bir azınlığın çıkarlarını koruduğu yerde demokrasiden söz edilemez. Kapitalist düzende, seçim parlamento gibi demokratik kurumlar egemen sınıfın baskısını ve sömürsünü gizlemekten başka bir işe yaramaz (Uygun 2015, s.314).

Marksizm'e göre Proletarya dönemi bir tür demokrasi getirecektir. Kapitalist sınıf için diktatörlük olan bu süreç işçi sınıfı için demokrasi olacaktır. Her durumda Liberal demokrasiye göre daha ileri bir demokrasidir. Çünkü kapitalist sistemde devlet bir avuç zengin için çalışırken, proletarya demokrasisinde hem toplumun çoğunluğunu oluşturan işçi sınıfı yönetimde olmakta, hem de herkesin özgürlüğü ve eşitliğini hedeflemektedir. Bu aşamada tüm çalışanların kamu yönetimine katılması güvence altına alınmıştır. Sosyalizm aşamasında ise devlet artık diktatörlük değil demokrasi olacaktır. Kararlar çoğunlukla değil, neredeyse oy birliği ile alınacaktır. Liberal demokrasilerde parlamentoda kararların farklılaşmasının nedeni çıkarları farklı hatta birbirine düşman kesimlerin varlığıdır. Sosyalizm aşamasında, çıkarları çatışan sınıflar kaldırıldığı, eşitlik ve özgürlük büyük aşamada sağlandığı için insanların farklı düşünmesini gerektiren bir durumda olmayacaktır (Uygun 2015, ss.314-315).

Demokrasi, komünizm aşamasında yine varlığını koruyor olacaktır. Devlet ortadan kalkmış olsa bile, toplum, tüm üyeleri için bağlayıcı kararlar almaya devam edecektir. Marksizm tüm bu sonuçlara ulaşırken, toplumsal gelişmenin ilkel komünal toplum, köleci toplum, feodal toplum, kapitalist toplum, sosyalist toplum ve komünist toplum şeklinde birbirini izleyen aşamalardan geçeceğini bir tarih yasası olarak kabul etmiştir. Süreçte farklılıklar yaşanabilir, ama Marksizm'e göre bu bilimsel bir tespittir. Tarihsel süreç çeşitli etkenlerle biraz yavaşlayabilir veya hızlanabilir ama en sonunda komünizme ulaşılacaktır (Uygun 2015, ss.314-315).

Marx'tan sonra, Avrupa'da sosyalist hareketin devrimci gelenekten koparak daha ılımlı bir politika izlemesini önemli bir harekettir. Bu sosyalist hareket, işçi sınıfının yasal yollarla mücadele ederek durumu iyileştirebileceğini, genel oy hakkının tanınmasıyla sosyalist veya sosyal demokrat partileri iktidara getirebileceğini göstermiştir (Uygun 2015, s.317).

Siyasal açıdan sosyal devlet, siyasal demokrasinin, sosyal ekonomik demokrasi ile tamamlanmasını öngörür. Ancak sosyal devletin, sosyal ekonomik demokrasi konusunda ön gördüğü çözüm, liberal bireyci devletin ve Marksist sistemin getirdikleri çözümden değişiktir. Liberal bireyci devlet düşüncesinde, ekonomik demokrasi, özgürlüklerin, serbest rekabet ilkesinin ve mülkiyet hakkının bulunduğu bir ortamda kendiliğinden gerçekleşecektir. Marksist düşünce ise sosyal ekonomik demokrasinin gerçekleşme koşulunu, kapitalist düzenin ve sosyal sınıfların ortadan kalkmasına bağlar. Sosyal devlette genel ilke olarak özel mülkiyet varlığını sürdürür, ancak devletin ekonomik ve sosyal alana müdahalesi ile liberal düzenin yarattığı olumsuz sonuçların kaldırılması yoluna gidilir. Böylece kapitalist sistem, devletin denetim ve gözetimi altında işler hale gelir. Sosyal devlet sisteminde, Marksist toplum düzeninden değişik olarak sosyal sınıflar ortadan kaldırılmaz. Devlet, çalışanların ve genel olarak ekonomik ve sosyal yönden güçsüz durumda olanların baskı altında yaşamalarını önleyecek, sosyal adaleti sağlayacak önlemler alır. Sosyal devlet, liberal devletin siyasal demokrasi kurumlarını koruyarak, kendiliğinden gerçekleşmeyen sosyal ekonomik demokrasiyi devletin müdahalesi ile gerçekleştirmeyi öngörür (Göze 2013, ss. 282-283).

Sosyal demokrasi, esas olarak sanayi toplularında ortaya çıkan bir siyasi gelişmedir. Batı Avrupa'nın sanayileşmiş ya da sanayileşme sürecinde olan toplumlarında ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal gelişmelere dayanır. 1929 Ekonomik Bunalımı ve II. Dünya Savaşı, sosyal demokrasinin kendi ideolojik programında açıklık kazanmasına yol açan en önemli olgulardan biridir. Sosyal devlet programlarının oluşturulması bu döneme rastlamaktadır. 19. yy'ın öncelikle ikinci yarısında başlayan sanayileşme toplumların sosya-ekonomik yapısını değiştirmeye başlamıştır. Sanayi Devrimi'nin yaygınlaşmaya başlaması hem yeni kapitalist merkezlerin ortaya çıkışını ve bu merkezler arasındaki rekabeti, hem de topluların kendi içindeki gerilimleri arttırmıştır. 20. yy'a damgasını vurmuş olan sosyalizm, Marksizm gibi yeni toplumsal proje

önerileri olan kuramlar, 19. yy'daki sanayileşme sürecinde entelektüel ve politik düzeyde hakim olmuştur. Sanayileşme olgusu, toplumların iktisadi, kültürel, toplumsal ve siyasal yapılarında çok köklü değişimler yaratırken, günümüze kadar gelen yeni politik temaları da ortaya çıkarmıştır (Örs 2016, s.255).

Sanayileşmenin getirdiği politik, ekonomik ve toplumsal değişimler sadece reformcu sosyalist akımların ortaya çıkmasını sağlamamış, aynı zamanda dönemin liberal yaklaşımlarını da değişiklik doğurmuştur. Örneğin, insanların doğal haklarını temel alan insan hakları algılamalarının daha ayrıntılandırılması ve bunlar üzerinden yeni bir toplum sözleşmesinin gerekliliği ortaya atılmıştır. Böylece, devlete, insanların doğuştan sahip oldukları bu en temel hakların korunmasını güvence altına alması işlevi yüklenmiştir. Mülkiyet, özgürlük, düşünce ve vicdan özürlüğü gibi temel hakların yanı sıra, Fransız Devrimi ile vurgulanan eşitlik kavramı da bu haklar kapsamına alınmıştır. Toplumsal kaynakların eşitçe paylaşımı liberal felsefenin en temel tezi olan mülkiyet haklarına müdahaleyi gerektiren bir kavrayıştır. Bu nedenle, özgürlük ve eşitlik arasındaki bu gerilim, önemli toplumsal mücadelelerin konusu olagelmıştır. 18. yüzyıl liberalizminin soyut özgürlük anlayışı, yerini sanayileşmenin çıkardığı gerilim ve mücadeleler sonucunda, toplumsal koşulların eşitlenmesi içinde tanımlanan somut bir özgürlük anlayışına bırakmıştır. Böylece bireyler arasındaki derin eşitsizlikleri, toplumsal gerçekliklere müdahale ederek ortadan kaldırmayı öngören yeni bir devlet anlayışı geliştirilmiştir. Bireyin doğal haklarının korunması noktasında savunulan devletin meşrutiyet zeminin de, toplumsal eşitsizliklerinin ortadan kaldırılmasına yani sosyal devlete geçilmiştir (Örs 2016, s.258).

Sosyal devlete geçilmesi sürecinde ve geçildikten sonra başka bir felsefi ve politik akım yaygınlaşmaya başlamıştır: Demokratikleşme. Demokrasi kavramıyla ilgili ilk akla gelen seçme ve temsil edilme ya da genel ve eşit oy ilkeleri olmasına rağmen, tarihsel anlamıyla demokrasi mücadelesi sanayileşmeyle başlayan bir süreçtir. Esas olarak demokrasi, sanayileşmeyle toplumun çoğunluğunu oluşturan kesimlerin siyasete katılım talebini içermektedir (Örs 2016, s.257).

Sosyal demokrasi, sosyalist ideallerden esinlenen fakat içinde varolduğu politik ortamdan ve bu ortama özgü liberal değerler tarafından ağırlıklı olarak belirlenen melez politik gelenek olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, sosyal demokrat proje,

sosyalizmi liberal politika ve kapitalist toplumla uzlaştırma girişimi olarak ifade edilebilir. Sosyal demokrasinin, esas olarak Batı Avrupa'nın ileri sanayi toplumlarına özgü oluşu ve sosyalizm ve liberalizm arası politik oluşum niteliği göstermesi gibi boyutları, bütünlüklü bir sosyal demokrasi tanımlamasının temel unsurları olarak görülebilir (Örs 2016, s.259).

Sosyal Demokrasi, 19. yüzyılın son çeyreğine yaklaşırken, Marksizm tezleri etkisi altında, öncelikle Almanya'da bir politik hareket olarak ortaya çıktı. Almanya'da sosyal demokrasinin doğuşu, Marksist düşünceler yanı sıra, ulusal düzeyde sendikal örgütlenmeler aracılığıyla olmuştur. 1900'lü yıllar itibari ile ortaya çıkan Britanya işçi hareketi, Avrupa sosyalizmini Fabiancı fikirlerle tanıştıracak ve çeşitli biçimlerde, özellikle sendikal örgütlenmeler içinde etkin olan devrimci ve reformist düşüncelere katkıda bulunarak, bugün Marksist sosyalizmden farkını vurgulayarak kullandığımız "Sosyal Demokrasi" kavramının, ideolojisinin oluşumunu etkileyecektir (Örs 2016, s.265).

Fabian Sosyalizmi, Marx'dan şu ya da bu biçimde etkilenmemiş tek modern sosyalist akım olma özelliğini taşıyordu. Fabian Sosyalizmi, kapitalist pazarın mutlak serbestliğinin doğurduğu eşitsizliklerin yarattığı adaletsizliğin tamiri amacıyla, devletin daha adil ve eşitlikçi bir ekonomik ve toplumsal yaşam için müdahalesini savunuyordu. Olgunlaşma ile sosyalizme geçilebileceği söylemine dayanan Fabianlar, anayasal çerçeve içinde kalarak, ihtilallere eleştirel bakıyorlardı. Gelişen Kapitalizm, sosyal sigorta, ulaşım, eğitim ve sağlık sistemleriyle geniş halk kesimlerine hizmet sağlayacak potansiyele sahipti. Ancak, kapitalizmin planlamaya ihtiyacı vardı (Örs 2016, s.266).

1929 yılına gelindiğinde yaşanan ekonomik bunalım, kapitalizm tarihinde önemli bir kırılma noktası olmuştur. Üretimde yaşanan düşüş, işsizlik ve yoksulluğun artması ve ortaya çıkan toplumsal sorunlar, hakim liberal görüşler ve politikalarda bir tıkanıklığa, makro planlama ve devlet müdahalesi yönündeki sosyalist ekonomik argümanın ise giderek geçerlilik kazanmasına yol açmıştır (Örs 2016, s.274).

Ekonomik sosyal sorunların varlığı, bunların çözülmesinde devlet müdahalesini zorunlu kılarken, I. ve II. Dünya Savaşları da devletin ekonomik ve sosyal konulardaki etkinliğinin arttırılmasına yönelik düşünceleri güçlendirmiştir. Keynesyen ekonomik

politikalarla desteklenen bu düşünce, devletin ekonomik yapıya müdahalesini zorunlu kılmıştır. Bu ekonomik yaklaşım, kapitalist sistemin kurumlarını korurken, hem ekonomik, hem de sosyal hedefleri olan sosyal nitelikli bir devlet anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Tokul 2018, s.32).

Devlet müdahalesi, liberal kapitalizmin yetersiz ve kötü sonuçlarını dört aşamada ortadan kaldırmıştı. Buna göre:

- i. Anayasa ve kanunlarla üretim ve bölüşüm ilişkilerine asgari ve azami koşullar getirilmiştir. Örgütlenme özgürlüğü sağlanarak, sosyal sorunlara çözümler oluşturulmuştur. Liberalizmin yarattığı hürriyetler içinde sözleşme hürriyeti kamu yararına sınırlandırılmıştır. İşçi ve işveren arasındaki sözleşmelere, içerik, süre ve sözleşmenin tarafları açısından sınırlamalar getirilerek liberal düzende zayıf olan tarafın korunması sağlanmıştır. Çalışma sürelerinin sınırlandırılması ile insanca çalışma ve hayat koşullarının sağlanması ön plana çıkmıştır. Ücretli yıllık izin ve hafta sonu tatili gibi düzenlemeler yapılmıştır (Tokul 2018, s.32).
- ii. Devlet kurumlar oluşturarak piyasa mekanizmasının yol açtığı sorunlara müdahale etmiştir. İş ve işçi bulma kurumları, sosyal güvenlik kurumları bu kurumların başında gelmektedir. Liberal düzende bireylerin ihtiyaçları kendi kaynakları ile karşılanırken, sosyal devlette başta eğitim ve sağlık olmak üzere toplumun temel ihtiyaçları devlet tarafından sağlanmış ve bu amaçla devlet bütçesinden kaynak ayrılmıştır (Tokul 2018, ss. 32-33).
- iii. Devlet kamu girişimciliği yolu ile özel sektörün çoğunlukla ekonomik nedenlerle yatırım yapamadığı alanlarda yatırımlar yaparak, işveren sıfatı ile piyasaya müdahalede bulunmuştur. Devlet, güvenlik ya da ekonomik nedenlerden özel girişimcinin girmedığı veya girmek istemediği alanlarda bu açığı kapatmış, piyasalarda oluşan riskleri devlet gücüyle üstlenerek özel sektöre yol gösterici olmuştur (Tokul 2018, s.33).
- iv. Kanunlarla çalışanlara sosyal haklar getirilmiş, iktidarların çalışma hayatına keyfi müdahaleleri önlenmiştir. Böylece çalışma hayatı kanunlarla garanti altına alınmış, asgari ve azami koşulların değişmesi engellenmiş, anayasalarda tanınan örgütlenme özgürlüğü ile çalışanlara kendi sorunlarını çözebilmek için hareket alanı tanımlanmıştır (Tokul 2018, s.33).

2.2.4. Sosyal Devlet Anlayışının Yansımaları

2.2.4.1. Sosyal Harcamalardaki Artış

Sosyal devletin gelişim sürecini değerlendirirken en önemli göstergelerden biri sosyal koruma programlarına yapılan harcamalardır. Esasen devlet anlayışında, sosyal devlet anlayışında meydana gelen değişimle beraber kamu hizmetlerinin genişletilmesi, tam istihdam sağlama amacının benimsenmesi ve toplumun belli bir refah seviyesine ulaştırılması gibi uygulamalara gidilmesi belirtilen durumun nedeni olarak görülmektedir. Ayrıca bu süreçte sosyal ve ekonomik haklarda meydana gelen genişlemenin yansımaları da devletlere önemli maliyetler getirmektedir (Gümüş 2010, ss.275-276).

Sosyal harcamaların oranı Sosyal Devlet'in Altın Çağ'ı olarak ifade ettiğimiz 1945-1975 arası dönemde önemli bir artış kaydetmiştir. Esasında bu dönemde ülkelerin büyüme oranları ve bu büyüme oranlarındaki artış da bu süreci desteklemiştir. Nitekim sosyal devletin altın çağı olarak nitelendirilen bu dönemde dünyanın pek çok ülkesinde hızlı ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme süreci yaşanmıştır. Kısaca büyüme oranlarının yüksekliği ve bununla birleşen sosyal devletin uygulanmasına yönelik yaygın kabul, sosyal amaçlı uygulamalara ve bu uygulamalar için yapılan harcamalara uygun zemin hazırlamıştır. Bu dönemde sosyal harcamalarda meydana gelen bu artış; yüksek büyüme hızlarının oluşturduğu kaynakların yanı sıra yürürlüğe konan yüksek miktardaki vergiler ile de sağlanmıştır. Vergilerin önemli oranda artmasına neden olan bu süreç, büyüme hızlarının düşmesine ve ekonominin durgunlaşmasına kadar herhangi bir problem teşkil etmemiştir (Gümüş 2010, s.277).

2.2.4.2. Kamu Hizmetlerinde Genişleme

Sosyal devletin özellikle altın çağ olarak adlandırdığımız dönemde, kamu hizmetlerinin önemli bir gelişim süreci yaşadığı görülmektedir. Devletin güvenlik, adalet ve maliye alanına ilişkin üstlendiği klasik işlevlerine ek olarak, sosyal devleti doğuran dinamiklerin de etkisiyle başka işlevlerde yüklendiği görülmüştür. Özellikle 20. yy'ın ikinci yarısından itibaren kurumsallaşan sosyal devlet, çeşitli kamu hizmetlerinin sağlanması hususunda önemli görevler yüklenmiştir. Bu doğrultuda devletin sosyal amaçlarla sunmuş olduğu kamu hizmetleri, sosyal ve ekonomik haklar ile sosyal

adaletin gerçekleştirilmesi suretiyle, temelde insan onuruna yaraşır hayat standartlarını temin etmeye hizmet etmiştir (Gümüş 2010, s.280).

Devletin yürüttüğü faaliyetlerin başında bireylerin sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik gibi temel ihtiyaçlarını gidermek gelmiştir. Devlet, üstlendiği bu sorumlulukları, kamu hizmetleri aracılığıyla yerine getirmeye çalışmış ve kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi sosyal devletin temel görevi olarak ortaya çıkmıştır (Gümüş 2010, s.280).

Kamu hizmetleri, çok büyük oranda doğrudan devlet kuruluşları tarafından gerçekleştirilmiştir. Kamu hizmetlerinin çok büyük boyutlara ulaşması ve doğrudan devlet tarafından sağlanması, sosyal harcamaların artmasının yanı sıra, devletin ekonomik yönünün de hızla genişlemesine neden olmuştur. Ayrıca ekstra maliyetlere yol açan bürokrasi de genişlemiştir (Gümüş 2010, s.281).

Altın ağ olarak adlandırılan dönemin sona ermesi itibari ile kamu hizmetlerinin sınırlandırılması, özel sektör tarafından sunulması, bürokrasinin ortadan kaldırılarak kamu yönetiminin daha verimli hale getirilmesi gibi sosyal devletin verimsizliğine yol açan hususların reforma tabi tutulması sürecine başlamıştır (Gümüş 2010, s.282).

2.2.4.3. Birikim ve Kalkınma Modellerinin Etkisi

Sosyal devlet içinde benimsenen üretim ve birikim modeli ile kalkınma modelinin, devlet anlayışına önemli yansımaları olmuştur. Bu çerçevede üretim ve birikim modeli olarak benimsenen Fordizm ve içe dönük kalkınma anlayışı çerçevesinde devlete yönelik önemli değişimler ortaya çıkmıştır (Gümüş 2010, s.282).

Adını ilk kez 1914 yılında Henry Ford'un otomobil üretiminde kullandığı üretim anlayışından alan Fordizm, II. Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşan ve 1970'lere kadar yaygın bir biçimde uygulama alanı bulan Keynesyen sosyal devletin üretim, büyüme ve birikim modeli olarak kullanmıştır. İlk kez 1914 yılında uygulanmaya başlanan Fordist anlayış, esasında 1929 Dünya Ekonomik Krizi sonrasında önem kazanmıştır (Gümüş 2010, s.282).

1929 Dünya ekonomik krizinin bir üretim krizi olması ve bu krizden çıkışın Keynesyen düşüncelerle mümkün olabilmesi nedeniyle, Fordizm daha önemli hale gelmiştir. Keynes tarafından kriz çıkışı için çok önemli bir unsur olarak gösterilen talebin

arttırılması hususu, Fordist üretim ve birikim modeli benimsenerek gerçekleştirilmiştir. Keynesyen anlayışın dayandığı efektif talep yaklaşımı, Fordizm ile örtüşerek sosyal devlet için uygun bir zemin hazırlamıştır (Gümüş 2010, s.283).

Malların kitlesel olarak üretildiği bu modelde, kitlesel tüketim hususunda devlete önemli görevler düşmektedir. Fordist modelin, sosyal devlet ile bağlantısı da tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Zira devletin bu anlayış ile uyum içerisinde olabilmesi, devlet olarak üretilen malların, kitlesel olarak tüketilmesi için uygun zeminin hazırlanmasına bağlı bulunmaktadır (Gümüş 2010, ss.283-284).

Sosyal devletin ekonominin içinde yer alması, emekçi kesimlerin varlığını kabul etmesi ve emekçi kesimlerin refahını önemseyerek, bu sınıfın tüketimini mümkün kılması, belirtilen model ile uyum içinde olmasını sağlamaktadır (Gümüş 2010, s.284).

Fordist model, kitle tüketimi ile sermaye sahiplerinin, sermaye birikimi ihtiyacını da önemli ölçüde karşılamaktadır. Böylelikle her iki sınıfın ihtiyaçlarını da karşılamakta ve sınıflar arası uzlaşa sağlamaktadır (Gümüş 2010, s.285).

Sosyal devlet tarafında benimsenen kalkınma modelinin de devlet anlayışına önemli yansımaları olmuştur. İç piyasaya dönük biçimde şekillenen kalkınma anlayışı, özellikle altın çağ süresince ithal ikameciliğine dayalı olarak uygulanmış, iç piyasaya yönelik kalkınma, refahı artırarak sosyal devlet için maddi bir temel oluşturmuştur. Ancak bu durum daha çok az gelişmiş ülkeler için geçerli olmuştur. Gelişmiş ülkeler açısından ise, içe dönük kalkınma anlayışı sanayileşmelerini tamamlayana kadar olan dönemde uygulanmıştır. Sanayileşmesini geç tamamlamış gelişmiş ülkelerde ise, sözü edilen süreç daha uzun seyretmiştir (Gümüş 2010, ss.285-286).

Sanayileşmesini tamamlayamamış ülkelerin kalkınmacı söylemlerini hayata geçirmelerini sağlayan söz konusu model ile iç piyasayı temel alan korumacı bir ekonomik sistem benimsenmiştir. Bu modelin temeli, gelişmiş ülkelere teknolojik donanım elde etmek suretiyle iç piyasaya yönelik tüketim mallarının üretimini yapmak, aynı zamanda gelişmiş ülkelere temel malları ihraç etmeyi de sürdürerek içe dönük sanayileşmenin ve teknolojik donanımın finansmanını sağlamaktır (Gümüş 2010, s.286).

Uygulanan bu içe dönük kalkınma anlayışı, toplumsal dayanışma ve sosyal hakların hayata geçirilmesine yönelik uygulamalarla uyum içerisinde gelişmiştir. Özellikle piyasanın büyütülmesi ve bireylerin alım gücünün artırılması gibi hususların kalkınma kapsamında değerlendirilerek devlete temel görev olarak yüklenmesi, söz konusu uyumluluğu daha da arttırmıştır. Üretilen ürünlerin geniş kitlelere yayılması ve böylelikle iç piyasanın hareketlenmesi amaçlanmıştır. Uygulanan korumacılık nedeniyle ithalattan kaynaklanan herhangi bir rekabet baskısıyla karşılaşmayan bu anlayış, işçilere yüksek ücretler verilmesini önemsememiştir. Çünkü verilen yüksek ücretlerin tüketime dönüşmesi, sanayi kesiminin çıkarlarını tatmin etmiştir (Gümüş 2010, s.287).

Ancak bu süreç özellikle 1970’li yılların ortalarında yaşanan petrol krizi ile birlikte artan petrol fiyatları ve fiyatlardaki artış ile ortaya çıkan dış ticaret açıkları nedeniyle zora giren gelişmekte olan ülke ekonomileri; önce çok uluslu özel ticari bankalara borçlanmışlar, ardından 70-80 yılları arasında yaşanan ekonomik durgunlukla daha da derinleşen ekonomik zorlukların etkisiyle borç krizine sürüklenmişlerdir. Ortaya çıkan borç krizi, IMF ve DB’nın küresel ekonomide yeni işlevler yüklenmesine neden olmuştur (Gümüş 2010, s.287).

2.2.4.4. Toplumun Refah Düzeyindeki Artış

Sosyal devlet de yaşanan genişleme döneminde, devlet anlayışında meydana gelen önemli bir gelişim toplumun belli bir refah düzeyine ulaştırılması olmuştur. Özellikle ekonomik alanda yaşanan büyük krizin etkileriyle liberalizme olan inancın sarsılması ve liberalizme eleştirel yaklaşımlar getiren sosyalist düşüncelerin yaygınlaşması, devletin böyle bir amacı benimsenmesinde etkili olmuştur (Gümüş 2010, s.288).

II. Dünya Savaşı sonrasında itibaren demokratik rejimlerin üzerinde, evrensel biçimde birleşilmesi ve toplum içerisindeki bütün bireylerin belli bir refah düzeyine kavuşturulması amacı doğrultusunda genişleyen sosyal devlet, belirtilen amaçtan yola çıkarak pek çok uygulamaya yer vermiştir. Özellikle devletin ekonomik alanda önemli işlevler üstlenmesini gerektiren bu uygulamalar, bireylere sağlanan sosyal kurumların sosyal ve ekonomik hak seviyesine yükseltilmesiyle sağlanmıştır. Bu amaca yönelik hakların en başında sosyal güvenlik hakları gelmektedir. Sosyal güvenlik hakkı ile bireylerin, tüm yaşamları boyunca sefalet korkusu çekmeden yaşamları sağlanmaya

çalışılmakta, böylelikle sosyal ve ekonomik adaletsizlikler giderilerek bireylerin refahı en üst seviyede sağlanmaktadır. Sosyal güvenlik hakkı başta olmak üzere; çalışma, eğitim, sağlık, konut hakkı gibi haklarda genişleme sağlanarak bireylerin refahı en üst seviyeye çıkarılmaya çalışılmıştır (Gümüş 2010, ss. 288-289).

2.2.4.5. Hak ve Özgürlük Anlayışına Yansımaları

Sosyal ve ekonomik haklar doğrultusunda gerçekleşen gelişimler, hak ve özgürlüklere de yansımıştır. Sosyal ve ekonomik haklardaki belirtilen genişleme, Sanayi devriminden beri süre gelen bir sürecin II. Dünya Savaşı sonrası zirveye ulaştığı kurumsallaşma dönemini ifade etmiştir (Gümüş 2010, s.291).

Temelde Sanayi Devrimi'nin oluşturduğu dinamiklerin hak ve özgürlük anlayışında oluşturduğu değişimle ortaya çıkmış olan sosyal ve ekonomik haklar, I. Dünya Savaşından sonra kısmen anayasalara girmiştir. II. Dünya Savaşından sonra ise, sosyal devlete yönelik işçi, işveren ve devlet arasında meydana gelen uzlaşmanın sonucu olarak sosyal ve ekonomik hakların kurumsal manada anayasa ve uluslararası belgelerde yer alması ve böylece önemli bir genişleme göstermesi söz konusu olmuştur. Sosyal ve ekonomik haklarda meydana gelen bu genişleme, hem kapsam ve içerik hem de hukuki nitelik bakımından gerçekleşmiştir. Bireylere sosyal güvenlik hakkı, çalışma ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi ile ilgili haklar, eğitim hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı, beslenme hakkı, özel olarak korunması gereken yaşlı, kadın ve çocuklara ilişkin haklar ve sendikal haklar gibi pek çok sosyal refah hakkı tanınmıştır (Gümüş 2010, s.292).

Sosyal ve ekonomik hakların genişlemesinde ülkeler arasındaki gelişmişlik farkı önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısı ile sosyal ve ekonomik haklarda meydana gelen genişleme süreci, ifade edilen hakların her ülkede evrensel standartlarda sunulmasını mümkün kılmamıştır. Bu durum, sosyal ve ekonomik hakların, ekonomik kaynaklara göre sağlanabilen haklar olmasından kaynaklanmaktadır ve geniş bir seviyede sunulabilmeleri, mali imkanlara bağlı olarak gerçekleşmektedir. Dolayısıyla sosyal ve ekonomik hakların geniş bir biçimde sağlanabilmesi, bu konuda yapılacak sosyal harcamaların seviyesine bağlı olarak gelişmektedir (Gümüş 2010, ss.294-295).

Sosyal devletin genişleme döneminde, sosyal ve ekonomik hakların hukuki metinlerde yer almasının bir başka yöntemi ise, uluslararası belgelerde düzenlenmesi olmuştur. Bu

çerçevede düzenlenen uluslararası belgeler, daha çok Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası örgütler bünyesinde hazırlanmıştır. Öncelikle BM bünyesinde bu belgelerin kabul edildiği görülmektedir. Bu bağlamda, BM bünyesinde hazırlanan uluslararası belgelerin en önemlisi İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'dir ³ (Gümüş 2010, s.301).

---

³ 10 Aralık 1948'de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 20. yy'ın ilk yarısına kadar ortaya çıkan hakları büyük ölçüde içermektedir. Bugüne kadar çıkan hakları, "birinci kuşak", "ikinci kuşak", "üçüncü kuşak" ve "dördüncü kuşak" haklar şeklinde dört büyük kategoriye ayırarak inceleyebiliriz. Klasik Haklar olarak adlandırılan birinci kuşak haklar, 17. ve 18. yy'lar da dile getirilmiştir. Amerikan ve Fransız Devrimleri ile büyük ölçüde uygulamaya geçirilmiştir. Klasik hakların arkasında, o dönemde ticaret yoluyla zenginleşen yeni bir sınıf olan burjuvazi vardır. Birinci kuşak haklar (Klasik Haklar; Medeni ve Siyasal haklar): Yaşam hakkı ve kişi dokunulmazlığı, kişi özgürlüğü ve kişi güvenliği, düşünce ve düşüncüyü açıklama özgürlüğü, inanç ve ibadet özgürlüğü, konut dokunulmazlığı, mülkiyet hakkı, eşitlik hakkı, dernek kurma hakkı, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, çalışma özgürlüğü, dilekçe hakkı, seçme ve seçilme hakkı, kamu hizmetine girme hakkı ve tarafsız bir yargıç önünde yargılanma hakkı olarak sıralanabilir. Birinci kuşak hakların temel özelliği, kişilere, devletin karışamayacağı özel alanlar yaratmasıdır. Klasik hakları kullanabilmek için kişinin gereksinim duyduğu en büyük şey, özgür olmaktır. Devlete düşen görev ise, çoğu zaman kişiye karışmamak, pasif bir tutum takınmaktır. İkinci kuşak sosyal hakların doğuşu, klasik hakların anayasalarla güvence altına alındığı Avrupa ülkelerinde 18. ve 19. yy'lar da insanların insan haklarından yararlanabilmek için özgür, serbest olmalarının yeterli olmadığı anlaşılmaması ile gerçekleşmiştir. Özgür oldukları halde, yoksulluk ya da başka nedenlerle bu haklardan yararlanamayanların desteklenmesi gerekiyordu. Bu amaçla 19. yüzyıldan başlayarak, insan hakları düşüncesinde önemli bir gelişme oldu ve insan hakları yalnızca bir özgürlük olarak değil, aynı zamanda; devletten bir hizmet isteme yetkisi veren haklar olarak düşünölmeye başlandı. İkinci kuşak hakların büyük çoğunluğu, devlete bir kamu hizmeti kurma görevi yükleyen haklar niteliğindedir. Çalışma hakkı, sendika kurma hakkı, grev ve toplu sözleşme hakkı, dinlenme hakkı, sosyal güvenlik hakkı, parasız öğrenim ve eğitim görme hakkı, kültürel yaşama katılabilme hakkı, sağlık hakkı, beslenme hakkı, konut hakkı ve anne, çocuk, engelli, yaşlı gibi korunmaya muhtaç kesimlerin korunmasıyla ilgili haklar bu kapsamdadır. Devlete kamu hizmeti kurma görevi yükleyen bu hakların gerçekleştirilmeleri, büyük mali kaynakların kullanılmasını gerektirir. ikinci kuşak haklar bakımından itici güç, sanayi devrimi ile ortaya çıkan işçi sınıfıdır. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda ortaya çıkan birinci kuşak haklar ile on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda ortaya çıkan ikinci kuşak haklar; 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi tarafından düzenlenmiş, Birleşmiş Milletler'in 1966 tarihli ikiz sözleşmeleriyle de hukuki bağlayıcılığı olan normlara dönüşmüştür. Üçüncü kuşak haklar ise II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan haklardır. Bu hakları doğuran dinamikler arasında, kültürel grupların kimliklerini koruma çabası ile bilimsel ve teknik ilerlemenin yarattığı sorunlar ön plandadır. Üçüncü kuşak haklar arasında

İlk olarak 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ile sosyal ve ekonomik haklar ilk kez bu denli evrensel bir kapsamda düzenlenmiştir. Bu tarihten sonra pek çok ülke anayasasında söz konusu sosyal ve ekonomik hakların yer almaya başlamış olması bu bildiriye daha da önemli kılmıştır. (Gümüş 2010, ss.302-303)

Bildiri, evrenselliğin yanı sıra önemli sayıda sosyal ve ekonomik hakka da yer vermiştir. 22.maddede; sosyal güvenlik, insan onuru ve kişinin kendinin geliştirebilmesi için sosyal ve ekonomik haklara sahip olduğu, 23. ve 24.maddeler de, çalışma şartları, adil ve eşit ücret, işsizlik, sendikal haklar, dinlenme, ücretli tatil ve makul çalışma süreleri gibi çalışma yaşamına ilişkin sosyal ve ekonomik haklara sahip olduğu ifade edilmiştir. 25. maddede, her insanın, yiyecek, giyecek, konut, sağlık hizmetleri ve gerekli toplumsal hizmetler için de olmak üzere, kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahını sağlayacak uygun bir yaşam düzeyine hakkı olduğu; ayrıca yine aynı madde de bireyin işsizlik, hastalık, dulluk, ihtiyarlık ya da geçim olanaklarından iradesi dışında yoksun kalması durumunda sosyal güvence hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Son olarak 26. maddede ise eğitim hakkı düzenlenmiştir. (Gümüş 2010, ss.302-303)

Sosyal ve ekonomik haklara ilişkin önemli uluslararası belgelerin kabul edildiği diğer uluslararası örgüt ise, Avrupa Konseyi olmuştur. Avrupa Konseyi bünyesinde kabul

---

değerlendirilmek üzere çeşitli haklar ileri sürülmüştür. Bu hakların en iyi bilinenleri ise; kültürel kimlik hakları, çevre hakkı, gelişme hakkı, barış hakkı ve insanlığın ortak mal varlığına saygı sayılabilir. Üçüncü kuşak hakların bazıları kişiler, devlet ve gruplar kadar sınıflar arasında bir dayanışmayı da gerektirir. Üçüncü kuşak hakların kültürel kimlik hakları ise sınıfsal değil, sınıf üstü bir kimlik mücadelesidir. Üç hak kuşağına onları güçlü bir biçimde savunan devletler açısından bakıldığında, birinci kuşak haklarda batılı ülkelerin, ikinci kuşak haklarda sosyalist ülkelerin ve gelişmekte olan ülkelerin, üçüncü kuşak haklarda ise daha çok gelişmekte olan ülkeler ile herhangi bir devlet içinde kültürel kimliğini korumakta güçlük çeken toplulukların ön planda olduğu görülmektedir. Dördüncü kuşak hakların doğuşu ise yirminci yüzyılın sonunda ve yirmi birinci yüzyılın başında bilim ve teknolojinin ulaştığı düzeyin insan onurunun korunması bakımından yarattığı riskler nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, dördüncü kuşak hakların bilimin ve teknolojinin olası kötüye kullanımına karşı insan onurunun korunması amacıyla formüle edildiği söylenebilir. Dördüncü kuşak haklar, başta Avrupa Konseyi olmak üzere uluslararası arenada ele alınarak bildiri veya sözleşme formunda düzenlenmektedir. Uluslararası düzenlemeler göz önüne alındığında dördüncü kuşak hakların en iyi düzenlemiş iki örneği; kişisel bütünlük hakkı ile kişisel verilerin korunması hakkıdır. Söz konusu haklar zamanla anayasalara da yansımaktadır (Uygun, 2015 ss.506-507).

edilmiş olan Avrupa Sosyal şartı, bu hususta oldukça önem arz eden bir sözleşme niteliğindedir. Avrupa Sosyal Şartı, 18 Ekim 1961’de Torino’da imzalanmış, 26 Şubat 1965’de yürürlüğe girmiştir. Avrupa Konseyi çerçevesinde sosyal ve ekonomik hakları ilk kez ve en temel biçimde düzenleyen belge niteliğindeki Avrupa Sosyal şartı, çeşitli sosyal ve ekonomik hakları ayrıntılara girmeksizin temel ilke ve güvenceler biçiminde düzenlemiştir. Söz konusu haklar Şart’ın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu sözleşmeyi diğer ekonomik ve sosyal haklara ilişkin sözleşmelerden farklı kılan husus, devletlerin ikinci bölümde yer alan dokuz maddeden en az altısına bağlı kalmayı taahhüt etmiş olmasıdır. Bu çerçevede çalışma hakkı (md.1), örgütlenme hakkı (md.5), toplu pazarlık hakkı (md.6), çocuk ve gençlerin özel olarak korunma hakkı (md.7), sosyal güvenlik hakkı(md.12), sağlık ve sosyal yardım hakkı (md.13), ailenin sosyal, yasal ve ekonomik korunma hakkı (md.16), çalışan göçmenlerin ve ailelerinin koruma ve yardım hakkı (md.19), çalışma hayatına karşı cinsiyete dayalı ayrımcılık yapılmaması (md.20), öne çıkan haklar olarak ifade edilmektedir (Gümüş 2010, ss.307-309).

2.2.5. Sosyal Devlet Süreci Ve Küreseleşme

2.2.5.1. Sosyal Devlet Anlayışının Çöküntüye Uğraması

20. yy’ın sonlarına doğru sosyal devlet niteliğini alan liberal devlette, ekonomik hayata sosyal amaçlarla müdahale eden devletin hedefi, toplumda refahı sağlamak, toplumu oluşturan tüm insanların hayati ihtiyaçları olarak kabul edilen ihtiyaçları karşılamak, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri ortadan kaldırmak, herkesin insan onuruna yaraşır bir hayat düzeyine ulaşmasını sağlamak, sosyal adaleti, fırsat eşitliğini gerçekleştirmek olarak ifade edilmiştir. Bunun için gelir vergisi, miras vergileri, çeşitli sosyal yasalar ve kamu hizmetleri, eğitim, sağlık politikası uygulamaları yapılmaktadır. Devlet, ekonomik krizleri önlemek, yatırımları ve kalkınma hızını yükseltmek, dış ticaret açıklarını kapatmak amaçlarıyla müdahalelerde bulunur. Sosyal gelişme toplumun refahının artması, kişinin hayat düzeninin yükselmesidir. Bunun içinse tüketilmeye hazır mal ve hizmet bulunması gerekir, yani önemli bir üretim ve hizmet birikimi bulunmalıdır. Bunun olması içinde güçlü bir üretim ve hizmet mekanizmasının varlığı yani ülkenin ekonomik yönden gelişmiş olması gerekir (Göze 2013, s.270).

Batı Avrupa ülkelerinin ekonomik gelişmesi uzun ve ağır bir olgunlaşma, büyük bir sermaye birikimi dönemi sonunda gerçekleşmiştir. Sosyal devlet anlayışı bu ülkelerde benimsendiği zaman, bu devletler ekonomik kalkınmalarını yapmış, sermaye birikimini gerçekleştirmiş ve sanayileşmişti. Önemli olan, tüketilmeye hazır mal ve hizmetleri, yeterli ölçüde olan ulusal geliri daha iyi bir biçimde paylaştırmaktı. Sosyal devlet ilkesini benimseyen az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde ise, ülkede hem ekonomik kalkınmayı hızla gerçekleştirmek, sosyal refahın gereklerini yerine getirmek, yani sosyal kalkınmayı gerçekleştirmek zorundadır ve bunu yaparken de ekonomik sosyal dengeleri bozmamalıdır (Göze 2013, s.271).

Sosyal devlet, sermaye ve iş gücü arasındaki uzlaşmayla ortaya çıkar ve II. Dünya Savaş'ı sonrasında kurumsallaşır. 1950'lerden 1970'lere kadar yaşadığı altın çağ; (*golden age*) süresince Keynesyen Ekonomi⁴ çerçevesinde ekonomik büyümenin ve tam istihdamın sürdürüldüğü başarılı bir model olmuştur. Ancak 1970'li yılların ortalarından günümüze kadar olan süreçte önemli ekonomik problemlerle karşı karşıya kalmıştır (Gümüş 2010, s.367). 1970'li yılların ortasında başlayan durgunluktan yeni bir

---

⁴ 1930'ların büyük dünya ekonomik bunalımıyla ortaya çıkan Keynesyen Ekonomi, 1970'lere kadar fazlaca bir meydan okumayla karşılaşmadan kapitalist dünyaya egemen olmuştur. Keynes'in öğretileri, özellikle ekonomik büyüme modelleri ve diğer dinamik ekonomik analiz araçlarının da katılmasıyla, uzun yıllar pek çok devletin resmi ekonomi felsefesi olma konumunu sürdürmüştür. Keynesyen ekonominin başlıca görüşleri şu noktalar etrafında toplanabilir: 1. Ekonomide tam istihdam dengesi tesadüfi bir dengedir ve sürdürülebilmesinin hiçbir garantisi yoktur. Devletin müdahalesi olmazsa ekonomideki dengesizlik sürekli bir durum olabilir. 2. Gerçekte fiyatlar ve ücretler, kurumsal düzenlemeler ve ekonomik olmayan nedenlerle klasik iktisatçıların düşündükleri gibi özellikle aşağı doğru esnek olmayabilir. 3. Her talep kendi arzını yaratır. Dolayısıyla asıl olan talep cephesidir. Ekonominin canlandırılması da, denetlenmesi de talep politikalarıyla yapılabilir. 4. Bütçe dengliği, nötr vergi gibi politikalar doğru yaklaşımlar değildir. Ekonominin içinde bulunduğu koşullara göre devlet bütçesinin açık veya fazla vermesi, artan ya da azalan oranlı vergiler tercih edilebilir. Keynesyen ekonomi bir anlamda klasik ekonomi ile Marksist ekonominin bağdaştırılması çabası olarak ortaya konulabilir. Hatta belki bir adım daha ileri gidilerek klasik ekonomi kapitalizmin, Marksist ekonomi sosyalizmin ve Keynesyen ekonomi de sosyal demokrasinin ekonomi teorisi olarak ele alınabilir. Keynesyen ekonominin egemenliği, 1970'lerden başlayarak çeşitli ekonomi okullarının meydan okumasıyla sarsılmaya başlamıştır. Petrol ihraç eden ülkelerin bir araya gelerek petrol fiyatlarını artırmaları sonucunda ortaya çıkan enflasyon içinde artan işsizlik olgusu, Keynesyen ekonominin sorgulanmasına neden olmuştur. (<https://www.paraborsa.net/i/keynesyen-ekonomi-nedir/> [Erişim Tarihi: 28/03/2019]

bunalıma doğru evrildiği sinyallerini veren, dünya kapitalizminin kar oranlarında reel bir düşme yaşandığı görülmüştür. Ücret artışları, kamu harcamalarına ayrılan yüksek pay, uluslararası rekabet koşullarının farklılaşması gibi pek çok iç ve dış ekonomik neden, sosyal devletin bunalımları arasında sayılabilir. Daha çok bölüşüm temelinde farklılığını gösteren sosyal devlet anlayışı, kapitalizmin kendini yeniden üretmesi konusunda artık yetersiz kalmaya başlamıştır (Örs 2016, s.289).

Sosyal devletin altın çağdan, gümüş çağa geçişi, ilk etapta devletin mali krize girmesiyle başlamıştır. Bu bağlamda, II. Dünya Savaşından 70'li yıllara gelindiğinde; Bretton Woods Sistemi çökmüş (1971), Birinci (1973-1974) ve İkinci (1979-1980) Petrol Krizleri yaşanmış, bu nedenle ekonomi önemli bir durgunlaşma sürecine girmiştir. İlk olarak 1971 yılında Bretton Woods Antlaşması ile benimsenen dolar ile altın arasındaki değişim oranlarının sabitlenmesi son bulmuş ve bu durum değişen oranların ekonomide belirsizlik oluşturmaya neden olmuştur. Bu durum hemen her ülkede enflasyonist bir eğilim ortaya çıkarmış, üretim önemli oranda düşerken fiyatların artışı engellenememiştir. Bretton Woods Sistemi'nin çöküşünün ardından ekonomide yaşanan zorluklar, yaşanan petrol krizleriyle ekonomi önemli ölçüde yavaşlamış, bunun sonucu olarak işsizlik büyük oranda artış göstermiş ve pek çok işletme kapanmıştır (Gümüş 2010, ss.368-369).

Ekonominin durgunlaşması, yüksek olana kamu harcamalarının finansmanını güçleştirmiş, finansmanda oluşan bu zorluklar bütçe açıklarına neden olmuştur. Bütçe açıklarının finansmanı, vergilerin artmasına sebep olmuş, artan vergiler ekonomiyi daha da durgunlaştırmıştır. Durgunlaşan ekonomi yüksek emek maliyetleri ile birleşince, yüksek oranda işsizliğe, artan işsizlik de sosyal harcamalarda artışla sonuçlanmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak, yaşanan bu sorunda en temel problemin ekonomik büyümenin yavaşlaması ve artan işsizlik olduğu ifade edilmiştir. Ekonomik büyümeni yavaşlaması, sosyal devletin mali zorluklar yaşamasına neden olmakta, sosyal devletin sağladığı sosyal yararlar için kaynak sıkıntısı oluşturmaktadır. Ayrıca yüksek oranda seyreden işsizlik devletlere önemli maliyetler getirerek, yaşanan kaynak sıkıntısını daha da derinleştirmektedir (Gümüş 2010, ss.369-371).

Sınıflar arasındaki uzlaşmayı sona erdiren ve sosyal devlette geriye gidişi başlatan temel etmenler; ekonomik yetersizliklerden daha çok; ekonomik yavaşlama ve işsizlik ile

beraber etkisini hissettiren kamu harcamaları, problemlerin temel kaynağı olarak görülmüştür (Gümüş 2010, s.372).

OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü Organisation for Economic Co-operation and Development) verilerine göre 1870 yılından 2000'li yıllara kadar, bazı dönemlerde bir önceki döneme göre düşüşler olsada kamu harcamalarında önemli bir artış eğilimi söz konusudur. Kamu harcamalarındaki artış eğilimi az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı dinamiklere dayanmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde kamu hizmetlerinin devlet tarafından yürütülmesi gereğinden kaynaklanmakta iken, gelişmekte olan ülkelerde daha çok kamusal refahın sağlanmasına, gelişmiş ülkelerde kamusal refahın korunmasına, gerekirse arttırılmasına yönelik kullanılmaktadır. Son tahlilde, devletin mali anlamdaki krizinin nedeni olarak görülen kamu harcamalarındaki artış, sosyal devlete bağlanmıştır. Özellikle, II. Dünya Savaşından sonra sosyal devletin kurumsallaşmasıyla beraber hız kazanan, devletin ekonomik hayat içerisinde payının artışı ve sosyal amaçları gerçekleştirme amacıyla yaptığı sosyal harcamalar, kamu harcamalarındaki artışın en önemli nedeni olarak değerlendirilmiştir (Gümüş 2010, s.373).

Devletin bu denli ekonominin içinde bulunmuş olmasına, özel yatırımları sınırlayarak sermaye birikimini engellediği ve devletin hantallaşmasına ve bürokratikleşmesine neden olduğu gerekçeleriyle karşı çıkmıştır. Özellikle 1990'lı yıllarda Devletçiliğin en katı biçimde uygulandığı komünist sistemin çökmesiyle birlikte, sosyal devletin ekonomiye müdahaleciliğine yönelik eleştirilerde önemli oranda artış olmuştur (Gümüş 2010, ss.374-375).

Sosyal devlet üzerinde en büyük problem olarak duran sosyal harcamalar problemi, sosyal devlet ile ekonomik gerçekler arasında önemli bir denge oluşturmaktadır. Günümüzde de varlığını devam ettiren bu denge de sosyal harcamaların artmasına neden olan kronik problemler önemli rol oynamakta, sosyal devletin altın çağına dönülebilmesinin zorluğunu ifade etmektedir. Daha çok gelişmiş ülkeler açısından kronikleşen bu problemlerin, gelişmekte olan ülkeler için bütünüyle geçerli olduğunu söyleyebilmek güçtür. Bu nedenle günümüze kadar gelişmiş ülkeler seviyesinde sosyal devleti sunamamış olan bu ülkelerin, geçmişle kıyaslandığında ekonomik gelişmelerine

paralel olarak daha geniş sosyal devlet uygulamaları mümkündür (Gümüş 2010, ss.377-378).

Sosyal harcamadaki artışın nedenleri olarak ise; ekonomik durgunluk, emek maliyetindeki yükseklik, sosyal devletin olgunlaşmasının ve orta sınıfa yönelik olmasının getirdiği yükler, yaşlanan nüfus yapısı, teknolojik gelişmeler, sosyal problemler ile kültürel ve ahlaki nedenler sayılabilir (Gümüş 2010, s.378).

2.2.5.2. Sosyal Devlet'in Yeniden Yapılanması

1929 bunalımı sonrası dünya ekonomisinde Amerikan dolarının egemenliği artmıştır. Bretton Woods Konferansı doların uluslararası ticaretteki üstünlüğünün resmi ifadesi sayılabilir. Nitekim Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası bu konferansta oluşturulmuş örgütlerdir. Doların egemenliği, sermayenin küresel düzeyde hareketinin denetlenmesini amaçlamaktadır. Dünya ticaretinin hızla artması ve bunun için gerekli yapısal değişiklikler, yeni pazarlar, küresel çapta düzenlemeleri ve denetimi gerekli kılmıştır. Ancak, ABD hegemonyasına karşın, Alman ve Japon ekonomilerinin rekabet gücünün artması, kapitalizmde yeni bir kar haddi düşmesi eğilimi başlatmıştır. 1970'ler de iyice görünürlük kazanan ekonomik durgunluk, artan işsizlik, yüksek enflasyon gibi pek çok sorunu arttırmıştır. Çözüm arayışlarına sosyal devlet anlayışına sahip merkez sol ve Keynesçi yaklaşım cevap veremez hale gelince, yeni iktisat anlayışına sahip yeni sağ gündeme gelmiştir (Örs 2016, s.289).

Sosyal devlet uygulamalarında yaşanan bu çöküş, yeni bir kapitalist düzenlemeyi gerekli kılmıştır. Sosyal devletin kapsayıcılığı yerine devletin küçülmesi, kamusallaştırma ya da devletleştirme yerine özelleştirme, planlı ekonomi yerine serbest piyasa anlayışı gibi kavramlar yeni bir anlayışı doğurmuştur (Örs 2016, s.290).

Kapitalist devletin yeniden yapılanma süreçleri tarihsel olarak krizi dönemlerini takip eder. Kapitalizmin, 1970'li yıllarda girdiği çöküş sürecinde, çözüm arayışlarına karşı doğan yeni sağ, 18. yüzyılın klasik liberal anlayışı ile benzerlikler gösterir. Buradan hiçbir denetimin olmadığı piyasa anlayışına varılır. Devletin piyasaya her tür müdahalesi özgürlüğü kısıtlayıcı olarak anlaşılrken, aynı piyasanın ihtiyaçlarına uygun biçimde toplumsal alandaki düzenlemeleri yerine getirme işlevi devlete yüklenmiştir. Bir başka ifadeyle çelişik bir devlet anlayışı vardır; çünkü yeni sağ ideoloji, sosyal

devlet anlayışı ile sağlanan hizmetlerin verimsizlik yarattığı saptamasından hareket eder ve krizi aşmak için tam da bu alanlarda, kamu harcamalarında kısıtlamaya gidilmesini önerir. Devletin ekonomiden çekilmesinin talep eden yeni sağ ideoloji, siyaseti ekonomiden bağımsız ayrı bir alan olarak görür. Yeni sağın egemenliği ile birlikte devleti toplumsal bölüşüm mekanizmalarının dışında bırakan, ekonomiye müdahale biçimlerinde köklü değişiklikler yapan bir anlayış hakim olmaya başlamıştır (Örs 2016, ss.290-291).

Böylece, emek, sermaye ve devlet arasında uzlaşmaya dayalı, sosyal demokrat toplumsal sözleşme, emeğin aleyhine bozulmuş olmaktadır. Devletin bu uzlaşmadaki rolünün sermayenin lehine işleminin yanı sıra, teknolojik alanda yaşanan hızlı gelişmeler ve üretim sürecinin etkisiyle (emek-yoğun üretimden bilgi-yoğun üretime geçilmesi, mavi yakalıktan beyaz yakalığa geçiş vb.) işsizlik oranlarının hızla büyümüş olması bu çelişkiyi daha da derinleştirmiştir. Sosyal devlette yaşanan çöküşün göstergelerinden biri olarak ortaya çıkan bir diğer olgu da enflasyondur. Dolaşımdaki para miktarının artışının, üretilen mal ve hizmetlerin artışından daha hızlı olmasının ortaya çıkardığı bu olgu da yeni sağ görüşlerin devletin minimize edilerek, üretimden çekilmesi yaklaşımlarına neden olarak gösterilir. Devletin, eğitim, sağlık ya da işsizlik sigortası gibi sosyal devlet uygulamalarında kısıtlamaya gidilmesi eğilimi ortaya çıkmıştır (Örs 2016, s.292).

Asıl zarara uğrayan, alt sınıflar ve sosyal devletin durumunu iyileştirmiş olduğu orta sınıflardır. Burada ortaya çıkan gerilim noktalarından biri ise, kapitalizmin tekelleşme eğilimi ile yeni sağ ideolojinin serbest piyasa yaklaşımıdır. Bu süreçte devletin ekonomiye doğrudan müdahalesi ve doğrudan bir üretici olarak katılmasından vazgeçilerek, ekonomiden tamamen çekilmesi gereken minimal devlet anlayışı hakim olmuştur. Bu da geniş toplum kesimlerine hizmet sağlayan temel sosyal devlet işletmelerinin özelleştirilmesini doğurmuştur (Örs 2016, s.292).

Sosyal devletin yeniden yapılandırılmasına ilişkin 1980'lerdeki, Reaganizm ve Thatcherizm⁵ olarak adlandırılan reform hareketleri hem yeni sağ anlayışın örneklerini

---

⁵ Thatcher ve Reagan, 1970'li yıllarda yaşanan krizin sorumlusu olarak, sosyal sürdürülemez harcamaları görmüşler ve devletin mali krizden çıkabilmesini, sosyal devletin masraflarının azaltılarak yeniden yapılanması olarak tespit etmişlerdir. Her iki devlet adamı da ekonomik krizin en önemli nedeni olarak

oluşturmuştur. Bu bağlamda, 1979'da İngiltere'de Thatcher'ın, 1981'de ABD'de Reagan'ın başlattıkları reform süreci, sosyal devleti yeni sağ görüş olarak ortaya çıkan neo-liberal düşünceler çerçevesinde yeniden yapılandırmıştır. Bu reform sürecinde ekonomik verimlilik ve sosyal koruma dengesinde ekonomik verimlilik ön planda tutulmuştur (Gümüş 2010, s.392).

Sonuç olarak 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik kötüleşmeden sosyal devlet sorumlu tutulmuş, İngiltere'de Başbakan Margaret Thatcher, ABD'de Devlet Başkanı Ronald Reagan'ın öncülük ettiği yeniden yapılanma sürecinde, başta liberal modelde yer alan ülkeler olmak üzere, pek çok ülke de sosyal devlete ilişkin önemli değişimlerin yaşandığı bir döneme girilmiştir. Bu süreç, sosyal devletin masraflarının azaltılması çerçevesinde gerçekleştirilen reformlar ile şekillenmektedir. Halen devam etmekte olan bu sürecin, Keynesyen anlayıştan vazgeçilerek neoliberal düşüncelerin uygulamaya aktarılması ve ekonomik serbestlikle liberalleşme doğrultusunda hız kazanan küreselleşmenin doğurduğu etkiler belirleyici işlevler üstlenmektedir. Temelde neoliberal düşünceler ve küreselleşme çerçevesinde günümüze kadar uzanan reformlar, sosyal devletin ekonomik gerçekler çerçevesinde mali olarak sürdürülebilirliğini sağlayan reformlar olarak gerçekleştirilmektedir. Gerçekleştirilen reformlar ile önemli ölçüde gerileyen sosyal devlet, sermaye tarafından, daha fazla sermaye birikimi ve karlılık adına desteklenmektedir (Gümüş 2010, s.396).

---

gördükleri ve kamu harcamaları içinde en hızlı artan kalem olarak tespit ettikleri sosyal harcamaları azaltıcı yönde önemli bir reform sürecinin başlatmışlardır. Esasında neo liberal düşünceler çerçevesinde ortaya konan reformlar ile Keynesyen anlayıştan vazgeçilmiş, liberal anlayışa uygun değişiklikler yapılmıştır. İlk etapta devletin küçültülmesi amaçlanmıştır. Özellikle devletin ekonomideki rolü azaltılarak, devlet müdahaleciliği yeniden yapılandırılmıştır. Özelleştirme, vergilerin azaltılması ve kamu kontrollerinin kaldırılması yolu ile özel sektörün kamu hizmetleri de dahil olmak üzere pek çok alanda ön plana çıkarılması ve piyasa egemenliğinin gerçekleşmesi söz konusu olmuştur. Kamu harcamaları özellikle sosyal harcamalar azaltılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede anayasal düzeye yansımada, emeklilik, eğitim, sağlık, işsizlik sigortası, sosyal yardımlar gibi alanlarda yasal düzenlemelere gidilmiştir. Sosyal yardımlardan faydalananların, orta sınıftan ziyade yoksullar olması sağlanmıştır. Keynesyen anlayıştan vazgeçilerek, tam istihdam anlayışından vazgeçilerek iş gücü piyasaları esnekleşmiş, sosyal yüklerden arınılmıştır (Gümüş 2010, ss. 389-392).

2.2.5.3. Neo – Liberal Düşünce Bağlamında Sosyal Devlet

1980’li yılların başından günümüze kadar ekonomiye yön veren neoliberal politikalar, devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılmasına, özel sektör ve rekabete dayanan serbest piyasa ekonomisini ve sosyal harcamaların kısıtlanmasını savunan bir düşünce olarak, sosyal politika ve uygulamalarını olumsuz biçimde etkilemiştir. Bu dönemde, özelleştirme politikalarının kabul görmesi ve pek çok ülke tarafından uygulanması, uluslararası sermayenin önündeki engellerin kaldırılması ve küreselleşme politikalarının kalkınma ve sanayileşme politikalarının belirleyicisi olması devletin giderek küçülmesine neden olmuştur (Örs 2016, s.35)

Özellikle SSCB’nin çöküşüyle 1990’lı yılların başlangıcından itibaren hız kazanan bu süreci günümüze kadar etkisini arttırarak sürdürmüştür. Temelde sosyal devletin zayıflatılarak piyasaya öncelik verilmesi şeklinde işleyen neoliberal uygulama, SSCB’nin oluşturduğu komünist tehdidin ortadan kalkmasıyla kendini daha da sınırsız hissetmiş, tek kutuplu dünyadan yola çıkılarak, tarihin sonuna gelindiği, liberal değerlerin mutlak zaferini ilan ettiği öne sürülmüştür (Gümüş 2010, s.398).

Neoliberal düşüncenin, sosyal devlet ile ilgili olarak ortaya koyduğu eleştirilerden biri devletin ekonomideki genişleyen rolüdür. Bu anlayışa göre sosyal devlet ile serbest rekabetçi piyasaların bir arada yaşaması mümkün değildir. Neoliberal düşünce, eleştirmiş olduğu devletin ekonomideki rolüne ilişkin önemli çözüm önerileri getirmektedir. Bu bağlamda devletin küçülmesi ve piyasa hakimiyetinin sağlanması amacıyla devletin ekonomideki rolünün azaltılması gerekmektedir (Gümüş 2010, s.401).

Neoliberal düşünce ekonomi için ekonomi anlayışının benimsenmesi gerektiğini öne sürmektedir. Bu çerçevede devlet ekonomiye müdahale etmemeli, kendi haline bırakmalıdır. Bu anlayışın temelinde, ekonomik kaynakların etkili ve verimli kullanılmasının serbest ve rekabetçi piyasalarda mümkün olabileceği düşüncesi yer almaktadır. Dolayısı ile devlet, rekabetçi piyasaları desteklemelidir. Kısaca neoliberalizm, küresel rekabet ve uluslararası açıklığın hakim olduğu küreselleşme sürecinin temel ideolojisi konumundadır (Gümüş 2010, ss.402-403).

Neoliberal düşüncenin serbest rekabete dayanan piyasanın desteklenmesine ilişkin olarak dile getirdiği en önemli araçlardan biri deregülasyonlardır. Devletin ekonomiye

müdahale ve kontrollerin azaltılması anlamına gelen deregülasyonlar ile piyasa daha serbest ve sınırsız hale gelmektedir. Neoliberal düşüncenin serbest rekabetin önünde engel olarak gördüğü bir diğer husus ise korumacılıktır. Sosyal devletin altın çağında yaygın olarak uygulanan ekonomik korumacılık, ekonomik durgunlaşmanın ve serbest rekabetin sağlanamamasının en önemli nedenlerinden kabul edilmektedir (Gümüş 2010, s.404).

Demokrasiye de yeni bir anlayış kazandırma iddiasında olan neoliberal anlayış, ekonomik konuların siyasi iktidar tarafından düzgün bir biçimde yönetilmediğini ve popülist yaklaşımlarla ekonominin uzun vadedeki gidişatının bozulduğunu öne sürmektedir. Halkın temsilcileri olan siyasi iktidarın, bu hususta tamamen devre dışı bırakılmaya çalışılması demokrasinin zayıflaması anlamına gelmektedir. Neoliberal düşüncelerin yaygın olarak uygulandığı günümüzde; demokrasinin halkın tepkisini dindirmenin bir aracı olarak kullandığı, seçmenlerin seyirci konumuna düşürüldüğü ve hangi görüşteki siyasal düşünce iktidarda olursa olsun benzer yönde uygulamalara gittiği görülmektedir (Gümüş 2010, ss.404-405).

Ayrıca ekonomik anlamda kazanılan belirleyiciliğin ulus devletlerin egemenliğini zayıflattığı ve ekonomik açıdan güçsüz ülkeler başta olmak üzere, devletlerin ekonomik ve buna bağlı olarak siyasi bağımsızlıklarının önemli ölçüde yıprandığı dikkat çekmektedir (Gümüş 2010, s.405).

Neoliberal düşünce tarafından yanlış olarak değerlendirilen bir diğer müdahale ise sosyal adaleti sağlamak amacıyla piyasaya yapılan müdahalelerdir. Bu durumu, sosyal adaleti sağlayamadığı gibi üst ve orta sınıfın kaynaklarını başka sınıflara haksız şekilde aktardığı, toplumun ihtiyaç sahibi olarak adlandırılan bir kesime imtiyaz sağladığı, bu nedenle de adaletsiz ve özgürlüğü ortadan kaldırııcı sonuçlara neden olduğu gerekçesiyle eleştirmektedir. Dolayısı ile devletin sosyal adalet amacıyla ekonomiye yapacağı müdahaleler, her şey devlet denetimi altına girene kadar devam etmektedir. Üstelik devlet her şeye hakim olsa bile ekonominin işleyişini bozan bir sosyal devlet ile yoksulluğun ortadan kaldırılmasının ve refahın sağlanmasının mümkün olmadığı, mevcut haliyle sosyal devletin amaçlarına zarar verici nitelikte yoksulluğu arttırdığı ifade edilmektedir (Gümüş 2010, ss.406-408).

Neoliberal düşüncenin bu duruma getirdiği çözüm önerisi; devletin, sosyal adaleti sağlama amacından vazgeçmesi ve piyasayı kendi işleyişine bırakmasıdır. Klasik liberal düşüncede var olan doğal düzen, görünmez el gibi huşularla piyasanın kendiliğinden bir dengeye ulaşacağına dair inanç, neoliberal düşüncede varlığını spontan düzen kavramıyla devam ettirmektedir. Bu çerçevede neoliberal düşünce serbest piyasayı; özgürlüğü, adaleti ve hukuku sağlayan en etkili araç olarak kabul etmekte ve serbest piyasanın kendiliğinden sosyal adalet ve refahı sağlayacağına inanmaktadır (Gümüş 2010, s.408).

Neoliberal düşüncenin devletin ekonomideki rolüyle bağlantılı olarak eleştirdiği bir diğer husus da devletin piyasada bir oyuncu olarak bulunmasıdır. Ancak devletin ekonomideki rolünün azaltılması temel hedef rolündedir. Dolayısı ile devletin ekonomi içerisinde bir oyuncu olarak yer almasına karşı olan neoliberal düşünce, söz konusu problemin çözümü için özelleştirmelerin yaygınlaştırılmasını öngörmektedir. Neoliberal düşünce, devletin vergilerle finanse ettiği hizmetlerin dahi devlet tarafından sunulmasına karşı çıkmaktadır (Gümüş 2010, s.410).

Devletin, ekonomideki rolünü azaltmak için sosyal devlete ilişkin işlevler yerel yönetimlere devredilmelidir. Aynı zamanda böylelikle küresel sermaye karşısında direnç göstermeyen bir ulus devlet yapılanması oluşturulmaya çalışılmaktadır. Neoliberal düşünceye göre sosyal harcamalar azaltılmalıdır. Böylece hem ekonomik kaynaklar üzerinde baskı oluşturan sosyal yükler azaltılmış olacak, hem de yüksek sosyal harcamaları finanse etmek için gereken yüksek vergi oranları azaltılabilecek ve ekonomi daha rekabetçi hale gelecektir. Ayrıca bireylerin tembelliğe teşvik edilmesinin, devlete bağımlı kılınmasının ve çalışma sorumluluğunu kaybetmelerinin önüne geçilmeye çalışılacaktır (Gümüş 2010, ss.411- 413).

Neoliberal düşünce; sendikasılaştırma gibi yöntemleri savunmaktadır. Mücadele gücü yüksek bir işçi sınıfı, iş gücü maliyetlerini yükseltecektir. Sosyal sigortalardan vazgeçilmesini ve sosyal güvenlik sisteminin özelleştirilmesi gerektiğini önermektedir. Neoliberal düşüncenin sosyal devlete getirdiği bir diğer eleştiri ise, sosyal ve ekonomik hakları, hak niteliğinde kabul etmemesinden kaynaklanmaktadır. Sosyal ve ekonomik haklar, maliyetlerini başka kimseler üzerine bırakarak haksız bir durum oluşturmaktadır. Ayrıca devletin yaptığı her müdahale, esasında bireysel özgürlükler ortadan

kaldırılmaktadır. Özgürlüklerin güvencesini serbest piyasa ekonomisi olarak gören neoliberal düşünce sosyal ve ekonomik hakları red etmektedir (Gümüş 2010, ss.413-415).

Neoliberal düşüncenin sosyal devleti eleştiren yaklaşımını dikkate alan ve bu husustaki düşünceleri belli ölçüde kabul ederek; sosyal devleti yeniden yapılandırmayı ön gören bir anlayış olarak üçüncü yol anlayışı olarak 1990'lı yıllar itibari ile Giddens, sosyal devleti yeni oluşan düzene adapte etmeye çalışmıştır (Gümüş 2010, s.416).

Anthony Giddens revize edilmiş bir sosyal demokrasi olarak Üçüncü Yol anlayışını tanımlanmıştır. Savaş sonrası dönemin en önemli ideolojisi olan sosyal demokrasi ve 1980 sonrası dönemin hegemonik ideolojisi neoliberalizmin ötesine geçmeye çalışan bir siyasi programdır. Kurama göre dünyadaki değişimlerin asıl önemli yanları, küresel ekonominin oluşması, bilginin her düzeyde erişilebilir hale gelmesi, bireysel ilişkilerin ve aile yapılarının farklılaşması, kadının toplumda görünürlüğünün artması gibi gelişmelerdir (Örs 2016, s.297).

Bu anlamda sosyal devletin yeniden yapılandırma programı olarak dile getirilen Üçüncü Yol, gerilimlerin aşılabileceği bir program olarak anlaşılmaktadır. Bu gerilimin yarattığı beş temel sonuçtan söz etmektedir: Küreselleşme, bireyselleşme, sol ve sağ, siyasal temsil, ekolojik sorunlar. Toplumsal dönüşüm, bu beş alanda önemli değişimlerle gerçekleşirken, siyaset bu değişimi anlamaktan uzak durmaktadır. Üçüncü Yol, daha kapsayıcı bir siyasetin mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Üçüncü Yol, fırsat eşitliği ve refah politikaları, devletin yeniden yapılanması, devlet, piyasa ve sivil toplum ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, topluluk halinde yaşamak, siyasetin uluslararasılaşması gibi hedeflerden oluşan bütünlüklü bir siyasal program olarak okunabilir (Örs 2016, ss.297-298).

Üçüncü Yol politikaları, küreselleşmenin yarattığı eşitsizlikleri ulus devletlerin üzerinde bir yapılanmayla aşmayı amaçlayan çözümler üretme iddiasını taşımaktadır. Sosyal adaleti, bu küresel geçişe ekleyerek bir çeşit global sosyal adalet öngörmektedir (Örs 2016, s.299). Öne sürdüğü bakış açısıyla farklı bir yaklaşım ortaya koyan Üçüncü Yol arayışı, ne neoliberal, ne de sol görüşler tarafından kabul edilmiştir. Bu çerçevede Üçüncü Yol; sol görüşler tarafından neoliberal düşüncenin tekrarı olarak

değerlendirilirken, neoliberal anlayış tarafından ise sosyal demokrasinin devamı olarak görülmüştür (Gümüş 2010, s.417).

2.2.5.4. Küreselleşme ve Sosyal Devlete Etkisi

Sözlük anlamıyla, uygulamada, dünya çapında bir şeyler yapma politikası, süreci ya da eylemi olarak tanımlanan küreselleşme, en genel anlamıyla, bir coğrafi birim olarak dünyanın tümünün bütünleşmesine, yani global bir topluma ve global bir kültüre sahip olma durumuna gelmesine işaret eder (Bulut 2003, s.181).

Kökeni çok eskilere dayanan küreselleşmenin, somut bir gerçeklik olarak tartışılması 1990'ların sonu itibari ile yaşanan gelişmelerle ilgilidir. Küreselleşmeyi büyük ölçüde teknolojik gelişmelere bağlayanlar olduğu gibi, onu piyasanın varlığına dayandıranlarda vardır. Öte yandan küreselleşmeyi yeni bir olgu olarak görmeyip, kapitalizmin varlığı ve işleyişiyle ilişkilendirenler de bulunmaktadır (Bulut 2003, ss. 181- 182).

Küreselleşme, ulusal sınırlar ötesinde sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel karşılıklı bağımlılığın artmasıyla şekillenmektedir. Küreselleşme, kurumları ve organizasyonları dönüştüren bir süreçtir (Gümüş 2010, s. 419).

Küreselleşmenin başlangıcı konusunda en yaygın olan görüşe göre; Küreselleşme 1980'li yıllar ve sonrasında ortaya çıkan bir süreçtir ve bu sürecin ortaya çıkışında daha önce yaşanan çok sayıda ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel faktör etkili olmuştur. Nitekim;

- a. II. Dünya Savaşı sonrasında Keynesyen ekonomik politikaları ile sağlanan hızlı ve sürekli büyüme,
- b. 1970'li yıllarda yaşanan krizi takip eden dönemde benimsenen neoliberal politikalar,
- c. Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile Doğu Bloğu ülkelerinin Batı ekonomileri ile bütünleşme arayışlarının hızlanması,
- d. Uluslararası mal ve hizmet ticaretini sınırlayan engelleri kaldırmaya yönelik uluslararası ekonomik hareketlerin artışı,
- e. Avrupa Birliği gibi bölgesel hareketlerinin gelişmesi,

- f. Gelişmekte olan ülkelerin yabancı sermayeyi çekmeye yönelik teşvik politikaları,
- g. Çin'in uluslararası ekonomiyle bütünleşme yönünde temel politika değişikliğine gitmesi,
- h. Güneydoğu Asya ülkelerinde görülen hızlı büyüme,
- i. Haberleşme teknolojisinin iletişim alanında sağladığı imkanlarla uluslararası bankacılık işlemleri ve sermaye hareketlerinin artışı,
- j. Ekonomik hayattaki liberalleşmenin sosyal ve kültürel hayata yönelik etkileri dolayısıyla artan üretim talebi ve uluslararası insan hareketliliğinin artışı,
- k. Siyasi liberalleşme ve demokratikleşme eğilimlerinin artışı,

gibi çok sayıda faktör birlikte ve karşılıklı olarak birbirlerini etkileyerek küreselleşme sürecini hızlandırmış, geliştirmiş ve sürekli hale getirmiştir (Tokol 2018, ss. 40-41)

Küreselleşmenin ortaya çıkardığı karşılıklı bağımlılık kavramı günümüzde de devam etmekte ve geleceği anlamamız bakımından da anahtar bir kavram niteliğini taşımaktadır. Küreselleşmeyi ifade eden karşılıklı bağımlılık niteliğinin yanında aşağıdaki nitelikleri de sıralayabiliriz:

- a. Küreselleşme tekil bir durum değil, bir süreçtir.
- b. Küresel ve ulus üstü bağımlılık yoğunluğu bu sürecin aktörleri olan devletler, uluslararası kurumlar, sivil toplum örgütleri ve çok uluslu şirketlerin etkisiyle oluşmaktadır.
- c. Küreselleşme süreciyle birlikte sınırların önemini kaybettiği bir dünya karşımıza çıkmaktadır.
- d. Küreselleşme sürecini yönlendirmeleri askeri, siyasi ve ekonomik nitelikte olup; güçlü aktörler, dünyanın başka bölgelerinde yaşayanlar açısından önemli sonuçlar doğuran kararlar alabilmekte ve eylemlerde bulunabilmektedir.
- e. Küreselleşme, tek bir alanda değil, toplum hayatının (ekonomik, siyasi, askeri, hukuki vb.) pek çok alanında kendini göstermektedir (Gümüş 2010, ss. 421-422)

Küreselleşme sürecinin sosyal devlete etkilerinden bahsedecek olursak; kapitalizmin gelişmesi ile birlikte, burjuvazinin de itici gücüyle, uluslararası ilişkilerin baş aktörü haline gelen ulus devlet, hem dış ilişkilerde devletler hukukunun eşit bir öznesi olarak

görülmüş, hem de iç işlerinde kendi yasasını istediği biçimde yapacağını kabul etmişti. Yani devletler, devletlerarası hukukun eşit özneleri olarak görülmüşlerdi. Ne var ki, küreselleşmenin bugünkü düzeye ulaşmasının, özellikle de küresel bir ekonominin ortaya çıkmasının, tek tek devletlerin etkin iktidarı için bir son değilse bile, önemli bir gerilemeye işaret ettiği sıkça vurgulanan bir durumdur. Buna göre, ekonomik ilişkilerin sınırları çok yoğun bir biçimde aşmış olması, ulus devlet anlayışına bağlı egemenlik kavramını geçersiz kılmaktadır. Soruna dış ilişkiler açısından bakıldığında, günümüzde hemen hiçbir devletin kendini bir takım düzenlemelerin dışında tutamadığını söylemek mümkündür. Devletler, özellikle ekonomik açıdan Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi örgütlerin dışında kalamamakta ve böylece bu örgütlerin öngördüğü koşulları kabul etmek zorunluluğu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Buradan yola çıkılarak, küreselleşmenin getirdiği ekonomik bütünleşmenin, devletin ekonomi üzerindeki hükümdarlık alanını daralttığı söylenebilir (Bulut 2003, ss. 185- 186).

Ulus devletin, sınırlarını aşan ekonomik ilişkiler dolayısı ile ulus üstü sermaye ve onu destekleyen aktörlerce dışarıdan kuşatılmış olduğu görülmektedir. Bu durum sermayenin, ulus devletin eylemlerini yönlendiren bir aşamaya geldiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu durum sermayenin ulus devlete ihtiyacı kalmadığı gibi algılanmamalıdır. İhtiyaç duyulduğunda yine ulusal pazarın korunması için ulus devletin meşruiyeti önemli olacaktır. Bu durum da yine küresel ölçekli ekonominin ulusun sınırlarını aşmadığı anlamına gelmez. Vurgulanmak istenen şey, sermayenin hala kendi egemenliğinin siyasal rehberliğine ihtiyaç duyduğudur (Bulut 2003, ss. 187- 188)

Gelişim sürecine baktığımızda sosyal devlet, ulus devlet anlayışının bir sonucudur. Diğer bir şekilde diyebiliriz ki sosyal devlet, ulus devlet anlayışının ortaya çıkardığı bir devlettir. Küreselleşme, ulus devletin sınırladığı ölçüde sosyal devlet anlayışını da etkilemektedir. Sosyal devletin altın çağı olarak adlandırılan 1945-1975 yılları arasındaki otuz yıllık dönemde, ulus devletlerin takip ettikleri politikalar şunlardır:

- i. Ekonomik büyüme ve tam istihdam hedefli politikalarının birlikte yürütülmesi,
- ii. Sendikal örgütlendirmeyi yaygınlaştıran ve toplu pazarlık sistemini teşvik eden kurumsal ve hukuki düzenlemeler,

- iii. Özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında güvenceli ve yüksek ücretli istihdam politikaları,
- iv. Çalışma hayatının ve şartlarının ILO sözleşme ve tavsiye kararlarında belirtilen standartlara uygun hale getirilmesine yönelik hukuki ve kurumsal düzenlemeler,
- v. İstihdam piyasasının düzenlenmesine ve işsizliğin önlenmesine yönelik aktif ve pasif istihdam politikaları,
- vi. Sosyal güvenlik kapsamının genişletilmesi,
- vii. Yoksullara yönelik doğrudan ve dolaylı gelir transferi politikalarının yaygınlaştırılması, yönündeki politika uygulamaları, güçlü bir sosyal devlet anlayışı yaratmıştır (Tokol 2018, ss.49-50).

Sonrasında, özellikle 1970’li yıllarda yaşanan kriz gerekçe gösterilerek uygulamaya konan neoliberal politikalar küreselleşme sürecinin de temel ekonomik politika tercihlerini oluşturmuştur. Küreselleşmenin sürekliliği için ulus devletinin izlemesi gereken yeni politikalar:

- a. Özelleştirme uygulamaları ile kamu kesimini daraltmak,
- b. Kamunun sosyal amaçlı transfer harcamalarında kısıntıya gitmek,
- c. Çalışma hayatını düzenleyen koruyucu ve düzenleyici iş hukukunu esnek çalışma şekillerini yaygınlaştıracak şekle sokmak,
- d. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmeye yönelik kuralsızlaştırma uygulamalarını yaygınlaştırmak,
- e. Bireysel sorumluluk alanı genişletilerek kamu sosyal güvenlik harcamalarını kırmak,
- f. Toplu iş ilişkilerinin yerine bireysel ilişkileri ikame etmek.

Belirlenen bu maddeler hemen her ülkede birbirine paralel olarak hayata geçirilen uygulamalar olmamakla birlikte, gelinen noktada sanayi toplumunun sosyal koruma sisteminden ve sosyal politika tercihlerinden uzaklaştığı görülmektedir (Tokol 2018, s.50).

Küreselleşme devletleri ekonominin gerçekleri karşısında belirli bir davranış biçimine zorlayan bir süreçtir. Bu süreçte gelişmiş ülkeler, teknolojik üstünlüğü korumak, kar getirici alanların önünü açmak, sermayenin uluslararası işleyişini kolaylaştırmak ve bu

arenada onun güvenliğini sağlamak gibi işlevler üstlenmektedir. Gelişmekte olan ülkeler ise, bir yandan sermaye girişini kolaylaştırmak (serbest bölgeler, yüksek faizler, aşırı mevduat garantileri, özelleştirme gibi uygulamalar), öte yandan da sermaye karlarını arttırmak (özellikle ücretlilerin taleplerini bastırarak), peşinde koşmaktadır. Böyle bir durum, devletleri yoğun bir rekabet içine itmekte ve onları uluslararası sermayenin ön plana çıkardığı ilkeler doğrultusunda davranmak zorunda bırakmaktadır. Bu süreçte de rekabet içindeki devletlerin, ama özellikle gelişmekte olan ülkelerin en kolay vazgeçebilecekleri şey, sosyal politikaya yönelik harcamalar olmaktadır (Bulut 2003, s. 189).

Kapitalizmin ileri bir aşaması olarak, uluslararası sermayenin ya da çok uluslu şirketlerin devreye soktuğu ve temelde devletin ekonomik yaşamdan çekilmesini öngören bir süreci ifade eden küreselleşme, sermayenin artan gücü ve bağımsızlığı karşısında, devletin sosyal niteliğini zorlamakta ve sosyal politikaları zayıflatmaktadır. Küreselleşme ile birlikte ekonomik işlevi daralan devletler, özellikle de gelişmekte olan ülkeler, sosyal haklar uygulama ile ilgili güçlerini yitirmektedirler (Bulut 2003, s.192).

Diğer yandan küreselleşmenin süreç olarak kendisi değilse bile yarattığı krizler, sosyal politika uygulamalarının derinleşmesine ve yerleşmesine yönelik olarak olumlu etkiler de yaratmıştır. Küresel kriz dönemlerinde gelir adaletsizliğini çözmek ve yoksulluğu önlemek için vergiler ile finanse edilen kamu sosyal harcamalarının artması, düşük gelir gruplarına ve ailelerine yönelik sosyal destek programlarının yaygınlaşması, çalışma hayatındaki dezavantajlı gruplara yönelik istihdam teşvik politikalarının yaygınlaştırılması, özelleştirmenin olumsuz sonuçlarını gidermeye yönelik (iş kaybı tazminatları, çalışanların diğer kamu kurumlarına transfer edilmesi) politikaların uygulanması sosyal devletin yeni görüntülerini oluşturmaktadır (Tokol 2018, s.51).

Küreselleşme süreciyle birlikte devlet yapısında yaşanan değişim ile birlikte, 2000’li yıllardan itibaren aktif ve düzenleyici devlet yapısı ön plana çıkarılmıştır. Düzenleyici devletin temel işlevi, sosyal devlet gibi yeniden dağıtım politikalarını izlemek değil, küresel kapitalizmin en rasyonel biçimde işlemlerini sağlamaktır. Devletin düzenleyici rolü, piyasanın işleyişini kolaylaştırma ve geliştirme amacına yöneliktir. Böylelikle, piyasanın kayıtsız şartsız egemenliğinin sağlanması hedeflenmekte ve uluslararası

serbestlik kazanan sermayenin egemenliği, yeni ekonomik düzenin temel belirleyici niteliği olarak ortaya çıkmaktadır (Gümüş 2010, s.451).

Sosyal devletin yeniden yapılanma süreci olarak söyleyebileceğimiz, düzenleyici devlet yapısından kaynaklanan dönüşümün yansımalarının önemli bir kısmı, hak ve özgürlükler alanında meydana gelmiştir. Bu bağlamda batı sosyal devletlerin 1970'lerin ortalarından itibaren mali anlamda krize girmesiyle birlikte; neoliberal düşüncenin de etkisiyle, sosyal devlet anlayışında bir erozyon ya anmı tır. Sosyal harcamaların artmasına neden olarak görülen sosyal hakları kısıtlamak suretiyle, ülkelerin daha rekabetçi hale gelmesini sağlamak amaçlanmıştır. Küreselleşmenin yol açmış olduğu uluslararası rekabet; sosyal devletin getirmiş olduğu sosyal ve ekonomik haklar üzerinde aşındırıcı etkide bulunmuştur (Gümüş 2010, s.572).

Her ne kadar küresel rekabet sürecinde, sosyal ve ekonomik haklarda yaşanan bu değişimi, bu hakların tamamen tasfiyesi olarak değerlendirmek abartılı bir yaklaşım olarak görülse de, söz konusu süreçte sosyal ve ekonomik hakların önemli ölçüde değişime uğradığı da bir gerçektir. Bu gerçeği destekleyecek bir takım gelişmelerden ilki; anayasal boyuta yansımaya da kriz öncesi ve sonrasında sosyal ve ekonomik hakların farklı seviyelerde ele alınması; ikincisi ise; sosyal ve ekonomik haklara karşılık, kişisel ve siyasal hakların ön plana çıkarılması ve sonucunda sosyal refah imkanlarının hak temelinden çıkarılarak; bireysel sorumluluk ve toplumsal dayanışma temeline alınmasıdır (Gümüş 2010, s.572).

Küreselleşme sosyal devlet anlayışını tamamen ortadan kaldırmamı tır. Ancak bazı görev ve fonksiyonlarda değişikliklere neden olmuştur. Küresel krizlerin olumsuz sonuçlarını gidermeye yönelik politikalar yaygınla tı a sosyal devlet değişen yeni fonksiyonları ile devam edecek olarak görülmektedir (Tokol 2018, s.51).

3. SSCB SONRASI ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE DEVLET YAPISI

3.1.RUSYA'YA GENEL BİR BAKIŞ

Rusya, dünya üzerinde ayakta kalmayı başarabilmiş en büyük ülkelerden birisidir. Yüzyıllar boyunca Rusya, karakterini ve sınırlarını birçok kez değiştirmiştir (Hosking 2015, ss.9-10).

Kronolojik olarak Rusya siyasi tarihine baktığımızda 1480'e kadar devam eden Moğol istilasının ardından Moskova Knez'liği kurulacak olan Rus Çarlığı'nın da öncülüğünü yapacaktır. 1533 yılında Korkunç İvan, ilk Rus Çarı olarak imparatorluk tacını giymiş ve 1917 Ekim devrimine kadar sürecek olan İmparatorluk Rusya'sı dönemi başlamıştır. Bu dönemde Rusya, merkezi ve otoriter bir yönetim sergilemiştir. Ekim Devrimi ile birlikte iktidara gelen Bolşevikler 1917 yılında; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'ni kurmuşlardır. Marksist-Leninist ideolojinin hakim olduğu ülke 1991 yılında dağılarak son bulmuştur. Bu süreçte, 1924 yılında Lenin'in ölmesi ile 1953'e kadar sürecek olan Stalin döneminde devlet totaliter bir yapıya büründürmüş ve Rus milliyetçiliği adı altında yapılan uygulamalar aslında ülkeyi 1991 yılındaki sona götüren sebeplerin başlangıç noktaları olmuştur. 1985 yılında başlayan Gorbaçov döneminde uygulanan ekonomik reformlar ve siyasal liberalleşme çabalarının başarısız olması ile otoriter ve ideolojik bir yapıya sahip, SSCB 1991 yılında dağılmıştır. Aynı yıl imzalanan Bağımsız Devletler Topluluğu antlaşması sonrasında içlerinde bugünkü Rusya Federasyonunun da olduğu 15 farklı ülke ortaya çıkmıştır. Bu ülkeler, Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Azerbaycan, Ermenistan, Estonya, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan, Gürcistan, Kırgızistan, Kazakistan, Letonya, Litvanya, Moldova ve Ukranya'dır. ⁶

Ülkenin alan olarak büyüklüğü, eşsiz ve zengin kaynaklarını seferber etmeyi zorlaştıran bir etken olmuştur. Rusya zenginliğinin, toprağının ve nüfusunun büyük bir kısmını askeri birliklerinin ihtiyaçlarını sağlamaya ayırmıştır. Rusya'da ekonomik büyüme, çoğunluğu dışardan gelen sermaye birikiminden ya da teknolojik buluşlardan daha çok toprakların genişlemesi ile mümkün oldu (Hosking 2015, ss.17-18).

---

⁶ www.tbmm.gov.tr 2014, sy , Erişim Tarihi:03.04.2019

Rusya, yapılarını uzun süreli kurumlar yaratmak yerine daha çok var olan kişisel güç ilişkilerini resmi olarak destekleme eğilimi gösterdi. Geniş ve toprağa dayalı imparatorluğu askeri araçlarla bir arada tutmayı amaçladı ve bunu da bağlayıcı rolü olan patron-müşteri ilişkisini (*Klientalizm*) destekleyerek yaptı. Bu ilişkiler Kiev Rusya'sı ve Moskova döneminde *drujina* sisteminde, imparatorluk döneminde toprak sahibi-serf ilişkisinde ve Sovyet döneminde *nomenklatura* (kişisel atama) sisteminde kendini göstermiştir. Genellikle büyük prensin, çarın ve genel sekreterin asıl görevi, güçlü kişilikler üzerine oturan gruplar arasında aracılık ve hakemlik yapmaktır. Hem IV. İvan hem de Stalin terör aracılığıyla bu grupları ortadan kaldırmaya ya da kontrol etmeye çalıştılar, ama başarısız oldular (Hosking 2015, s.19).

Sonuçta üst kademede ve toplumun temelinde güçlü ve birbirine bağlı yapılar ortaya çıktı ama bu aynı zamanda sivil toplumun yokluğu demektir. Geçmişteki ihtiyaçları ile ilintili yapılar ve zihniyet, Rusya'nın stratejik zayıflığının daha önemsiz olduğu bugün bile piyasa ekonomisinin, sivil toplumun ve işleyen bir demokrasinin oluşumunu engellemektedir. Politik, sosyal ve ekonomik olarak Rusya hala en iyi şekilde, iç içe girmiş *klientalizm* ile anlaşılabilir (Hosking 2015, s.19).

20. yy'da yaşadığı imparatorluğun çöküşünden sonra tekrar güçlü bir devlet olan Rusya, kapalı sınır politikası uygulama eğiliminde olmuştur. Diğer yandan sınırlarındaki zayıf bir devlet, onun için her zaman hem bir tehdit hem de bir fırsat olmaya devam etmiştir. Tehdit olmuştur çünkü böyle bir devlet, sınır zayıflatacak hatta kolayca yıkacak potansiyel bir otorite boşluğu yaratabilirdi. Ama böyle bir devlet, genişleme olanakları sunduğu için aynı zamanda bir fırsat olarak da görülmüştür. Tehlikeyi uzaklaştırmak ve fırsatı yakalamak için Rusya, karışık bölgedeki etnik veya kabile liderleriyle yakından ilgilenme, önce onlardan bilgi alma, sonra onları birbirine düşürme ve bölme sonra onları bazılarıyla veya hepsiyle ittifak yapma ve son olarak da mümkünse onları kendi topraklarına katma eğilimi gösterdi. Bu şekilde, Rusya'nın genişlemesi, sınırlarındaki *klientazlimi* güçlendirdi (Hosking 2015, ss.19-20).

18. yy'ın ikinci yarısına dönecek olursak, Avrupa sahnesine çıkan kuvvetli devletlerden biri de Rusya'dır. Çarlık Rusyası'nın kuruluşu 16. yy'ın ortalarına kadar gider. Avrasya step topraklarının özgürlük ve yerellik anlayışını sürdüren ve eşit hükümler prenslerin konfederasyonu biçimindeki Kiev geleneği, yerini Çar'ın mutlakiyetçi yönetimine

bırakmıştır. (Sander 2016, s.117) 1584 yılında Korkunç İvan'ın ölmesi ile Çar'lık bir süre karışıklık içinde kalsa da 1613 yılında Rus Çarlığı'na Mihail Romanov getirildi ve bundan sonra 1917'ye kadar Rusya'yı Romanov (veya Romanof) hanedanı yönetti (Armanoğlu 2016a, s.26).

Romanof hanedanı içinde özellikle I. Petro (1682-1725) ve II. Katerina (1762-1796) , Rusya'yı güçlü ve büyük bir Avrupa devleti haline getirmiştir. I. Petro, daha ziyade iç kalkınmayı ve gelişmeyi sağlamıştır. I. Petro veya diğer adı ile Deli Petro, bir kara devleti olan Rus Çarlığı'nı denizlere çıkarmak ve Rusya'ya denizler üzerinde pencere açmak istemiştir.(Armanoğlu 2016a, s.26). Çariçe Katerina ise, Fransız aydınları ile temasları sonucu, bazı liberal fikirlere sahip olarak reformlar da yapmıştır. Bu reformlar sırasında asillerin imtiyazlarını çok genişleterek, Rus köylüsünün esirlik durumunu daha da arttırmıştır (Armanoğlu 2016a, s.26).

Bu iki çar döneminde de Rusya'nın batıya doğru genişleme ve Batılılaşma çabaları görülmektedir. Her iki monark da, Hollandalı, Alman ve İngiliz teknisyenlerin Rusya'ya göç etmesini teşvik ederek, hem orduyu hem de devlet mekanizmasını güçlendirmek istemişlerdir. Rusya'nın doğulu yüzünün değiştirilmesinde ve bir Avrupa devleti haline getirilmesinde kararlı olmuşlardır. Kilise, Kuzey Avrupa Protestan devletlerinde olduğu gibi monarşinin denetimi altına alınmıştır. Devlet, ordunun ihtiyaçlarına göre yönetilmeye başlandı. Urallar'da bir silah endüstrisi kuruldu ve Rusya'nın Batılılaştığının bir simgesi olarak, başkent batıya St. Petersburg'a alındı (Sander 2016, s.118).

Çar I. Petro'nun, Büyük Kuzey Savaşı (1700-1721) sonunda, Letonya ve Estonya gibi iki bölge İsveç'ten alınarak, Rus gücü tam anlamıyla Baltık'a yerleşti. I. Petro'nun öldüğü 1725 tarihine gelindiğinde, Rusya önemli bir Avrupa devleti olmuştu. Çariçe Katerina'nın Osmanlılar'a karşı giriştiği 1768-1774 ve 1787-1792 savaşları sonunda Rusya Karadeniz'in kuzeyine yerleşti (Sander 2016, ss.118-119).

1917 yılında yeni zamanların en önemli olaylarından biri olan Bolşevik İhtilali yaşanmıştır. (Ekim Devrimi) Bu ihtilalin derin sebeplerini, Fransız İhtilali ile birlikte Rusya'nın içinde meydana gelen üç ana nokta etrafında toplayabiliriz. Fikir akımları, köylü meselesi ve işçi meselesi (Armanoğlu 2016a, s.122). Bu temel faktörlerin etkisi

ile Marksizm günden güne kuvvetlendirmiştir. Çeşitli Marksist dernekler kurulmuştur (Armanoğlu 2016, s.125).

I.Dünya Savaş'ı başladığı zaman Rusya tam iç kargaşa içinde bulunuyordu. Çar II. Nikola döneminde Rus meclisi Duma'nın açılması, fikir akımlarının su yüzüne çıkmasını kolaylaştırmış, aynı zamanda çatışmaları da şiddetlendirmişti. Savaşın güçlükleri, savaşta başarı elde edilememesi, Boğazlar'ın açılmaması ve Rusya'nın müttefiklerinden yardım alamaması iç şartları günden güne gerginleştirdi ve halk ayaklandı. Ordu disiplinin kaybetmiş, idaredeki düzen ve otorite sarsılmıştı. Bu karışık durumdan faydalanan Bolşevikler, iktidarı ele geçirmişlerdi. Sonrasında Lenin Petersburg'a geldi ve böylece Rusya'da Bolşevik rejimi başlamış ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) kurulmuş oldu (Armanoğlu 2016a, ss.125-126).

Ekim 1917'de Rusya'da sosyalizm kurulmuş ve yeni bir anayasal sistem oluşturulmuştur. Sovyet döneminin ilk anayasası olan Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti Anayasası (Temel Kanun) 10 Temmuz 1918 tarihinde 5. Rusya Sovyetler Kongresinde kabul edilmiştir. Sovyet dönemindeki diğer Rus anayasaları, 1925 Anayasası, 1936 ve 1978 tarihli anayasalarıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce mevcut federal yapı; 15 Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 5 Özerk Vilayet, 49 vilayet ve 10 özerk alandan oluşmaktaydı. Leninist parti anlayışı, Marksizm temelleri ile belirlenmiş genel ilkelerden oluşmaktadır. Lenin, Marksizmin genel ilkelerini, öncelikle de onun yönetimini almış olup, içinde yaşadığı Rus toplumunun ekonomik ve politik gelişmelerini de içerecek biçimde ortaya koymuştur (İrge 2006, s.29).

Ekim Devrimi ile iktidarı ele geçiren Bolşevik Parti, ele geçirdiği iktidarı proletarya iktidarına dönüştürmüştür. Parti sosyal bilinçtir, o halde toplumda onun iktidarının sınırları yoktur. Sovyetler (işçi konseyleri), Komünist Parti'nin denetimi altında, fabrikalar ve ordu birlikleri başta olmak üzere her yerde kuruldu. Böylece iktidar son derece iyi örgütlenmiş ve sıkı disiplinli partinin eline geçti. Kurulan iki örgütle, Parti'nin gücü daha da arttırıldı: Karşı-devrim, Sabotaj ve mali spekülasyona karşı Olağanüstü Rus Mücadele Komisyonu ve Ocak 1918'de Trotsky (Troçki) tarafından kurulan Kızıl Ordu. Böylece devrimin ilk üç ayı içinde, Bolşevik siyasal sistemin dört temel dayanağı ortaya çıkmış oluyordu: Parti, Sovyetler, Gizli Polis, Kızıl Ordu. Lenin 20. yy'ın ilk totaliter, tek parti diktatörlüğünü bu dört araçla birlikte kurmuştu (İrge

2006, s.34). Lenin'in taktik ve strateji anlayışı, bütün toplumsal grupları kazanmayı amaçladı. Leninist parti, örgüte katılan bireyin ilk önce ona sadık kalması misyonuna dayanmıştır (İrge 2006, s.36).

Ekim-Kasım 1917 Devrimi ile Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesinden 1921 yılına kadar uzanan dönem, Rus siyasi rejiminde Savaş Komünizmi olarak isimlendirilir. Bu dönemde Bolşevik Sovyetler'in iktidarına karşı koyanlarla mücadele yanında dış müdahalelere (Japonya, Fransa, İngiltere, ABD) karşı koyma zorunluluğu nedeniyle iç ve dış savaş birbirine karışmış ve hızlı ve şiddetli sosyalist uygulamalar, savaşın gerekleri olarak görülmüştür. Savaş Komünizmi döneminde iktidarı korumak kaygısıyla birlikte, Sovyetler'in sanayisini örgütlendirmek ve her alanda verimi arttırarak; ordunun beslenmesini sağlamak birinci derecede önemli olmuştur (İrge 2006, s.37).

Siyasal iktidarın bütünlüğü, bir tarafından toplumun yönetim fonksiyonunun Parti tarafından uygulanması yoluyla, diğer taraftan, çok uluslu federal devletin birliği ve demokratik merkezîyetçilik yoluyla, devlet içinde güvence altına alınmıştır. Siyasal sistemin bütününe yerine getiren parti, aynı zamanda gücünü tüm ekonomik, düşünsel ve tüzel etkinliklere de yaydı. Sovyet Rusya'da gerçek devlet, yalnız siyasi ve iktisadi koordinasyon ve yasama organı değil, aynı zamanda Komünist Parti içinde her zaman var olmuştur. Demokratik burjuva devleti gerçekten yıkılmış, fakat Marx'ın "Devlet, bir sömürücü sınıfın icra komitesidir." özdeyişi bu kez Komünist Parti'nin icra organlarının devlet halini alış biçiminde ortaya çıkmıştır. Merkezîyetçilik, ulusal ve yerel özerklik, çeşitli sosyal sınıfların bağımsızlığı gibi olgular; Sovyet Rusya'da, bir dış görünüşten başka bir şey değildi. Parti birleşik bir yapı haline geldiğinden, anayasada öngörülen tüm özerkliklerin, kuvvetler ayrılığının zamanla hiçbir önemi kalmamıştır. Parti, diktatörece idare edilmiş, bütün garantilerin ve dokunulmazlıklarında önemi uygulama olarak ortadan kaldırılmış; Parti devlet haline gelmiştir (İrge 2006, ss.37-38).

Sovyet Devleti'nin kurulduğu yıllardan başlayarak, yerleşen parti diktatörlüğü bir ilke olarak yerleşecek; işçi kitlelerinin taban örgütlenmelerine dayalı inisiyatifleri de yok edilecekti. Düşünce ve tartışma özgürlüğünün ortadan kaldırılmasıyla tek sesli bir toplum oluşacak böylece üreten-yöneten ayrımı yeniden ortaya çıkacaktır. Dolayısı ile işçi sınıfı yönetilen bir sınıf durumundan kurtulamamıştır (İrge 2006, s.43).

Rus devriminin simgesi ve Leninist Parti teorisinin mimarı olan ve uzun yıllar Sovyetler Birliği'ne damgasını vuran Lenin, 1924 yılında ölmüştür. Sovyet Rusya, Anti Emperyalist bir dış politika izleyeceğini bütün dünyaya ilan etmiş ve din, dil, ırk ayrımı yapılmaksızın Sovyet sınırları içerisinde yaşayan tüm milletlerin kardeşliğini hedeflediğini açıklamıştı. Fakat bu sözler ütöpik bir hedef olmaktan öte gidememiş, 1920'li yıllardan itibaren Sovyetlerde homo-sovyeticus yaratma çabaları başlamıştır. Böylece 1917 Bolşevik Devrim'i, her ne kadar Rusya'da farklı halkların birleşmesini, Rus milliyetçiliğini ortadan kaldırılmasını ön görmüşse de bu fikir teoriden ileriye gidememiştir. Sovyetler Birliği'nin ideolojik temelleri üzerinde bir milliyetçilik anlayışı oluşturulamamıştır. Çarlık döneminde başlayan ortak kimlik yaratma projesi, Lenin sonrası uygulanan, Stalin rejiminin emperyalist yayılmacı politikaları, Rus milliyetçiliğinin önemli bir parçası haline gelmiştir (Özel 2014, s.99).

Bu çerçevede 1918 Anayasası'na bakıldığında eşit bir toplumun ancak sınıfsız bir toplumda olabileceği düşüncesine de dikkat çekilmelidir. Bu temelde Proletarya Diktatörlüğü'nün amacı, eşitlikten ziyade burjuvaziyi ortadan kaldırmaktır (Özel 2014, s.104). Sonraki dönemde 1936 Anayasası ile SSCB, eşit haklara sahip 12 Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin birleşmesi ile oluşan Proletarya diktatörlüğüne dayanan, köylü ve işçilerin federal devleti olarak ilan etmiş ve her federe devletin birlik anayasasına uygun birer anayasaya sahip olmalarına olanak vermiştir (Özel 2014, s.105).

1920'li yıllarda Stalin ve Parti içindeki pek çok kişi, Sovyetler Birliği içindeki Rus olmayan grupların millet oluşturma ve yerileştirme politikaları kapsamında partide yer almalarını desteklemiştir. Ancak bu destek 1932'ler de hızlı bir düşüş göstermiştir. 1933'den itibaren Stalin yeniden Ruslaştırma politikasına başlamıştır. Stalin birlik cumhuriyetlerine, Orta Asya'da bulunan Özbek, Türkmen, Tacik, Kırgız, Kazak gibi kabile halklarını da ekleyerek kültürel özerklik ilkesini tekrar teyit etmiş, mahalli dil ve geleneklerin korunmasına ve geliştirilmesine yaptığı teşviklerle Sovyetler Birliği'nin her tarafından Moskova'daki diktatörlüğe halk desteği almasını sağlamıştır. Fakat Stalin, iktidarda kaldığı 30 yıl boyunca tek ülkede sosyalizm adı altında totaliter sistemin de yerleştiricisi olmuştur. Stalin döneminde Rusya İmparatorluğun'dan geriye kalan büyük bir kısım, milliyet esasına dayalı bir federasyon halinde tekrar

düzenlenmiş, başkenti Moskova olmuştur. Diğer bölümlerde ise Ukranyalılar, Beyaz Ruslar, Gürcüler, Ermeniler, Türkistan ile Sibiry'a'daki çeşitli kabile halkları için Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri teşkil etmiştir. Tüm bu halklar, merkezi Komünist Parti ve diktatörlüğünün katı kontrolü altında tutulmuştur (Özel 2014, s.108).

Stalin'in iktidarda kaldığı bu 30 yıllık dönem, Stalinizm olarak isimlendirilir. Stalin rejiminin politikaları ve uygulamaları ile devlet mekanizması üstünlük kazanarak, devlet gücünün zirveye çıktığı dönem olmuştur. Stalin, toplumu yeniden yaratma, kırsal ve orta kesimin önemli bir bölümünü yok etme, milyonlarca insanı zorla istediği yöne göç ettirme ve yerleştirme politikalarını uygulamıştır. Stalin, iktidarı; bürokratize olmuş ve kurumlaşmış devlet gücünü kullanarak yönetmiştir. Toplum onun amaçlarına uygun yönetilirken, devlet mekanizması da böylece daha çok yetki kazanmıştır (İrge 2006, ss.44-46).

Rus milliyetçiliğinde ideolojik temellerin ardından diktatörlüğün benimsetilmesi Stalin döneminin en büyük başarısı olmuştur. Stalin döneminde Rus Dili'ne, Tüm Sovyetler Birliği'nde üstün bir konum kazandırılmış, üst makamlarda yer alabilmek için iyi derecede Rusça zorunlu hale getirilmiştir. Uygulanan bu asimilasyon politikası beraberinde kimlik değişimlerini getirmiş ve pek çok etnik grup üyesi kendilerini Rus olarak adlandırmaya başlamıştır (Özel 2014, s.111).

Bu dönemde, Sovyetler Birliği'nde egemen olan polis rejimi baskısıyla kitle terörü (çalışma kampları, kurşuna dizilmeler.) ve şiddetli bir siyasal terör uygulanmıştır. Böylece Stalin yönetimi, en yakın yoldaşına bile kuşkuyla bakan terör mekanizmasıyla desteklenmiştir. Stalin terörünün hedef aldıkları arasında her kategoriden insan bulunmuştur (İrge 2006, s.47).

Bu dönemde Gulag denilen çalışma kampları, 20. yy'ın başında gerçekleşen Sovyet sanayi devriminin nasıl yapıldığının kanıtlarıdır. Bu çalışma kampları esas olarak iki fonksiyonu yerine getirmekteydi; rejim karşıtlarını cezalandırmak ve cezalılarının bedava iş gücünü sistemli bir şekilde kullanarak sanayinin gelişmesine katkı sağlamak (Khairmukhanmedov 2007, s.157). Stalin yönetiminde Gulag'da yaşayanların sayısı giderek artarken, etnik gruplarda soykırım tehlikesi ile karşı karşıya kaldılar. Milyonlarca Kırım Tatarı, Kuzey Kafkasya Çerkezleri yaşadıkları yerleri terk ederek

Sibirya'ya göçe zorlandı. En somut örnek olarak Kazaklara uygulanan asimilasyon politikalarını da verebiliriz (İrge 2006, s.48).

1917 ihtilalinde eski yönetici sınıf ortadan kaldırılmıştı. Yirmi yıl sonra Bolşeviklerin onların yerine koyduğu yeni yönetici sınıfı Stalin tasfiye etti. Diğer taraftan 1939-1941 yılları arasında Rus vatanı fikri, Sovyet vatanı fikrinin önüne geçmeye başlamıştır. SSCB'deki Slav olmayan milletlere bütün kültür ve tarihlerini değiştirerek tekrar değerlendirmeleri için baskılar yapılmaya başlanmıştır. Baskı altında devam ettirilen ve II. Dünya Savaşı döneminde gelişen Stalinizm, Sovyetler Birliğindeki millet algısını ve oluşturulmaya çalışılan Rus insanı sürecini tamamen farklı bir yönde ortaya koymuştur. Sovyet devleti potansiyel tehlikelerden korumak adına geliştirilen politika adeta halkları yok etme politikasına dönüştürülmüştür (İrge 2006, s.48).

Stalin, oldukça ilkel bir toplumu hızla sanayileşmeye zorlamıştır. Dolayısı ile Rusya'yı teröre boğan bi lider olarak değil; büyük bir sosyal değişiklik, hızlı sanayileşme, kırsal ekonominin şehir ekonomisine dönüşümü sağlayan lider olarak da anılmaktadır (İrge 2006, s.48).

Devrim sonrası, Komünist Parti'nin "sınıf" ı kendi terimleriyle tanımlamaya başlaması hiyerarşi yaratmaya başlamıştır. *Korenizatsiya* (yerlileştirme), pasaport ve *propiska* (oturma izni) uygulamaları yeni sosyal düzende milliyetin ne olduğunu tanımlamıştır. Bununla birlikte Stalin, tarımı kolektifleştirme amacını hiçbir zaman terk etmemiştir. Ona göre, modern kooperatifler küçük aile toprakları için o kadar büyük avantajlar sunacaktır ki, köylüler bu kooperatiflere kendi istekleri ile gireceklerdi. Stalin'in 1928-1929 yılındaki Ural ve Sibirya'ya yönelik politikaları bu uzun süreli planın terk edildiğinin bir göstergesiydi. Partinin 1928 yılında yaşanan buğday sıkıntısına tepkisi, kolektifleştirme kavramına bakışı tamamen değiştirdi. Hem acilen ihtiyaç duyulan buğdayı sağlamak hem de ütopyanın yolunu açmak için kitle bazında hemen uygulanmasına karar verildi (Hosking 2015, s.617).

Komünistler sosyalist bir toplumun üretim araçlarına sahip sanayileşmiş bir toplum olması gerektiğine inandılar. Ekonomiyi kontrol etmesi için 1918'de Ulusal Ekonomi Yüksek Konseyi; ekonominin işleyişi hakkında istatistiki bilgiler toplamak ve gelişimini planlamak içinde 1921'de Gosplan kuruldu. Gosplan her yıl, bir sonraki yılın üretim

düzeyini tahmin eden kontrol rakamları yayınladı; zaman içerisinde bu uygulama beş yıllık bir projeye dönüştü. İlk beş yıllık planın uygulamasında üretim ikiye katlandı, daha ilk planlama döneminde ağır sanayinin hemen hemen bütün dallarındaki üretim yaklaşık iki kat arttı ve birçok yeni sanayi dalı açıldı. Üretimdeki bu devasa artış, kırsal kesimdeki birçok insanı sanayide çalışmak üzere kasabalara göçmesine de sebep oldu (Hosking 2015, ss.626- 627).

1930'lara gelindiğinde çoğu Sovyet işçisinin, yokluk içinde, temel faaliyetlere çok fazla zaman harcadığı, hırsızlara, holiganlara ve jüenalci polislere karşı zayıf bir ortamda, psikolojik gerginlik içinde yaşadıkları söylenebilir. Ulaşım, kreş ve sağlık sigortası gibi şeyler de gelişti güzeldi. Komünistler, eşitlikçi bir sistem yaratmayı amaçlamışlardır; fakat bunun yerine yarattıkları, yokluğu temel alan hiyerarşik bir sistem haline gelmiştir (Hosking 2015, ss.630- 631).

Yeni sistem birçok yeni insan yaratmış ve onlara yeni fırsatlar tanımış, ancak aynı zamanda birçok insanı da mağdur etmiş ve baskı altına almıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra 1933 yılında Almanya'da Bolşevizmi kökünden kazıyacağını ve Sovyetler Birliği'nin topraklarını, işgal edeceğini açıklayan Naziler iktidara geldi (Hosking 2015, s.632).

Stalin'in başlıca amaçlarından biri, etnik himaye sistemlerini dağıtmak ve yerel bölgelerin Moskova'dan gelen emirlere direnişini kırmaktır. Özbekistan Halk Komiserleri Konseyi başkanı Feyzullah Hocayev, bir Sovyet muz cumhuriyeti konumuna düşürülmesinden korktuğundan, ülkesinde sadece pamuk üretimi yapılmasına karşı çıkmıştı. Hocayev, 1937'de tutuklanarak burjuva milliyetçiliği ile suçlandı ve vurularak idam edildi. Rus olmayan birçok cumhuriyet lideri aynı sonla karşılaştı. Ermenistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Tatarlar'ın parti merkez komiteleri neredeyse tamamen ortadan kaldırıldı ve yerlerine çok daha itaatkar bir rejim getirmesi için Ruslar ve Moskova tarafından eğitilmiş kişiler gönderildi (Hosking 2015, s. 642).

Bolşevikler, iktidara bütün dünyada bir sosyalist toplum yaratma iddiasıyla gelmişlerdi. Fakat iktidara geliş biçimleri ve ardından çıkan iç savaş, ülkenin otoriter ve hiyerarşik bir yapı kazanmasına neden oldu. Bu şekilde gerçekleşen sosyal devrim, beraberinde planlananın aksine açlık getirdi. Kolektifleşmenin ardından çıkan karışıklardan sonra,

en azından şehirleri ve orduya yetecek kadar üretim yapılmaya başlanması ile rejimle köylüler arasında zor da olsa bir uzlaş sağlanmıştır (Hosking 2015, ss.647- 649).

Sosyal güvenlik hizmeti sağlanacağına dair uygulamaları yerine getirilmedi fakat parti, eğitim ve sağlık hizmetleri anlamında iyi başlangıçlar yaptı. Bazı işçiler, ekonomik sistem altındaki sömürüyü ve öncekinden çok da farklı olmadığını gördüler. Buna rağmen, kapitalizmin getirmiş olduğu ve Nazi Almanyası'nda sergilenen tüm kötülüklerin ilanı her fırsatta yapıldığından sistemin kapitalizm karşı tavrını kabul ettiler. Kapitalizm karşıtlığı vatanseverlikle birleşti, Nazi Almanyası'nın giderek daha büyük bir tehdit olması ve savaş ihtimali de parti tarafından progoganda olarak başarılı bir şekilde kullanıldı. Ruslar, uluslarüstü ve bir kimlik edinmeye, sonra da herkesi bu kimlik içine dahil etmeye eğilimliydiler (Hosking 2015, s.654).

Ekonomik planlamalarda özellikle eski köylüler gibi bir çok kaynağın sanayi sisteminin içine dahil edilmesinden ve bu kaynakların devlet tarafından tek bir alan için kullanılmasından dolayı sanayi üretiminin önemli ölçüde artması sağlandı ancak ekonominin tarım, perakende ticaret, hizmetler, tüketim sanayi gibi diğer alanlarına yeterince yatırım yapılmadı. Planlı ekonomi adı altında uygulanan, işçilerin, rahatlık, uygun ve güvenli çalışma koşulları için işletme müdürlerine, işletme müdürlerinin de bunu sağlamak için sanayi bakanlarına güvendiği, ağır sanayiye dışarıda bırakan bir ekonomiydi. Böyle bir ekonominin bu kadar uzun bir süre ayakta kalmasının en önemli nedeni, Rusya'nın çok zengin insan kaynağı ve doğal kaynaklarıdır (Hosking 2015, ss.654- 655).

3.2.SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ VE SSCB'NİN DAĞILMASI

3.2.1. Soğuk Savaş Dönemi

Avrupa'nın bir güç merkezi olarak dünya politika sahnesinden çekilmesinden sonra, dünya yirmi yıl kesin çizgileriyle ABD ve SSCB'nin çerçevesinde iki kutuplu bir nitelik kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşında Hitler Almanya'sı ile Mussolini İtalya'sını dize getiren güçler İngiltere ya da Fransa değil, ABD ve SSCB idi (Sander 2017, s.201). Bir anlamda 1945-46'da savaş öncesi dönemde komünist ve kapitalist dünyalara arasındaki savaş yeniden başlamıştır (Hosking 2015, s. 701).

II. Dünya Savaşının bitimi ile (1945) Küba Krizi (1962) arasında, ABD ile SSCB ve onların müttefikleri arasında geçen ve sınırlı çatışma biçiminde sürdürülerek Soğuk Savaş adı altında anılan bu dönem, iki kutuplu sistemin etkin olduğu dönemdir. İki kutuplu sistemde, uluslararası aktörler olarak, bloklar içerisinde yer alan (örneğin Norveç, Çekoslovakya) ve bloklar içerisinde yer almayan devletler, blok örgütler (NATO, Varşova Paktı), evrensel aktör olarak BM ve diğer birimler bulunur (İrge 2006, ss. 156-157).

Bu dönemde nükleer güce sahip olmak veya olmamak, sistemde yer alan devletlerin uluslararası politikada askeri ve siyasi açıdan etki kapasitelerini ortaya koyması bakımından son derece önem taşımış, nükleer silahlara ilişkin gelişmeler de güç dengesini etkilemesi açısından belirleyici olmuştur (İrge 2006, s.157).

Savaşın sona ermesinden 1950 yılına kadar geçen sürede SSCB, yayılma ve nüfus politikasını başarıyla uygulamıştır. 1949 yılında ilk atom bombasını kullanarak, ABD karşısında güç dengesini kurmuştur. Doğu ve Batı bloklarının oluştuğu, Soğuk Savaş'ın en keskin olduğu bu dönemde, 1950 yılında Kore Savaşı, Çin'de Vietnam Savaşı, Berlin sorunu, iki süper güç arasında gerginlik ve çatışmaya yol açan önemli olaylardır. Sovyetler Birliği, ABD'den sonra 1949 yılında ilk atom bombası denemesini yapmış ve Kore Savaşı'ndan atom bombasını patlatmanın güveni içinde çıkmıştı. Bu savaş SSCB'nin artık eskisi kadar kolay yayılmayacağını göstermesi bakımından önemlidir. Kore Savaşı'nın Doğu Asya siyasetinde bölgesel nitelikli bir olay olarak kalması, bu savaşın bir dünya politikasının başlangıcı olmadığını göstermesi bakımından önem taşır. Dolayısı ile Batı ülkeleri silahlanmalarını yavaşlatıp, ekonomik kalkınmaya hız vermişlerdir (İrge 2006, s.158).

Stalin'in ölümünden sonra yerine geçen Sovyet yöneticileri, Batı'ya karşı daha yumuşak bir politika izlemişlerdir. Bağımsızlık mücadelesi yapan komünistler tarafından yönetilen ya da yönetilmeyen ülkeleri desteklemişlerdir. Stalin'den sonra iki dünya arasındaki çatışma, Avrupa'dan Asya ve Afrika'ya doğru kaymıştır. Böylece Batı ile siyasal ve ekonomik rekabet, bağımsızlık mücadelesi veren ülkeleri desteklemek şeklinde gelişmiştir (İrge 2006, s.158).

1956-1959 yılları arasında Orta Doğu'da yaşanan sürekli gerginlik, U-2 Casus Olayı (1960) iki blok arasında büyük çatışmalara yol açan önemli olaylardır. 1962 yılında, yaşanan Küba Krizi'nde bu gerginliklerden biridir. Sovyet füzelerinin Küba'dan sökülmesini isteyen ABD ile gemileri Küba limanlarına yaklaşmakta olan SSCB arasında yaşanmıştır. Sonrasında Sovyetler, Türkiye'de yer alan füzelerin sökülmesi şartıyla Küba'da ki füzelerini sökme şartını kabul etmiştir ve kriz çözülmüştür. Dünya kamuoyunda nükleer bir savaş korkusu yaratan bu olayın, uluslararası politikadaki en önemli sonuçlarından biri, nükleer bir savaşın çıkmaması konusundaki çabaların hızlandırılması olmuştur (İrge 2006, ss. 158-159).

Batı'nın sömürge imparatorlukları yıkıldıktan sonra, dünya sahnesine birçok yeni devlet çıkmıştır. Eski sömürgeci devletler, bu ülkeleri, ekonomik, siyasi çabalar ile yeniden kendilerine bağlamak için yollar aramışlardır. Soğuk Savaş yıllarının başlarında bağımsızlıklarını yeni kazanmış devletler, kalkınmalarını bu iki bloğun dışında kalarak ve benzer bir dış politika uygulayarak, kendi içlerinde örgütlenerek çözmek istemişlerdir. Fakat diğer taraftan 1960'lı ve 1970'li yıllarda, uluslararası ilişkilerde ortak politika etrafında yeni bir blok oluşturmaya çalışmışlardır. Üçüncü dünya ülkelerinin ortaya çıkışı, uluslararası sistemde çok merkezliliğe doğru değişimde etkin bir rol oynamıştır. 1962'den itibaren bloklar arası ilişkilerde gerginlik giderek azalmış ve her iki karşıt blokta da bütünlük bozulmaya başlamıştır. Doğu Blok'un da Stalinci yapının tek parçalı bütünlüğüne karşı gelen Arnavutluk, Romanya ve Çin Halk Cumhuriyeti, Sovyetler'in blok içindeki egemenliğine başkaldırmışlardır. Polonya'daki Dayanışma Sendikası'nın hareketi de blok içinde sorun yaratmış, Çekoslovakya'da Dubçek'in insancıl yüzlü sosyalizm olayı yaşanmıştır. Çin ve Sovyetler arasındaki anlaşmazlıklar da sosyalist blokta politik ve ideolojik yönden bölünmelere neden olmuştur. Diğer taraftan NATO'da Fransa'nın ABD'nin egemenliğine başkaldırması, Avrupa Topluluğu'nun alternatif bir güç olarak ortaya çıkması, Batı Bloğu'nun birliğini tartışılır kılmaya başlamıştır (İrge 2006, ss. 159-160).

1970'li yıllarda ise iki kutuplu sistem giderek gevşemeye başlamıştır. Doğu ve Batı bloklarında ortaya çıkan sorunlar, zengin doğal kaynakların potansiyeli, nüfus güçleri ile üçüncü dünya ülkelerinin (Asya, Afrika ve Latin Amerika'da) uluslararası arenada oynayabilecekleri rolün önemini ortaya koymaları, 1973 ve 1979 yılında petrol

fiyatlarının artmasıyla yaşanan enerji krizi, bu krizlerin ardından başlayan yeni uluslararası ekonomik düzen görüşmeleri, II. Dünya Savaşı'nın sonunda Orta Doğu'da BM Genel Kurulu'nun Filistin'i taksim etmesiyle başlayan ve 1970 yılında üslerini Lübnan'a taşıyarak mücadelesini siyasal alana kaydıran Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile İsrail arasındaki savaş, 70'li yıllarda uluslararası arenada yaşanan önemli olaylar olup, uluslararası sistemin iki kutuplu özelliğinin giderek gevşemesinde önemli rol oynamışlardır. Yine aynı yıllarda teknolojik yenilikler, uzay araştırmaları ve nükleer silahlardaki gelişmeler, dünya sistemine etki eden faktörlerdir (İrge 2006, ss. 160-161).

1975 yılında blok ülkelerin katıldığı Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Antlaşması'nın (Helsinki Antlaşmaları)⁷ imzalanmasına karşın, Asya ve Afrika ülkelerindeki karışıklığın giderek artması ile yumuşama süreci sona erdi. 1980'li yılların başında yeniden süper güçler arasında silahlanma yarışı başladı. Mikhail Gorbaçov'un SSCB'nin Komünist parti Genel Sekreteri seçilmesinden sonra iki süper güç arasındaki ilişkiler 80'li yılların ortalarından itibaren yeniden yumuşama sürecine girdi. 1989'da eski doğu Avrupa ülkelerinde çoğulcu siyasal rejimlere geçilmesi, Soğuk Savaş'ın bittiği şeklinde görüşlere yaygınlık kazandırmıştır (İrge 2006, s.161).

Gorbaçov'un SSCB'nin başına gelmesi, Doğu Avrupa ülkelerindeki demokratikleşme hareketi, Varşova Paktı'nın dağılması ile Doğu tehdidinin ortadan kalkması ile ABD'nin Sovyetlere karşı uyguladığı çevreleme politikasında yumuşama olmuştur. Bu dönemde NATO artık, siyasal niteliği, askeri niteliğine üstün gelen bir örgüt biçimini almıştır. Ayrıca NATO, ABD'nin, Avrupa'nın ilerde alacağı yeni biçime müdahale edebileceği, kıtada varlığını sürdürebileceği bir örgüt olarak değerlendirilebilir. Macaristan 1991'de ortak üye olmuş, ABD'nin Barış İçin Ortaklık önerisi kabul görmüş ve eski Varşova Paktı üyelerini içine alan Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi kurulmuştur. Ayrıca NATO 1993 yılında örgütün ortaya çıkabilecek yerel çatışmaları durdurmak için

---

⁷ Ağustos 1975 yılında Amerika, Kanada, İzlanda ve otuziki Avrupa devleti ile birlikte otuzbeş ülke imzalamıştır. Ülkeler arasındaki ilişkilere rehberlik edecek 10 madde bulunmaktadır. 1- Egemen eşitlik ve egemenliğin getirdiği haklara saygı. 2- Tehditten ve kuvvet kullanılmasından kaçınmak. 3- Sınırların bozulmazlığı. 4- Devletlerin toprak bütünlüğü. 5- Antlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü 6- İçişlerine müdahale etmeme 7- İnsan hakları ve temel hürriyetlere saygı (düşünce, vicdan, din ve inanç hürriyeti dail olmak üzere) 8- Milletlerin eşit hakları ve kendi haklarını tayin etme hakkı. 9- Devletlerarasında işbirliği 10- Milletlerarası hukukun yüklediği taahhütlerin iyi niyetle yerine getirilmesi (Armaoğlu 2016, s.591).

çevik kuvvet tesis etmeye özel ağırlık vereceğini açıklayarak 90'lı yıllardaki misyonunu sağlamıştır (Sander 2017, s.484).

1980'li yıllara geri dönecek olursak; bu dönemin yumuşama dönemi olarak yaşanmasında, Gorbaçov'un kişiliği, Sovyetler'in iç ekonomik ve siyasal sorunlarına daha çok zaman ve kaynak ayırmayı seçmesi, ABD ile mücadele de stratejik ödünler verebilmesinin etkisi vardır. Avrupa'nın doğusundaki demokratikleşme, iki Almanya'nın birleşmesi (Berlin Duvarı'nın yıkılması) gibi gelişmelerin yanında Gorbaçov'un SSCB'yi güç yolu ile yönetmeyi durdurması eklenince, Soğuk Savaş kendiliğinden bitmiştir (Sander 2017, s.485).

3.2.2. Gorbaçov Dönemi

1985 yılında KP Genel Sekreteri olan Mihail Gorbaçov, Sovyet iç ve dış politikasında köklü değişiklikler başlatmıştır. Otuz yıllık Stalin döneminin en belirgin özellikleri; Stalin diktası ve kültü, siyasal terör, Komünist Parti tekeli, devlet işlerinde her anlamdaki kapalılık ve Komünist dünyanın tek parçalı bütünlüğüdür (Sander 2017, s.492).

Sovyetler'deki değişiklik, küçük çapta da olsa, 1950'lerin ortasında başlamıştır. KP'nin 20, 21 ve 22. Kongreleri sonrasında Stalin kültü ve diktası ile siyasal terör son bulmuştur. Ancak Gorbaçov'a kadar Komünist Parti tekeli, kapalılık ve tek parçalı bütünlük değişikliğe uğramadan sürdü. Gorbaçov; açıklık (*glasnost*) ve yeniden yapılanma (*perestroika*) politikalarıyla ve belirli bir süreç içinde siyasal, ekonomik ve toplumsal dönüşümü başlattı (Sander 2017, s.492).

Yolsuzluklar ile mücadele için açıklık ilkesini yerleştirmeye çalışmıştır. Yapılacak reformların kesin ilkelerinin belirlenmesi, 1986 yılında KP'nin 27. Kongresi'nde olmuştur. Bu kongrede, parti içinde açık eleştirinin getirilmesi, kapitalizmden sosyalizme geçişte proletarya diktatörlüğünün ön koşul olmadığı ve tüketim maddelerinin üretiminin artması ile ilgili kararlar alınmıştır. Bu kongrede anlatımını bulan kararların gerçekleştirilmesi iki koşula bağlıydı: Savunma harcamalarının azaltılması ve ortaya çıkacak mali kaynakların ülke ekonomisinin yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesi için harcanması. Gorbaçov'un 1986'da başlayan silahsızlandırma önerilerinin temel nedenini bu sebepler oluşturur. Diğer koşul,

Komünist Parti ile birlikte toplumun köklü değişimidir. Bu değişim ise Sovyet halkının siyasal reformları içtenlikle benimsemesine bağlıydı. Gorbaçov, ekonomik alanda başarı kazanıp, halkın günlük sıkıntılarını ortadan kaldırmadan, reformların benimsenmesinin ve yeniden yapılanmanın mümkün olmadığını bilerek hareket etmiştir. Sovyet yurttaşların yaşam koşulları son on, yirmi yıllık dönemde iyileşmemiş, merkeziyetçi ekonomik yapı, tüketim mallarının kıtlığı doğal olarak karaborsayı yaratmıştı. Buna bağlı olarak tüketim mallarında üretimi arttırmak yaşamsal bir önem kazanmıştır (Sander 2017, ss.492-493).

Gorbaçov, reformlara gelen tepkileri denetleyebilmek için 1941 yılından beri toplanmayan ve halkın temsilcilerinden meydana gelene KP'nin Parti Konferansı'nı, 1988 Haziran'da toplamıştır. Bu konferansın en önemli özelliği, konuşma ve eleştirileri özgürlüğünün olmasıdır diyebiliriz. Gorbaçov bu konferansda çok adaylı seçim sistemini savunmuş, İktidarı, Komünist Parti'ye değil halka dayandırmak istediğini beyan etmiştir. Halk Kongresi, bir danışma niteliğinde olmakla beraber, anayasa değişikliği ile ilgili kararlar almıştır. Bunlardan biri de, Komünist Parti'nin devlet üzerindeki vesayetinin kaldırılması, yani parti ile hükümet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Gorbaçov'un yetkileri de genişletilmiştir. Sovyetler Birliği'nin parlamentosu niteliğinde olan Yüksek Sovyet, Gorbaçov'u aynı zamanda devlet başkanlığına getirmiştir (Armaoğlu 2016, s.805).

Yüksek Sovyet, yine Halk Kongresi kararlarına uygun olarak, anayasa değişiklikleri dahilinde, 1500'ü halk tarafından, 750'si kamu kuruluşları tarafından seçilerek 2.250 üyeli bir Halk Temsilcileri Kongresi kurulmasını da kabul etti. Bu kongre ilk toplantısını Mayıs-Haziran 1989'da yaptı. Böylece Sovyet sistemine, doğrudan halkı temsil eden yeni bir organ dahil olmaktaydı. Yüksek Sovyet, 1990 Şubat ayında, Başkanlık Sistemini getiren bir karar da aldı (Armaoğlu 2016, ss.805-806).

Aynı yıl Moskova'da yapılan yürüyüş ve gösterilerin de etkisi ile Parti merkez komitesinde alınan kararlar ile Komünist Parti'sinin ülke yönetiminin tek gücü olmasını ön gören anayasa maddesinin kaldırılması ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi halk için vardır ve halka hizmet etmektedir; hükmünün anayasaya girmesi kabul edildi. Gorbaçov' a göre yaşanan bütün ekonomik aksaklıkların kaynağı, 1970'ler den beri izlenen ekonomik politikalar. Ekonomi ile işletmecilik sisteminin devamlı bir şekilde

geliştirilmesi ve teşebbüslerin bağımsızlık ve yetkilerinin genişletilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bunun için 1985 Nisan ayında verimliliği ve ürün kalitesini yükseltmek için gereken tedbirleri açıkladı. Mayıs ayında da endüstri ve araştırmada çalışan işçi, mühendis ve üretim mühendislerine maddi ve manevi teşvikler getiren kararlar alındı. Ağustos'ta yayınlanan bir kararname ile işletmelere, hedeflerinin tespiti ile fiyat tespitinde daha geniş karar yetkisi tanındı. Haziran ayında içki yasağı getirildi. Cumhuriyetlerin yönetimindeki suistimal ve rüşvete karşı da mücadele açıldı. Bu cumhuriyetlerin başında Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Azerbaycan ve Gürcistan geliyordu (Armaoğlu 2016, ss.806-807).

Gorbaçov, kapitalizm ve komünizm arasındaki ideolojik çatışmayı değerlendirirken, günün gerçeğini ve temel eğilimleri anlamak gerektiğini söylemiş son on yılda uygulanan ekonomik planlamaların başarısızlığında, bilimsel ve teknik gelişmelerin gerisinde kalınmasının büyük rol oynadığını belirtmiştir. Gorbaçov'un kademe kademe yürüttüğü yeni politikanın adı *glasnost*'dur (Armaoğlu 2016, s.808).

Perestroika'nın ilk önemli ve en büyük adımı ise 1988 yılında yürürlüğe giren Sosyalist Teşebbüs Kanunu olmuştur. Bu kanun, teşebbüslere ve yöneticilere, rasyonel ve verimli bir işletme sağlamak için çok geniş yetkiler sağlıyordu. Böylece Gorbaçov, *glasnost* ve *perestroika* ile kapitalist ekonomiyi komünist sistem içinde uygulayarak Sovyet komünizmine yeni bir yapılanma ve aynı zamanda dinamizm getirmek istemiştir (Armaoğlu 2016, s.808).

Gorbaçov iktidarının dördüncü yılını tamamladığında Sovyetler Birliği'nin siyasal yapısında da çözümler başlamıştır. Bu çözümler 1991 yılındayaşanan dağılma süreci ile sonlanmıştır. Gorbaçov bütün siyasal, ekonomik ve askeri politikasını Amerika ile rekabet çerçevesinde ilerletmiştir. Bu rekabette en azından eşitliğe erişmek amacıyla olmuştur. Fakat bunu yaparken bunun blok içindeki yansımalarını yeteri kadar göz önüne almamıştır. Aslında Sovyetler Birliği'ne yeni bir güç ve dinamizm vermek isterken aksine Sovyet sisteminin, hem iç politika hem de dış politikada ki tüm zaaflarını açığa vurmuştur (Armaoğlu 2016, s.811).

Yetmiş yıldır katı bir komünist ideoloji ve iktidar tekeli ile yönetilen SSCB'de bu denli hızlı reform uygulamalarının önemli iç ve dış sonuçları olmuştur. İçeride reform ile

birlikte azınlık milliyetler arasında merkezi yönetime karşı direnme hareketleri başlamıştır. Bu hareketler özellikle 1989 yılında Baltık ve Kafkas cumhuriyetlerinde bağımsızlık taraftarı olan bir nitelik kazanmıştır. O dönem Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da ki milliyetçi hareketler Kızıl ordu müdahalesiyle bastırılmıştır. Ancak Baltık cumhuriyetlerindeki bağımsızlık kararlarını geçersiz kılmak için ordu kullanılmamış, daha çok ekonomik ve siyasal zorlama önlemlerine başvurulmuştur. Tüm bu gelişmeler, Sovyetler Birliği'nin federal yapısı çatırdatmaya başlatmıştır (Armaoğlu 2016, s.811).

Gorbaçov reformlarının dış politikadaki etkileri arasında, Doğu Avrupa'da ki demokrasi hareketlerini hızlandırması ve ABD ile birçok konuda anlayış birliğine vararak Avrupa yumuşamasına katkıda bulunması sayılabilir. Gorbaçov, Doğu Avrupadaki katı komünist rejimlerden Sovyet desteğini çekerek bölgedeki reform hareketlerine dolaylı yoldan katkıda bulunmuş oldu. İki Almanya'nın birleşmesi konusundaki olumsuz Sovyet tutumunu kaldırarak, 3 Ekim 1990'da birleşik bir Almanya'nın doğmasına yol açtı. Dolayısı ile Sovyetler Birliği'nin yeni oluşacak bir Avrupa'da önemli ve istikrarlı bir yere sahip olması yolundaki engelleri kaldırmış oldu (Sander 2017, s.495).

Silahsızlanma alanındaki kararlı girişimleri, Amerikan başkanı ile doruk toplantısındaki olumlu ve ılımlı tutumu ve dış gezileriyle, uluslararası alanda saygınlık kazandı. 1989'da otuz yıllık bir aradan sonra Pekin'e giden ilk Sovyet lider oldu ve iki ülke arasındaki ilişkileri normalleştirdi. Haziran'da yaptığı Federal Almanya ziyareti coşkuyla karşılandı. Temmuz'da Avrupa Konseyi toplantısına katılarak, nükleer füzeler konusunda görüşmelerin başlamasını istedi. Yılın en önemli olaylarından biri de Gorbaçov ile George Bush'un 2-3 Aralık 1989'da Malta açıklarında yaptıkları doruk toplantısıydı. Malta Doruğu, Avrupa'da kalıcı işbirliğini gerçekleştirdi. II. Dünya Savaşından sonra Avrupa'nın ortasında yükselen Demir Perde'nin sebep olduğu etkileri azalttı ve daha az silahlı, daha esnek, daha işbirliğine yönelik bir dünyanın temellerini attı (Sander 2017, s.496).

3.2.3. SSCB'nin Dağılması

Gorbaçov, iktidara geldiğinde, Sovyet Komünizminin yapısını değiştirme amacındaydı. Bu değişikliği hem siyasi iktidar ve devlet yapısı hem de ekonomik yapıda yapacağı

radikal değişikliler ile ulaşmak istedi. Sovyet sistemini glendirecek olursa, Amerika ile bir rekabet dzeyine ulaşabileceğini umuyordu. Fakat bu iki alandaki çabasının yanında da, Amerika ile silahlanmadaki rekabeti kısıtlama çabasında da bulunarak nc bir yol daha izledi. Bir bakıma Sovyetler Birliği'ni değişen uluslararası sistemin içinde var edebilmek için her yolu denedi. Gorbaçov'un siyasetinde uyguladığı yöntemler dış politika da olumlu algılanmakla birlikte, SSCB'nin Stalin zamanındaki kapalı ekonomi, güvenlik konusundaki tutumunun ve aslında barışçıl gözükmekle birlikte yayılmacı politikasının dışında olduğundan; ülkenin tüm zaaflarını da göz önüne sermişti. Bu durumdan sadece Batı ve Amerika yararlanmadı, Sosyalist uydular ve birlik içindeki milletler de Moskova etrafında kalıplaşmış yapının ne kadar sallantılı bir zeminde olduğunu görmekte gecikmediler. Sovyetler'in 1989 ihtilalleri ile zlp dağılmasını Gorbaçov'un politikalarına bağlasak da 1975 Helsinki Antlaşmaları, Sovyet uyduları üzerindeki etkilerini modern çağın bir fenomeni olarak göz önünde tutmak gerekir. Hatta Gorbaçov'un da fikir sisteminde bir temel faktör olduğu düşünülebilir (Armaoğlu 2016, s.811).

Helsinki Deklarasyonu da denen bu antlaşmaları, güvenlik ve işbirliğini ne ölçüde sağladığı tartışmaya açıktır ancak; Avrupa'da uluslararası ilişkilere yumuşama getirmiştir. Sınır dokunulmazlığı prensibinin kabul ise II. Dünya Savaşından sonra Sovyet Rusya'nın elde ettiği topraklar kazançları ile Doğu Avrupa'da yapmış olduğu sınır düzenlemeleri tüm devletlerce kabul edilmiş olması anlamına gelmektedir. Ayrıca o dönem Sovyetler, Avrupa'da ki yumuşama havasının sayesinde Çin karşısında da rahat hareket edebilmiştir. Ancak, bu avantajların yanında; SSCB'nin dağılmasında etkili olacak insan, bilgi ve fikir beyanlarında ve insan hak ve hrriyetlerinde, içişlerine karışmama, toprak bütünlüğüne saygı gibi konuları; Batı'nın da Sovyetler'e kabul ettirdiği söylenebilir. Bu Sovyetler Birliği için kağıt üzerinde kalan bir antlaşma olsa da Sosyalist uydular ve birlik içindeki ülkeleri fikirsel anlamda etkilemiştir diyebiliriz. II. Dünya Savaşından sonra Moskova'nın hegemonyasına karşı ilk başkaldıran Sovyet uyduları, 1953'de Çekoslovakya ve Doğu Almanya, 1956'da Macaristan ve Polonya olmuştu. SSCB'nin dağılma sürecinde de yine bu devletler ön planda olmuşlardır. Bu lkeler ve diğerleri, hemen hemen bütün uydular, Moskova'dan koparak bağımsızlıklarını kazanmak için, önce kendilerini komünist partilerin kontrolünden kurtarma yoluna gitmişlerdir (Armaoğlu 2016, ss.591-592).

Gorbaçov, *glasnost* ve *perestroika* ile hem ekonomiye hem de siyasal yapıya yeni bir düzen getirmeye çalışırken, Sovyetler Birliği'nin federal yapısına da yeni bir şekil vermek yani milli cumhuriyetlerin merkezi idare ile de bağlarını yapılandırmak ihtiyacı duymuştur. Lenin'den beri Sovyetler Birliği'nin daima temellerini sarsan milliyetler sorununa *perestroika*, yani yeniden yapılandırma çerçevesinde yeni bir çözüm getirmek istedi. Konu ilk defa 1988 yılındaki 19. Parti Konferansı'nda ele alındı ve Parti Konferansı, Sovyetler Birliği'nin parlamentosu olan Yüksek Sovyet'i iki meclisli bir hale getirerek; Birlik Konseyi ve Milliyetler Konseyi olarak kurulmasına karar vermişti. Milliyetler konseyi; tamamen cumhuriyetler, özerk cumhuriyetler, özerk bölge ve topraklar temsilcilerinden meydana gelecekti. 1990 Aralık ayında yapılan Halk Temsilcileri Kongresi'nde Gorbaçov, Egemen Devletler Birliği Antlaşması'nı ortaya attı. Bu yeni birliğin adı, Egemen Sovyet Cumhuriyetleri Birliği olacaktı. Birliğin esas amacı ekonomik birliktir. Fakat Gorbaçov'un uygulamaya koymaya çalıştığı bu yeni yapılanma, cumhuriyetlerdeki ayrılıkçı eğilimlerin harekete geçmesine ve hızlanmalarına neden olduğu gibi bu ayrılıkçı eğilimler orduyu da rahatsız etmiştir (Armaoğlu 2016, ss.841-842).

Aralık 1990 Halk Temsilcileri Kongresi'nden önce ordu sert bir bildiri yayınlamış ve olağanüstü hal ilan edilmesini ve ayrılıkçı fikirlere karşılık sert tedbirler alınmasını istemiştir. Sonrasında kongrenin oturumlarından birinde KGB başkanı, ayrılıkçı hareketler ve etnik çatışmalar devam ederse, KGB'nin yani Devlet Güvenlik Örgütü'nün müdahale edeceğini bildirmiştir. Bu sözler 19 Ağustos 1991 darbesinin habercisi niteliğinde olup, dikkate alınmamıştır. Bu kongrede Sovyetler Birliği'nin adı Egemen ve Eşit Devletler Federasyonu olarak kabul edilmiştir. Gelen bu tepkiler karşısında Gorbaçov çareyi kongreden olağanüstü yetkiler almakta bulmuştur. Bu, Gorbaçov'un diktatörlüğünün de tesisidir denebilir. Dışişleri bakanı akabinde istifa etmiş, kongreden sonra Gorbaçov, Baltık Cumhuriyetleri'nin (Estonya, Letonya, Litvanya) bağımsızlıklarına son vermek için bu cumhuriyetlere asker sevk etmiştir. Böylece Baltık Cumhuriyetleri 50 yıl sonra Sovyet işgaline uğramışlardır (Armaoğlu 2016, s.842).

Gorbaçov, kongrenin kabul ettiği yeni federasyon yasasını diğer cumhuriyetlere de kabul ettirebilmek için müzakerelere başlamıştır. 1991 Haziran ayında, Estonya,

Letonya, Litvanya, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Tacikistan ve Özbekistan hariç yedi devlet yasa teklifine imza atmıştır. Temmuz 1991 sonunda on beş cumhuriyetten on tanesi imzalamayı kabul etmiştir. 20 Ağustos 1991’de yeni federasyon antlaşmasının imzalanmasına karar verilmiştir. Ancak 18 Ağustos 1991 günü KGB birlikleri darbe yapmışlar, yapılan darbe başarısız olmuştur. Darbeciler içeriden bir destek alamadıkları gibi dışarıdan da özellikle ABD ve Batı; tankların üzerine çıkıp darbenin anayasaya aykırı olduğunu söyleyen ve halkı greve çağıran Boris Yeltsin’e tam destek vermiştir. 21 Ağustos’ta darbenin başarısızlığı kesinleşti ve Yeltsin Batı dünyasında sadece Sovyetler Birliğini kurtaran değil demokrasiyi de kurtaran bir kişi haline geldi. 22 Ağustos’ta Gorbaçov tutsak tutulduğu Kırım’dan Moskova’ya döndü. Gorbaçov, tüm olanlar ile ilgili bir açıklama yaptıktan sonra 24 Ağustos 1991’de Sovyetler Birliği Komünist Partisi liderliğinden istifa ettiğini açıkladı ve Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet’i, Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin tüm faaliyetlerinin sona erdiğini ilan etti. Bu olaydan sonra birçok Sovyet Cumhuriyeti bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar (Armaoğlu 2016, s.844).

Komünist Parti’nin feshedilmesi ve Gorbaçov’un da parti liderliğinden istifasından sonra Gorbaçov’un devlet başkanlığı devam etmesine rağmen yönetim tamamen Yeltsin’in eline geçmiştir. Bu durum birkaç ay sürmüştür. 21 Aralık 1991’de onbir eski Sovyet Cumhuriyeti; Azerbaycan, Ermenistan, Belarus (Beyaz Rusya), Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Özbekistan ve Ukranya, Kazakistan’ın başkenti Almaty’de imzaladıkları deklarasyonlar imzalayarak Bağımsız Devletler Topluluğunu kurdular (Armaoğlu 2016, s.845).

Gorbaçov, 23 Aralık 1991’de İstifa ettiğini açıkladı. Başkanlığı Yeltsin’e devretti ve bu suretle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarih içindeki ömrünü tamamlayarak dağılmıştır. Bundan sonra hem Rusya’nın tarihinde hem de uluslararası politikada yeni bir dönem açılacaktır (Armaoğlu 2016, s.846).

3.2.4. SSCB Dönemi Orta Asya Cumhuriyetlerinde Bağımsızlık Süreci

SSCB’de devlet gücünü tarihsel olarak Bolşevik devriminden alır. 1918’de Yeni Ekonomi Politikası (NEP) adı verilen program çerçevesinde Bolşevikler kendilerini Komünist olarak tanımlamışlardı. Bu program çerçevesinde silah ve askeri üretim

artmış, merkezi yönetim güçlü bir planlamayla bir yandan üretimi arttırırken diğer yandan farklı etnik kökenden insanlar arasındaki dayanışmayı, sosyalist idealler etrafında toplamaya çalışmıştır. Bireysellikten kolektivistliğe geçiş sürecinde devlet Bolşevik rejimden aldığı kuvvetle de bireyin ötesinde algılanan bir ideal olmuştur. NEP'in savaş sonrası çıkan mali bunalım ile ilgili beklenen sonuçları verememesi ekonomik anlamda sorunlar doğururken merkezi otoritenin siyasi birliği sağlamak adına daha sıkı bir politika izlemesine neden olmuştur. Sosyalizmin homojen dayatmalarıyla Sovyet toplumunun heterojen etnik ve kültürel yapısı birbiriyle çelişen iki unsur olurken, devlet bu ikisi arasında uyum sağlamak için görev ve yetkilerini daha da genişletmiştir (Bilgin 2014, ss.140-163).

Her şeyden önce ülke kavramı sosyalizmin belirlenen tanımına göre yeniden düzenlenmiştir. Sovyetler Birliği'nin bütünlüğünün sağlandığı bir yapı oluşturmak için Cumhuriyetler ülke olarak değil, siyasi ve idari yapılanmayı temsil eden birimler olarak düşünülmüştür. 1924 yılında Lenin'nin ölümüne kadar bu denge büyük ölçüde korunmuştur. Stalin zamanında ise İslam kimliğini barındıran Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetlerine karşı temel bir politika değişikliğine gidilmiştir. Stalin ile beraber, Orta Asya Cumhuriyetleri, güçlü merkezi devlete karşı hiçbir yetkinliği bulunmayan yerel idari sistemler ile temsil edilmişlerdir. Yerel temsilcileri merkez Komünist Partisi'ne yakın kişilerden seçilmesine özellikle dikkat edilmiştir. Stalin ayrıca bölgenin ekonomik olarak geri kalmasına adeta teşvik etmiş, Orta Asya'yı, Rusya'ya bağlı kılmaya çalışmıştır. Stalin'in devleti güçlendirme çabası çerçevesinde zoraki göçler, sürgünler ve yer değiştirmeler birbirini takip etmiştir (Bilgin 2014, ss.140-163).

Sovyet dönemi, devleti kontrol eden kadroların bulundukları ortamdan faydalanarak devleti bireye karşı yücelterek, kendi güçlerini pekiştirmeleri olarak tarif edilebilir. Bu yapı, güçlü devlet aygıtının Komünist Parti üyelerince kullanılması ve böylelikle toplumun genelinden farklı bir kesimin ortaya çıkmasına dayanıyordu. *Nomenklatura* adı verilen bu kesim, merkez Komünist Partisi'nin cumhuriyetlerdeki kollarında da devam ediyordu. Etnik yapılardan ziyade çıkar ilişkilerinin belirleyici olduğu bu yapının istisnası Rus kökenli, Rus vatandaşları olmuştur. Rusların Komünist Parti içindeki etkinliği, diğer cumhuriyetlerle siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerde Slav unsurunu ön plana çıkarırken diğer yandan da farklı etnik kökenden gelip devlet kademelerinde

yükselmek isteyen kişilerin slavlaşmasını doğurmuştur. Bu durum ekonomik olarak merkeze bağlı cumhuriyetleri siyasi anlamda da merkeze bağlı kılmıştır. Böylelikle çevrenin merkeze bağımlılığı derinleşmiştir. Anayasada aksi yazsa da çevre ülkeler özelliklerini yitiriyor, siyasi, ekonomik ve kültürel olarak merkezin sözünden çıkmayan yapılara dönüşüyorlardı. *Nomenklaturayı* oluşturan bu yapıların, temel amacı sahip oldukları gücü dönüştürmek, korumak ve arttırmak, toplumdan farklılaşmak oluyordu. Sovyet devletinin çöküşünü gerisinde yatan temel neden *Nomenklatura* ile başlayan bu yapıdır. Devlet kendisine varlık nedeni olan iki kavramla çelişmeye başlamıştır. Sosyal anlamda kalkınmayı ve gelişimi ifade eden *prosvetaniye*; endüstrileşme ve eşitsizliklerin giderilmesini amaçlayan *sblizhenie* kavramı. Sonuçta merkezi planlama anayasada tanımlanan sosyalist idealler yerine kişilerin ve grupların çıkarlarına hizmet etmeye başlanmış, bu durum etkin merkezi planlamaya son verdiği gibi tam istihdam, sosyal güvenlik gibi amaçları da gizli işsizlik ve verimsizleşmeyle çarpıtmıştır (Bilgin 2014, ss.140-163).

Gorbaçov dönemi ile birlikte, Sovyet Cumhuriyetleri kendi ulusal taleplerine daha fazla sahip çıkmışlardır. II. Dünya Savaşının yaşandığı, Stalin döneminde, uluslara karşı uygulanan yanlış politikalar, milliyetçi eğilimlerin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Sonrasında, ekonomik gelişmeleri de merkezi planlama tarafından belirlenen Cumhuriyetler ve özerk bölgeler *Glasnost* politikanın getirdiği yumuşama ortamı içinde kendi ekonomilerinde daha fazla söz sahibi olmak istediklerini ortaya koymuşlardır. Merkezi iktidarın baskısıyla sorunsuz gibi görünen milliyetler ve özerk bölgeler arasındaki tarihten gelen çatışmalar yeniden yapılanma politikalarının uygulanma sürecinde gün ışığına çıkmıştır. Diğer taraftan iletişim araçlarının ulaştığı yaygınlık boyutu, ulusların dil ve kültürlerinin gelişmesi milliyetçi eğilimler üzerinde önemli bir rol oynamıştır (İrge 2006, s.245).

1989 yılında önce Baltık Cumhuriyetleri'nde başlayan bağımsızlık hareketleri, daha sonra Orta Asya cumhuriyetlerini de etkilemiştir. Aynı dönemde Moskova'da Gorbaçov'un politikalarına muhalefet artmış, ülkenin birçok kilit bölgesinde ekonomik taleplerle; ücretlerin arttırılması, yaşam standartlarının ve sosyal hakların iyileştirilmesi gibi iktidara karşı talep ve direnişler yaşanmıştır (İrge 2006, s.251).

Orta Asya cumhuriyetlerinde demokrasi ve insan hakları hareketleri ortaya çıkmış ise de siyasal çapta bir milliyetçilik hareketinin yaygınlığını tespit etmek mümkün olmamaktadır. Bu cumhuriyetlerin milliyetçilik hareketinin belirgin özelliği ise dil ve kültür milliyetçiliği ile kendisini göstermesidir. Siyasal nitelikli çalkantılar, bu cumhuriyetlerde, Batı'da olduğu kadar şiddetli olmamıştır. Nihayetinde bu cumhuriyetlerde Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinin gerisinde kalmamışlar, bağımsızlık sürecinde etnik çatışmaları da yaşamışlardır. Orta Asya cumhuriyetleri olarak belirtilen cumhuriyetler: Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'dır (Armaoğlu 2016, s.834).

3.2.5. Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Genel Yapısı

Orta Asya kimliklerinin gerçek unsurları, boy, aşiret, rütbe, dini bağlar olarak belirtilebilir. Göçebe nüfusa sahip bölge için, halk üzerindeki hakimiyet her zaman toprak üzerindeki hakimiyeti de sağlamıştır (Golden 2014, s.17).

Sovyetler Birliği zamanında izlenen ekonomik politikalar, Orta Asya'da ayrılıkçı hareketlerin filizlenmesini imkansız hale getirmiştir. Orta Asya cumhuriyetleri, hemen hepsi, önemli doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen bu potansiyellerini tek başına kullanamayan birimler haline dönüştürülmüşlerdir. Moskova bu bölgeyi Üçüncü Dünya alanı olarak görmekte ve bölgenin zenginliklerini çıkarıp Sovyetler Birliği'nin diğer noktalarına aktarmaktaydı. Orta Asya cumhuriyetlerinde hammaddelerin üretildiği sanayi alanlarına ağırlık verilirken, bunların işlendiği imalat sektörleri daha çok batıda kurulmuştu. Moskova'nın kurduğu üretim ve ticaret hatları Orta Asya cumhuriyetlerinin ekonomik olarak tek başlarına ayakta durabilmelerini imkansızlaştırmıştır. Diğer yandan Moskova'nın izlediği etnik politikalarda bu cumhuriyetlerde homojen nüfus oluşumunu engellemiştir. Her bir cumhuriyetin içine yerleştirilen etnik azınlıklar, ulusal bilincin geliştirilmesinin önüne geçmek için yapılmış uygulamalar ile oluşturulmuştur. Örneğin Kazakistan, Türk olduğu kadar Rus niteliği de taşıyordu. Keza Özbekistan ve Tacikistan Türk ve Farsi özellikleri taşıyordu. Türkmenistan ve Kırgızistan'ın durumları da bundan farklı değildi. Orta Asya halklarının konuştuğu farklı lehçelerin birbirinden keskin çizgilerle ayrılması, Bolşevik Devrim'inden önceki Türkçe'nin yerini Rusça'nın almasına yol açmıştı. Bu bir taraftan bölge halklarının birlikte hareket etme imkanını ortadan kaldırırken diğer taraftan Moskova'ya bağlılığını arttırdı. Yönetici elit ya da

entelektüel tabaka büyük oranda doğrudan Moskova'nın denetimi ya da etkisi altına girdi (Erhan 2004, ss.123-149).

Cumhuriyetler arasında bütünlük olmamakla birlikte, aynı merkezi idareye bağlı olmaktan kaynaklanan bir beraberlik söz konusuydu. Bu da bağımsızlık sonrasında, ulus bilincini yaratarak halkı bir arada tutma sorununu beraberinde getirmiştir. SSCB döneminde, Marksist ideolojinin uygulandığı ve sınıfsız toplum yaratma amacını taşıyan politikalar uygulanmıştır. Sovyet üst kimliğinin kabul ettirilmesiyle, milli kimliklerin arka plana itilmesi, sınıfsız toplum politikasının en temel unsurudur. Milli ve etnik kimliklerin öne çıkmasını engellemenin bir diğer sebebi ise, toplumların ortak değerler altında birleşmelerini ve merkeze muhalif hareketlenmelerin ortaya çıkmasını engellemektir (Turan 2010, sy.).

Ekonomik ve kültürel baskının aracı ise uygulanan göç politikaları olmuştur. Azınlıkta olan veya Moskova'ya muhalif etnik grupların çalışma kamplarına gönderilmeleri veya başka üretim alanlarına göç ettirilmeleri vasıtasıyla, ekonomik büyümenin sınıfsız bir şekilde gerçekleştirileceğine inanılıyordu. Üretim ve tüketim kanalları tamamen Moskova'nın kontrolü altındaydı. Bu şekilde, Sovyet cumhuriyetlerinin dışa açık ve kendi kendine yeten ekonomiler olması engellenmekteydi. Cumhuriyetler, üretim açısından birbirlerine bağımlı hale getirilmişlerdi. En fazla bir veya iki ürün üretiminde uzmanlaşmalarına izin verilmiştir. Uzmanlaştıkları ürün karşılığında ihtiyaçlarını diğer cumhuriyetlerden sağlamaları da yine merkez tarafından belirlenen bir düzen çerçevesinde gerçekleşmekteydi. Siyasi açıdan zorunlu göçler, merkez tarafından güvenilir bulunmayan etnik grupların yer değiştirmelerini ve onların yerine Rusça konuşan toplulukların getirilmesini öngörmekteydi. Böylece Moskova'nın güvenilir olarak tanımladığı etnik grupların genel nüfus içindeki oranları arttırılmaya çalışılıyordu. Zorunlu göçlerle birlikte, Sovyet yöneticileri, azınlık konumundaki etnik grupların, yönetim ve mülkiyet paylaşımından faydalanmalarını önlemekteydi (Turan 2010, sy.).

Sovyetler Birliği döneminde uygulanan baskılar, 1989'da Gorbaçov'un *Glastnost* (açıklık) ve *Perestroika* (yeniden yapılanma) politikalarıyla değişime uğramıştır. Gorbaçov'un amacı, yozlaşmakta olan ekonominin serbest piyasa sistemine geçerek, canlanması ve dışa açılmasıdır. Aynı zamanda demokratikleşmeye önem verilmesi,

altmış yıldan fazla bir süre baskı altında tutulan etnik ve milli kimliklerin tekrar su yüzüne çıkmasına sebep olmuştur. Siyasi elitler ve bilim adamları tarafından halka milliyetçilik aşılırken, SSCB de dağılma işaretleri vermeye başlamıştır.(Turan 2010, sy.).

Bağımsızlıklarını ilan eden devletlerin ekonomik anlamda karşılaştıkları bir diğer sorun, üretim yapılarıyla ulusal ihtiyaçları arasında ciddi farklar olmasıdır. Örneğin Özbekistan, SSCB'nin pamuk ihtiyacının %65'ini karşılarken, bu üretim Slav cumhuriyetlerinin tekstil sektörünün gelişmesi için kullanılmaktaydı. Diğer yandan Moskova, stratejik gördüğü sektörlerde etnik kontrol de sağlamaktaydı. Günümüzde Tataristan'daki savunma sanayiinde çalışan uzmanların çoğunluğu hâlâ daha Rus'tur. SSCB'nin yıkıldığı ve yeni bağımsız devletlerin ortaya çıktığı Soğuk Savaş sonrası uluslararası konjonktüründe devletlerarasında liberal ekonomilerin gelişmesi, ekonomik bütünleşme girişimleri ve bölgesel piyasaların yaratılması süreçleri yaşanmıştır. Ekonomik ve kültürel açıdan devletlerin birbirlerine çok benzeyen yönleri yanında, tamamen farklılaştıklarını da görülmektedir. Bağımsızlıklarını ilan ettiklerinde bölge devletlerin bütünleşmelerini teşvik eden en önemli faktör, Rusya'nın etkisine girmemek amacıydı. Bütünleşme hareketleriyle bağımsızlıklarını güçlendirmenin yanında, diğer devletlerle eşit statü kazanmak amacı da yer almaktadır. Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (ECO) üye olmaları bu amaca hizmet etmektedir. 1991 yılında kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) de benzer şekilde Rusya'ya eşit devletler olduklarını göstermek ve kabul ettirmek amacını taşımaktaydı. Kendi enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara ulaştıracak Türkiye, Çin, ABD, İran gibi devletlerle işbirliği ortamında bulunarak, Rusya'ya olan bağımlılıklarını hızlı bir şekilde azaltmak istemişlerdir (Turan 2010, sy.).

Bölge devletlerinin altın, petrol ve doğalgaz kaynaklarının yanında, nükleer enerji üretiminde gereken stratejik mineraller açısından zengin olması, yabancı yatırımcıları bölgeye çekmektedir. Avrupa Birliği'nin TACİS, TRACECA ve INOGATE programları ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın yardımlarıyla, teknik donanım ve altyapı çalışmalarında, bölge devletlerinin kalkınması için finans desteği sağlanmaktadır. Sovyet döneminde ihtiyaçlara uygun üretim yapılmaması ve sanayi yatırımlarının belli merkezlerde belli ürünlerde gelişmişliği, bağımsızlık sonrasında,

kapalı ekonomiden, açık ekonomiye dönüşümlerinde sorunlar yaratmıştır. Hızlı bir geçiş sürecine maruz kalan bu devletler, fakirlik, yozlaşma, uyuşturucu ticareti gibi problemlerle baş etmek zorunda kalmışlardır. Eski Sovyet cumhuriyetleri, demokratikleşmeden önce ulus-kimlik bilinci yaratma ve devlet inşasına öncelik vermişlerdir. Bunda elbette Sovyet devlet geleneğinin bir anda terk edilememesi ve Sovyet döneminde iktidarda olan siyasi elitlerin bağımsızlık sonrasında da yönetimde kalmalarının önemli rolü vardır. Bağımsızlık sonrasında, yöneticiler iktidarı kaybetmemek için rejimi başkanlık şekline dönüştürme ve temsilin önemli bir aracı olan parlamentoların rollerini azaltma yönünde bir tavır sergilemişlerdir. Çok partili bir sistem olmadığı gibi, seçim dönemlerinde hâlâ tam bir demokratik sistem görülememektedir. *Nomenklatur* olarak adlandırılan siyasi elitler, bağımsızlık sonrasında söylemlerini değiştirmiş olsalar da, siyasi tutumları Sovyet döneminden kalma baskıcı ideolojinin devam ettiğini göstermektedir. Komünist ideolojinin terk edildiği yeni devlet yapılanmalarında, serbest piyasa ekonomisini benimseyen “laik otoriter” yönetimlere rastlamaktayız. Otoriter yapılandırmaları sebebiyle, uluslararası sistem tarafından insan haklarına, BM antlaşmalarına ve AGİT prensiplerine saygıya davet edilen devlet yöneticileri, kendilerini şu şekilde savunmaktadırlar: “Komünist totalitarizmden liberal demokrasiye geçişte, iç dengeler göz önünde bulundurulduğunda, istikrarın sağlanması ve ülkenin bir arada tutulması, otoriter yönetimi gerekli kılmaktadır.” Burada iç dengelerden kastedilen, bölgesel ve küresel devletlerin Hazar Havzası’nda giriştikleri nüfuz mücadelelerinin Türkî Cumhuriyetlerinin iç politikalarına etkisi, bölge devletleri arasında güvensizliğin sebep olduğu silahlanma yarışı, fakirlik ve yozlaşma, uyuşturucu ticareti ve organize suçlardır. Bunların yanında etnik çatışmaların sıklıkla yaşandığı bölgede, otoriter yönetimler kurtarıcı olarak görülmüştür (Turan 2010, sy.).

Sovyetleştirme politikaları karşısında toplulukları bir arada tutan en önemli etken İslam dini olarak karşımıza çıkmaktadır. Bağımsızlık sonrasında da birleştirici bir unsur, bireysel ve cemaat kimliği açısından siyasal bir araca dönüşmüştür. Ulusal kimlikler yaratılırken, yöneticiler bir yandan da ulusal sınırların korunmasına ve sınırlar dâhilinde halkın bir arada barış içinde yaşamasına yönelik olarak, İslam’dan faydalanmışlardır. Dolayısıyla bölgedeki din ile milliyetçiliğin birlikte var olduklarını söyleyebiliriz. Milliyetçiliğin ise en önemli ayağını dil politikaları oluşturmaktadır. Ulusal dillerin

gelişmesi ve kullanımını yaygınlaştırılması için alfabe değişime kadar varan reformlar yapılmıştır. Ulus algısını geliştirmek için, bayrak, marş, özel günler, köken efsaneleri, tarihsel ve kültürel simgelerin canlandırılması, kurum ve yer adlarının değiştirilmesi gibi reformlar da yapılmıştır. Öncelik, Sovyet kimliğinden kopmak ve ulusu bir arada tutacak aidiyet duygusunu yaratmaktır. Bağımsızlık sonrasında, kurulan otoriter devlet yapıları, hem ulus algısı yaratmak hem de ulusu bir arada tutmak için çabalamaktadır. Ulus algısı yaratma sürecinde, iç dengelerden ve dış gelişmelerden kaynaklanan sorunlar mevcuttur. Öncelikle iç dengelere bakarsak, yönetimlerin ulusu “biz” yapan değerleri üretmeye çalıştıklarını görmekteyiz. Ancak, bu değerlerin üretilme aşamalarında, gerek eskiden kalma Rus kültür izlerini silmek açısından, gerekse kendi topraklarında kalan Rus azınlıkların varlığından dolayı, zorluklar yaşanmaktadır. Rus kültürünün izleri, daha önce de bahsi geçen, dil, alfabe reformları ve efsaneleri canlandırmak suretiyle silinmeye çalışılmaktadır. Ancak Rus azınlıklar, Rusya’nın bu ülkelerin iç işlerine karışması için önemli bir koz olarak kullanılmaktadır. Örneğin, Kazakistan ve Kırgızistan’da Rusça’nın ikinci resmi dil olarak kabul edilmesi ve eğitim dili olarak kullanılması, Rusya tarafından bu ülkelere kabul ettirilmiştir (Turan 2010, sy.).

Bu devletlerdeki bir diğer sorun, ulus altı ve ulus üstü aidiyetlerin var olmasıdır. Kabilecilik geleneğinden gelen devletlerde, yöneticilerin de belli boy ve kabilelerden gelmesi, toplumun bütünleşmesini engellemektedir. Ulusu bir arada tutmak için, bağımsızlıklarının ilk yıllarında İslam dinini kullanan yöneticiler, hem yönetimlerini meşrulaştırarak toplumda ortak payda yaratmak hem de diğer Müslüman ülkelerle ilişkilerini geliştirmek istemişlerdir. Günümüzde ise dinin etkisini giderek sınırlandırmaya çalışılmaktadır. Uluslaşma teorilerinin, batıdaki gibi orta sınıf aydınlar tarafından yapılmıyor olması da, milli aidiyet algısının yerleşmesinin önündeki bir diğer engeldir. Günümüzde, Türk Cumhuriyetlerinin yöneticileri, SSCB döneminde de iktidarda olan siyasal elitlerdir. Bunun yanında ekonomik kalkınma sorunları da uluslaşma sürecinde zorluklar yaşanmasına sebep olmaktadır. Uluslararası sistemden kaynaklanan sorunlara geldiğimizde ise, küreselleşmenin olumlu ve olumsuz etkilerine bir arada tanık olmaktayız. Küreselleşmeden kaynaklanan karşılıklı bağımlılık ilişkileri ve liberal kalkınma modelleri, ülkeleri dış etkilere daha açık bir hale getirmektedir. Ulusal sanayinin, ulusal kültürün oluşmadığı bir ortamda uluslararası şirketlerin ülkeye

girmesi, algıların karmaşılaşmasına neden olmaktadır; ancak aynı zamanda, yabancı unsurların ülkelere girmesiyle, insan hakları ve demokratikleşme konularında katkı sağlayabilmektedir. Farklılıkların ön plana çıktığı yeni düzende, aidiyet problemleriyle baş etmeye çalışan bölge devletleri için ulusal birlik kurmak zorlaşmaktadır (Turan 2010, sy.).

Eski Sovyet coğrafyasındaki ülkelerin başkanlık sistemine geçmelerinde; zayıf sivil toplum, toplumda köklü demokratik politik kültür geleneğinin bulunmaması, demokrasi ve piyasa sistemi reformlarının yukarıdan yapılması, radikal reformların gerçekleşmesi için güçlü yönetimin gerekliliği, iktidarın, siyasi katılımın elit düzeyde kalması gibi faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir (Baycaun [tarih yok], ss.70-84).

Orta Asya ülkelerinde siyasi gelişme süreci analiz edildiğinde bölge grubu ülkeleri iki gruba ayrılabilir. Birinci gruba toplumu demokrasiye daha yatkın olan, hükümeti ve siyasi organları kısıtlı da olsa eleştirebilen, belli bir yapıya kavuşmuş muhalefeti bulunan Kazakistan ve Kırgızistan girmektedir. İkinci gruba, toplumun büyük çoğunluğu tarafından demokrasi özlemi duyulmayan, fikirlerin aranmadığı, görünürde işleyen demokrasi kurumlarının bulunduğu Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan bulunmaktadır (Baycaun [tarih yok], ss.70-84).

4. KAZAKİSTAN VE KIRGIZİSTAN ÖRNEKLERİ BAĞLAMINDA SOSYAL DEVLET

4.1.KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ

4.1.1. Kazakistan Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler

Kazakistan'ın Rus İmparatorluk yapısına girişi, dünya piyasası ve ekonomisinin oluşturulması, ticari yollar üzerinde hegemonya kurmak için büyük Avrupalı güçler ile savaşıması ve dünyanın ticari, askeri ve endüstriyel üstünlüğü için rekabetin şiddetlenmesi ile açıklanan kıtanın, sosyal ekonomik ve jeopolitik süreçlerinin genişlemesinin nesnel bir sonucudur (Saray 2007, s.73).

Kazakistan, Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi iki büyük güç arasında yer alan bir ülkedir. Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan ile de sınırları bulunan Kazakistan'ın yüzölçümü 2.717.300 m²'dir. Bu yönüyle Kazakistan dünyada en büyük yüzölçümüne sahip dokuzuncu ülkedir (İyikan 2011, s.446). 2018 sayımına göre nüfusu 18.3 milyondur.⁸ Nüfusun 10 milyon 800 bini Kazak Türkü, 3 milyon 900 bini Rus, 500 bini Özbek, 390 bini Ukraynalıdır (İyikan 2011, s.446).

Kazaklar, Altın Orda Devleti'nin egemenliğinde yaşayan Kıpçak oymaklarında 15. yy ortalarında, Türk kabile ve kavimlerinin yaşadığı iç çekişmeler sonrasında bir etnik grup olarak ortaya çıkmıştır. Özbek Hanlığı'nın hakimiyetini tanımayan Kazaklar, göç ederek Kazak Hanlığı'nı kurmuştur. (İyikan 2011, s.446) 1917- 1991 yılları arasında SSCB içerisinde varlığını sürdüren Kazakistan, 25 Ekim 1990'da egemenliğini, 16 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Başkenti 1998 yılında Almatı'dan Astana'ya taşınmıştır. Resmi dili Kazakça, para birimi Tenge'dir. Ülkede yaşayanların %47'si Müslüman, %44'ü Ortodoks, %2'si Protestan'dır (İyikan 2011, s.446).

Kazakların göçebe hayatı, Çarlık Rusya hakimiyetine girmeleri ile son bulmuştur. Bu dönemde kendi vatanlarında ikinci sınıf vatandaş konumuna girmişler ve yerleşik çiftçiler haline gelmişlerdir. 1950 yılında Komünist Parti genel sekreteri olan Kruşçev, bakir topraklar adlı bir proje oluşturmuş ve bu proje ile birlikte Kazakistan'a çok sayıda Rus ve Ukraynalı yerleştirilmiştir. Ayrıca ülkenin orta güneyindeki Kızıl Ordu yönetim

⁸ https://insamer.com/tr/kazakistan_1383.html Erişim Tarihi: 29.04. 2019

biriminde kurulan, Baykonur Uzay Merkezi'nde çalışmaları için çok sayıda Rus teknik personeli Leninsk kentine yerleştirilmiştir (İyikan 2011, ss.446-447).

Ekim devrimiyle arlık rejimi yıkılıp, SSCB'nin kurulduğu önemde Kazaklar ayaklanmış ve Alaş-Orda Devletini kurmuşlardır. Alaş-Orda Devleti ilk modern bağımsız Kazak devleti olma özelliğini taşımaktadır. 1905 yılında parti olarak kurulan Alaş-Orda, 1917 yılına kadar gizli olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Bolşevik devriminden sonra 1920 yılında Sovyetler ile Alaş-Orda liderlerine ve askerlerine dokunulmayacağının teminatını alarak antlaşma yapmışlar; Bolşevik idaresini kabul ederek dağılmışlardır. Ancak Stalin neminde Alaş Ordacı'lar tutuklanmış veya idam edilmişlerdir. 1925 yılında Kazakistan Otonom Cumhuriyeti adını aldıktan sonra, 1936 yılında Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını almıştır (İyikan 2011, s.447).

Rus sömürgeciliğinin Kazak bozkırlarına yayılması, ilk devlet yapılarını oluşturan Kazakları ve kabile birliklerinin yaşam alanında Slav kökenli Kazakların⁹ belirmesi XVI. yüzyılda başladı. Bu otokrasinin yayılması politikası ile bağlantılıydı ve Kozaklar, Rusya'ya katılan yeni alanların ilk fatihleri rolünü üstlendiler (Saray 2007, s.97).

Kazak köylerinin Sovyetleştirilmesi politikası çerçevesinde; 1907-1920 yılları arasında Avrupa'dan 2 milyon 400 bin Slav g ettirilmiştir. 1930-1940 yılları arasında Polonya'dan göç almıştır. Bu gler neticesinde Kazakistan'daki Kazak nüfusu %30'a inmiştir. Kazakistan, Sovyet işgalinin ardından çok farklı dillerin, ırkların, dinlerin var olduğu bir ülke haline gelmiştir. Bu nemlerde en verimli tarım toprakları Rus köylülerin eline geçmiştir. Temel geçim kaynakları olan tarım ve hayvancılık elinden alınan Kazaklar, fakirleşmişler; Alaş - Ordacılar ve Kazak kabile ailelerinin de etkileriyle benliklerini korumak için mücadele etmişlerdir. Tarih boyunca Ruslar, Kazakistan'ı rejime uyum sağlamayan kişi ve halkların sürgün yeri olarak görmüşlerdir. Ruslar, İnguş, een, Ahıska Trk, Alman, Kırım Tatarı, Yahudi, Koreli gibi birçok halkı Kazakistan'a yerleştirmişlerdir (İyikan 2011, s.448).

Dolayısı ile nüfus yapısı bakımından Kazakistan, diğer Orta Asya cumhuriyetlerinden çok farklı konumdadır. Aslında Sovyet yönetimi tüm diğer cumhuriyetlerde de

---

⁹ Rus tarihi boyunca askerlikleriyle tanınan Slav kökenli bu Kazaklar (Cossack) ileTrki Kazaklar farklı halklardır. Slav kazaklar, Türki Kazaklar gibi atlı göçebe yaşadıkları için hemen hemen bütün dillerde bu isim karmaşası olmaktadır. Burada Kozak olarak anılacaklardır (Saray 2007, s.97).

uyguladığı gibi; siyasi üst kadro, yönetici, vasıflı işçi, teknik personel başta olmak üzere Rus kökenli insanların göçünü ve yerleşmesini sistemli bir biçimde Kazakistan'da da örgütlemiştir. (Baycaun [tarih yok], ss.70-84).

II. Dünya Savaşından sonra ise Kazakistan, Sovyet test programı bölgesi seçilmiştir. 1949 yılından itibaren Semipalatinsk olarak bilinen yerde neredeyse beşyüze yakın nükleer bomba denemesi yapılmıştır. Bu denemeler Soğuk Savaş dönemi boyunca devam etmiştir (İyikan 2011, s.449).

Kazakistan'ın bağımsızlık sürecini başlatan, milli duyguları uyandıran olay; 1986 yılında yaşanan Jeltoksan Olayları'dır. 1964 yılından beri Kazakistan Komünist Partisi Genel Sekreterliği'ni yapan ve aynı zamanda bir Kazak olan Kunayev, 1986 yılında bu görevden uzaklaştırılmıştır. Ardından aynı yıl Aralık ayında Gorbaçov, Kazak olmayan, General Kolbin'i göreve getirilmiştir. Bu durumu çoğunluğunu öğrencilerin oluşturduğu 20-25 bin kişi protesto etmiş, protesto Kızıl Ordu tarafından bastırılrsa da hem milli duyguları uyandırması hem de dikta rejimine karşı yapılmış ilk baş kaldırması olarak Kazakistan tarihinde önemli bir yere sahiptir (İyikan 2011, ss.450-453).

Jeltoksan Olayları'nın yaşanmasının nedeni Komünist Parti Genel Sekreterliği'ne bir Rus'un atanması gibi gözükse de bu olayların bir diğer sebebi de Kazak gençlerinin kimlik arayışıdır. 1980'li yıllara kadar, SSCB'nin uyguladığı Sovyetleştirme politikasında Kazakistan her zaman önemli bir yer tutmuştur. Dönemin Rus politikacıları, Müslüman Türk boyları arasında İslam dinine bağımlılıkları daha az olan ve göçebe olan bu halkı Ruslaştırmanın daha kolay olacağını düşünmüşlerdir (İyikan 2011, ss.450-453).

Kolbin'in Komünist Parti Genel Sekreterliği görevi çok uzun sürmemiş, Gorbaçov, 1989 yılında Nursultan Nazarbayev'i Kazakistan'ın liderliğine getirmiştir (Hosking 2015, s.835).

Kazakistan'da milliyetçi hareketin öncülüğünü 1989 Nisan ayında kurulan, Adalet Derneği ve Kazak Edebiyatı gazetesi yapmış olmakla birlikte, esas itibari ile Hürriyet Partisi, Kazakistan'ın egemenlik ilanında önemli bir rol oynamıştır. Kazakistan Yüksek Sovyet'i, 1989 Eylül'ünde kabul ettiği bir kanunla Kazak dilini resmi dil olarak kabul etmiştir. Rusça ikinci dil olarak belirlenmiştir. Bu gelişmenin arkasından Kazakistan

Komünist Partisi'nin Haziran 1990'daki kongresinde egemenlik konusu tartışılmış ve Kazakistan Parlamentosu'nda Hürriyet Partisi'nin öncülüğünde, Ekim 1990'da Sovyetler Birliği içinde kalarak, Kazakistan'ın egemenliği ilan edilmiştir (İyikan 2011, s.446).

İslamiyet, XIV. yüzyıldan başlayarak Kazakistan'da yayılmaya başlamıştır. Dini kesimin temsilcilerinin maaşları laik yetkili makamlar tarafından verildiğinden onlara bağımlı ve tabi olmuşlar; Müslümanlık eğitimi verilmiş ancak Müslümanlık ile tesis edilmiş eğitim sistemi ve kapsamlı bir personel yönetimi ile başarılı bir hiyerarşinin biçimlendirilebileceğine inanmamışlardır. Kazakistan'ın en önemli özelliklerinden birisi hangi dinden olursa olsun, radikal dinciliğin ortaya çıkmasını engelleyen, gerek ülke içinde gerekse ülke dışında dini telorans politikasının izlenmesidir (Saray 2007, ss.84-85).

4.1.2. Kazakistan Cumhuriyeti'nin Devlet Yapısı

Kazakistan Cumhuriyeti'nin Anayasası parlamentoda 28 Ocak 1993 tarihinde kabul edilmiştir. Ancak ülkedeki siyasi gelişmeler yeni bir anayasa yapılmasını gerekli kılmış ve 30 Ağustos 1995 tarihinde yapılan referandumla yeni Anayasa kabul edilmiştir (Karibayeva 2006, ss.50-51).

Kazakistan Anayasası'nda düzenlenen yürütme organı, kaynağını başkanlık rejiminden almaktadır. Anayasanın ikinci maddesinde ülkenin yönetim sisteminin başkanlık sistemi olduğu açıkça belirtilmektedir. Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilir. Cumhurbaşkanı, parlamentoyu feshedebilir ve yasama yetkisini bir yıllık süreler ile değiştirebilir (İyikan 2011, s.459). Cumhurbaşkanı; parlamento hükümete güvenoyu vermediğinde, parlamento başbakan atamasına iki kere karşı çıktığında, parlamentoda kanatlar arasında veya parlamento ile devletin diğer kurumları arasında giderilemeyen anlaşmazlıklar ve görüş ayrılıkları sonucu siyasi kriz meydana geldiğinde parlamentoyu feshedebilir (Baycaun [tarih yok], ss.70-84). Cumhurbaşkanı, devletin başı ve en kıdemli resmi görevlisi, halkın birliğinin ve devlet gücünün, anayasanın ihlal edilmezliğinin, birey ve vatandaşın haklarının ve özgürlüklerin simgesi ve koruyucusudur. Cumhurbaşkanı, devlet yönetimini oluşturan birimlerin ve halka karşı sorumlu iktidar organlarının eşgüdümü olarak çalışmasını sağlar (Saray 2007, s.175).

Anayasanın genel prensipler başlığını taşıyan birinci bölümünde Kazakistan; demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olarak tanımlanmaktadır. Senato ve Meclisten oluşacak iki kanatlı parlamento, güçlü bir başkanlık sistemi ve Başbakanın Cumhurbaşkanı tarafından parlamentonun onayı alınarak atanmasını öngörmektedir. Anayasaya göre, devletin temel görevi, fertlerin özgürlük ve haklarını korumak, üniter yapı içerisinde siyasi istikrarı sağlamaktır (Karibayeva 2006, ss.50-51).

Yürütme görevinin tepesinde hükümet yer alır, hükümetin eylemlerinden Başbakan, Cumhurbaşkanı'na karşı sorumludur. Kazakistan'da yasama işlevini gören en üst temsili organı Parlament'dur (Saray 2007, s.175). Kazakistan Parlamentosu, Senato ve Meclis olmak üzere iki kanattan oluşmaktadır. Majilis kanadının üye sayısı 77'dir. Parlamento'nun iki kanadının da görev süresi 4 yıl iken son anayasa değişikliği ile Majilis'in görev süresi 5 yıla, Senato'nun görev süresi 6 yıla çıkarılmıştır. Senato, her eyalet ve eski başkent Almaatı'dan yerel temsili organlar tarafından seçilen ikişer senatörden oluşmaktadır. 7 senatör ise cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır (İyikan 2011, s.460).

Cumhuriyetin yargı organları sisteminin başında ise Yüksek Mahkeme vardır. Anayasa'nın hakimiyetini ülkenin tüm bölgelerinde sağlayan devlet organı ise Anayasa Mahkemesi'dir. Parlamentoda kabul edilen bütün yasalar, Anayasa Mahkemesi'nde anayasaya uygunluğu bakımından değerlendirilir (Saray 2007, s.175). Kazakistan'da yargı, Anayasa Kurulu tarafından belirlenmekte ve devletin siyasi işlerine karışmamaktadır. Anayasa kurulu yetki süreleri altı yıl olmak üzere yedi üyeden oluşmaktadır. Devlet eski başkanları Anayasa Kurulu'nun daimi üyeleridir. Tüm yargı organlarının denetlenmesi için Kazakistan Cumhurbaşkanı tarafından yürütülen, Kazakistan Cumhuriyeti Yüksek Kurulu kurulmuştur. Ülkede mevcut olan tüm yargıçlar, cumhurbaşkanı tarafından tayin edilmiştir. Demokratik hukuk devletinin temel unsurlarından birinin kuvvetler ayrılığı prensibi olması nedeniyle yargı, devletin tüm vatandaşlarının etnik kökenine, mal varlığına, siyasi görüşüne bakmaksızın adil bir şekilde yargılayabilmesi için bağımsızlaştırılmalıdır (Baycaun [tarih yok], ss.70-84).

Kazakistan'da muhalefet, siyasi bir olgu olarak 1980'li yıllarda ortaya çıkmıştır. Özellikle 1986 Jeltoksan Olayları tetikleyicisi olmuştur denebilir. Muhalefetin siyasi bağımlılığını devam ettirebilmesi için temel sosyal desteğin, belirli bir organizasyon

yapısının ve popüler bir liderin olması gerekir. Kazakistan'da muhalefetin ortaya çıkma sebepleri olarak; toplumun hayat standartlarının düşmesi, devlet yapısında olduğu iddia edilen yolsuzluklar, sosyal alanın yeterli olmaması, yürütme organlarının verimsizliği gösterilebilir (Baycaun [tarih yok], ss.70-84).

Demokrasi adına Kazakistan'ın önemli bir mesafe kaydettiği söylenebilir. Nazarbayev, demokratik açılım çerçevesinde, yerinden yönetim alanında, valilerin seçimle iş başına gelmesi, yerel özel yönetimlerin gelişmesi yönünde çaba sarf etmiştir. Demokratikleşme konusunda dış yönlendirmelerden ziyade; ülkenin tarihi, siyasi, sosyolojik, kültürel ve ekonomik gerçekleri dikkate alınmaktadır. Kazakistan, kendi çıkarları ve ilerlemesi için gerekli gördüğü bütün bölgesel ve küresel toplantı ve birliklere katılmıştır. Birleşmiş Milletler, İslam İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Şanghay İşbirliği Örgütü, Bağımsız Devletler Topluluğu, Avrasya Ekonomik Birliği, Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü, Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlarda aktif olarak görev almakta ve Orta Asya'da söz sahibi olabilmek için çaba harcamaktadır (İyikan 2011, s.460).

Kazakistan'ın kurucu Cumhurbaşkanı Nazarbayev, 2004 yılında yapmış olduğu açıklamada, demokrasi konusunda istedikleri ilerlemeyi sağlamak için vazgeçemeyecekleri üç unsur olarak; sivil toplum örgütlerinin gelişmesi, yerinden yönetim ve istikrarlı bir siyasi parti sistemini belirtmiştir (İyikan 2011, s.45). Nazarbayev yönetimi, siyasi reformlar konusunda tutucu olmasına karşın, batılı uzmanlar bu ülkeyi diğer Orta Asya yönetimleri içinde daha az insan hakları ihlali yapan bir ülke olarak tanımlamaktadırlar. Her ne kadar toplantı ve gösteri hakları kısıtlanmışsa da muhalefeti oluşturan parti ve kuruluşların diğer faaliyetlerine büyük ölçüde kısıtlamalar getirilmemiştir. Ülkede belli sayıda muhalefet partisi yasaldır. Modern devletlerin, siyasi gelişim sürecinde muhalefetin, ciddi siyasi çatışmaların engellenmesi ve toplumu siyasi anlamda yenilemesi gibi önemli fonksiyonları bulunmaktadır. Kazakistan'da şu anda muhalefetin etkin siyasi gücü yoktur ancak artacağı düşünülmektedir (Baycaun [tarih yok], ss.70-84).

Nazarbayev, oy kullanmanın zorunlu olmadığı Kazakistan Cumhuriyeti'nde üst üste iki kez devlet başkanlığına aday olmaya izin veren Kazakistan Anayasası'nın 2007'de

değiştirilmesini sağlamış, seçim süresi yedi yıldan beş yıla indirilmiştir. Böylece Nazarbayev 2011 ve 2015 seçimlerinde de aday oldu, görevini sürdürdü. Bağımsızlığını kazanmasından beri Kazakistan'ın Cumhurbaşkanı olan Nursultan Nazarbayev, 19 Mart 2019 yılında görevi bıraktığını açıklamış ve istifa etmiştir. Senato başkanı olan Jomart Tokayev görevi devralmış olup, seçim yapılmaması halinde 2020'ye kadar görevde kalacaktır (Baycaun [tarih yok], ss.70-84).

4.1.3. Kazakistan Cumhuriyeti'nde Ekonomi

Sovyetler döneminde, Kazak köylerindeki tüm ekonomik faaliyetler, devlet denetiminde yapılmıştır. Devletleştirme yoluyla tüm kontroller Sovyetler'de toplanmıştır. Verimliliğin sağlanması için kooperatifleşme yoluna gidilmiş, yetişen mahsullerin bu kooperatifler aracılığı ile kontrol edilmeye başlanmıştır. Tarımın yanı sıra hayvancılık da devletleştirilmiştir (Baycaun [tarih yok], ss.70-84).

1920 ve 1930'lu yıllarda Kazakistan'da Sovyetler, inşaat, maden sektörlerini ve fabrika yönetimlerini etkisi altına almaya başlamıştır. 1940'larda Sovyetler tarafından ülke topraklarına çok büyük tesis ve fabrikalar ile yeni demiryolu hatları inşa edilmiştir. Bu da II. Dünya Savaşı sırasında Sovyetler'e askeri ve stratejik hammadde ile gıda imkanının Kazakistan'dan sağlanmasının yolunu açmıştır. Kazakistan da II. Dünya Savaşının olduğu yıllarda krom, molibden, kurşun, bakır, kalay gibi metaller çıkarılıp işleniyordu. Bu savaş zamanı kurşun yapımında önemli rol oynamıştır. Sovyet rejimi döneminde Kazakistan'da hammadde tabanının geliştirilmesi ve mineral zenginliği için çalışmalar yapılmış, ülkede güçlü madencilik işletmeleri inşa edilmiştir. Böylece Kazakistan, Sovyet ekonomisinin hammadde tedarikçisi haline gelmiştir. Sovyetler'in bu politikaları Kazakistan'ın büyük bir tarım ve sanayi bölgesi haline gelmesini sağlamıştır. Ülke Sovyetler döneminde etalürji, yakıt, kimyasal ve makine yapım endüstrisinde çok gelişmiştir. Bunun yanı sıra uranyum, kömür, petrol, hayvancılık ürünlerinde en büyük üreticisi olmuştur. Örneğin 1920'lerde endüstri üretimi ülkede %5,3 iken, 1945'te %66'ya yükselmiştir (İyikan 2011, s.450).

Kazakistan ekonomisinin piyasa ekonomisine geçiş sürecinde referans noktası, 1991-1995 dönemidir. Bu dönemde Kazakistan hükümeti, fiyat kontrollerinin kaldırılması, devlet işletmelerine yardımların azaltılması, özelleştirme gibi alanlarda düzenlemeler

yaparak piyasa ekonomisine geçişin alt yapısını oluşturmuştur. Söz konusu yıllarda Kazakistan ekonomisi bir stagflas süreci yaşamıştır. Bu sürecin ortaya çıkmasında üç olgu çok önemli rol oynamıştır. Birincisi, gerekli kurumlar yaratılmadan fiyatların serbest bırakılması. İkincisi Kazakistan'ın nüfusunun 17 milyondan 15 milyona düşmesidir. Göç eden nüfusun, önemli bir kesiminin eğitim düzeyi yüksek insanlardan oluşması Kazakistan'dan Rusya'ya doğru ortaya çıkan nüfus akımını bir beyin göçü haline getirmiştir. Üçüncüsü ise Kazakistan'ın özellikle mineral sektörünün üretim zinciri açısından başta Rusya olmak üzere, eski Sovyetler Birliği ekonomileriyle entegrasyon düzeyi son derece yüksek olması ve bağımsızlık sonrası dönemde, COMECON¹⁰ Ruble Bölgesi'nin ortadan kalkması, Sovyet Dünyası'nın kendisine özgü koşulları çerçevesinde tasarlanmış olan ticaret ve üretim zincirinin büyük hasar görmesine neden olmuştur (Togay 2009, ss.207-240).

1996-1997 yılları özelleştirme programlarının büyük ölçüde tamamlandığı, stagflasyon koşullarından çıkış yıllarıdır. 2000 yılında çok önemli bir mali reform yapılarak ulusal petrol fonu kurulmuştur. Ortaya çıkan büyüme dinamizmiyle birlikte, 2001 yılında Avrupa Birliği, 2002 yılında ABD, Kazakistan'a piyasa ekonomisi statüsü vermiştir. Kazakistan Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri içinde piyasa ekonomisi statüsü verilen ilk ülke olmuştur. 2002 yılında aynı zamanda yatırım yapılabilir ülke statüsü de almıştır (Togay 2009, ss.207-240).

1999 sonrası dönemde enflasyon oranının görece olarak düştüğü, reel büyüme performansının yüksek olduğu, işsizlik oranı düşerken, reel ücretlerin arttığı, cari açık ve bütçe açığının önemli sorun oluşturmadığı görülebilir. Ancak bu göstergelerdeki iyileşme ile ortaya çıkan büyüme sürecinin sağlıklı bir büyüme olup olmadığı son derece önemlidir. Yıllar içinde GSYH içinde sektörlerin payına bakıldığında; tarım sektörünün payının düştüğü, sanayi sektöründe; imalat sanayinin payının düştüğü, madencilik sektörünün payının yükseldiği görülecektir. Yani sanayi sektörünün payı düşerken petrol sektörünün payı artmaktadır. Bu süreçte hizmet sektörünün payı da

---

¹⁰ Sosyalist ülkeler arasında ekonomik işbirliği amacıyla 25 Ocak 1949 yılında kurulan uluslararası bir örgüttür. Örgütün temel amaçları: ekonomik gelişme için işbirliği, uzmanlaşmaya dayalı ekonomik planlar hazırlamak, hammaddelerin üretim ve dağıtımını planlamak ve üye ülkeler ve diğer ülkeler ile ticareti geliştirmek için ortak işbirliği yapmak, bilimsel ve teknik araştırmalar yapmaktır.

artmaktadır. Artan sektörlerdeki istihdam oranı aynı oranda artmamış, düşen sektörlerdeki istihdam oranı diğerlerine göre fazla olmaya devam etmiştir. Nihayetinde Kazakistan ekonomisinin üretim, istihdam ve dış ticaret açısından petrole bağımlı bir yapıya dönüştüğü söylenebilir (Togay 2009, ss.207-240).

Kazakistan hükümeti, petrole bağımlılığı azaltmak ve petrol dışı sektörlerin geliştirilmesini sağlamak amacıyla, 2003 yılında endüstriyel kalkınma ve yenilik stratejisi uygulamaya başlamıştır. Ancak bu uygulamaları yapmaya çalışırken, uluslararası piyasalara uzaklık ve iç pazarın küçüklüğü etmenleri değiştirmesi zor olan dezavantajları olarak karşısına çıkmıştır. Uluslararası pazarlara uzaklık, petrol dışında üretilebilecek olan malların ulaşım maliyetlerini arttırıcı etki yapmakta; nüfusun az olması ise, iç pazarı küçültücü etki yapmaktadır. Ülkeye yapılan doğrudan yatırımların büyük ölçüde petrol arama ve madencilik sektörüne gelişi, özelleştirme uygulamalarını da doğrudan etkilemektedir (Togay 2009, ss.207-240).

Petrole bağımlılığı yaratan nedenlerin ortadan kaldırılması Kazakistan ekonomisi için en önemli gündem maddesidir. Böyle bir dönüşümün sağlanması, bir dizi yapısal ve kurumsal reformu gerektirmektedir. Orta Asya'da yer alan ülkelerin reform sürecinin, Orta ve Doğu Avrupa'daki geçiş ekonomileri ile kıyaslandığında çok yavaş işlediği, Orta ve Doğu Avrupa'da sosyal sermaye düzeyinin yüksek olduğu ve Avrupa Birliği'ne üyeliklerinin hızlı bir reforma süreci için başlı başına bir itici güç olduğunu belirtmek gerekir (Togay 2009, ss.207-240).

Kazak ekonomisinin gelişmesinde ve bütçe gelirlerinin oluşmasında hidrokarbon kaynakları önemli bir yere sahiptir. Önemini vurgulamak için, 2013/2014 yıllarında bütçenin 2/3'ü enerjii kaynaklarının ihracına dayalıdır. Ülkenin ihracatının %80'ini, hidrokarbon kaynakları oluşturmaktadır. Kazakistan, Rusya'dan sonra petrol üretiminde ikinci sıradadır. Petrol rezervleri ile dünyada 12. sırada, doğalgaz kaynakları sıralamasında 20. sırada yer almaktadır. Kazakistan aynı zamanda Orta Asya'da üretilen enerji kaynaklarının taşınmasında transit ülke konumundadır (İsmayılov 2015, ss. 1-9).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletlerde, piyasa ekonomisine geçiş sürecinden etkili olan Neoliberal yaklaşımlar, eski sosyalist ülkelerin dünya ekonomisinin aktörleriyle daha yoğun bir etkileşim içine girmelerini sağlamıştır.

Neoliberal yaklaşımların geçiş ekonomilerinin sorunlarını yüzeysel olarak düzelttiğı, tarihsel sürekliliğı göz ardı ettiğinin, ciddi yapısal sorunların olduğunun örneklerinden biri olarak Kazakistan verilebilir. Neoliberal bir yaklaşımla, Kazakistan'ın IMF tarafından önerilen reçeleteleri uygulamada başarılı olduğuy söylenebilir. Kazakistan'da tüm diğery geçiş ekonomilerine sahip ölkelerde olduğuy gibi merkeziyetçi, önemli bir gücü olan bir devlet yapısına sahiptir. Ancak sahip olduğuy hidrokarbon rezervleri ile farklılaşmaktadır (Bilgin 2004, ss.140-163).

Bu süreçte savunmacı piyasa odaklanması izleyen Kazakistan, iç piyasaların serbestçe çalışmasını sağlamaya çalışmış, dış piyasa ile de uyumlanma yolunu seçmiştir. Uygulanan bu yolla, dışa bağımlılığın aldığı şekil, değışen ticari koşullar ile belirlenmektedir. Buna karşın hükümet, siyasi ve ekonomik sonuçları tek başına belirlemez ve diğery kurumlar ile ortak çalışır. Hükümetin çözümlerde etkin varlığı göze çarparken piyasanın önündeki engeller azaltılır (Bilgin 2004, ss.140-163).

Kazakistan'daki siyasi kadrolar Sovyet döneminde bulundukları mevkilerin yardımıyla güçlerini arttırmışlardır; ancak yeni dönemdeki petrol ve gaz akışını kontrol edememişlerdir. Doğal kaynakların işletilmesi, kontrolü önceden Komünist Parti üzerinden yapılırken, merkezi yönetim, kendine bağılı bakanlığa vermiştir. Bakanlık birimleri doğal kaynakların araştırılması, çıkarılması, işletilmesi ve dağıtılması aşamalarının hepsinden sorumludur. SSCB'nin dağılmasıyla Rusya Federasyonu içinde yeni büyük petrol firmaları oluşmuş, buna karşılık Kazakistan'da kendi petrol firmalarını kurmuştur (Bilgin 2004, ss.140-163).

Sovyet döneminin güdümlü ekonomisinden pazar ekonomisine geçiş sürecinde, devletin petrol ve gaz ile ilgili konulara nasıl bir cevap verdiği, gerek devletin Sovyet sonrası kazandığı özellikleri, gerekse toplumun dönüşümünü belirlemesi açısından önemlidir. Bu süreçte, devletin petrol ve gaz ticareti vasıtasıyla dünya piyasalarına ulaşmak için çok uluslu firmalar ile işbirliği yapması zorunluluğı, özelleştirme faaliyetleri, Rusya'nın Sovyet dönemindeki ayrıcalıklarını koruma adına yaptığı girişimler, IMF, Dünya Bankası ve diğery kurumlar ile etkileşiminden gelen neoliberal baskılar ve toplumun temel ihtiyaçları dönüşümün temel niteliklerini belirlemiştir (Bilgin 2004, ss.140-163).

Kazakistan, bağımsızlığı ile birlikte, çok yönlü bir değişim sürecine girmiştir. Ekonomide, serbest piyasa ekonomisine geçişi sağlamaya çalışmakta, demokrasisinin gelişmesi için çabalamakta, milli kimliğini tanımlayarak egemenliğini ve bağımsızlığını tam olarak gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bunun yanı sıra, ülkesinin uluslararası sistemde, saygın bir yer edinmesini istemekte ve bu yönde çalışmalar yapmaktadır (İyikan 2011, s.456).

Kazakistan Cumhurbaşkanı, 1997 yılında, 2030 yılına kadarki devlet misyonuna ilişkin bir vizyon sunmuştur. Kazakistan 2030 Projesi olarak anılan bu proje 4 aşamadan oluşmaktadır: 1997-2000 hazırlık aşaması, 2000-2010 birinci, 2010-2020 ikinci ve 2020-2030 dördüncü aşamadır. Bu projenin asıl getirisi, Kazakistan'ın gelişmiş ülkeler arasına girmesi olarak planlanmıştır. Birinci aşama içinde yer alan 2007 yılında bu hedefler tekrarlanmış ve Kazakistan 2030 Stratejisi için 10 başlık hazırlanmıştır (İyikan 2011, s.456):

- i. Sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve büyümenin sağlanması,
- ii. Kazakistan ekonomisinin dünya ekonomisi içinde başarılı bir aktör olması,
- iii. Yer altı kaynaklarının üretiminin geliştirilmesi,
- iv. Ekonominin çeşitlendirilmesi ve hammaddeye dayalı olmayan sektörlerin geliştirilmesi,
- v. Çağdaş altyapının geliştirilmesi,
- vi. Çağdaş eğitim modellerinin uygulanması ve meslek edindirilmesi,
- vii. Sosyal alanın gelişimi,
- viii. Siyasal sistemin modernleştirilmesi, demokratik reformların uygulanması,
- ix. İdari reformların, uluslararası reformlara göre hızlandırılması,
- x. Kazakistan'ın Orta Asya ve dünyada başarılarının ortaya konması (İyikan 2011, ss. 456-457).

Bu doğrultuda, projenin uygulanmasının sonuçlarına örnek olarak; 2005-2006 Davos'taki Küresel Rekabet Endeks Rapor'unda Kazakistan'ın 117 ülke arasında 56. sırada olması verilebilir. Kazakistan günümüzde reel olarak çalışan, serbest piyasa ekonomisine sahip bir ülkedir. Son on yılda gelir düzeyi beş katı yükselmiş, aylık ücretler altı kat artmış, emekli maaşları 4,6 oranında yükselmiştir (İyikan 2011, s.457).

Kazakistan Cumhurbaşkanı, 31 Ocak 2017 yılına gelindiğinde; 2050 stratejisi için “Kazakistan’ın Üçüncü Modernizasyon Süreci: Küresel Rekabet Edebilirlik Kabiliyeti”adı altında yeni başlıklar hazırlamış ve hedefler göstermiştir. Bunlar:¹¹

- a. Ekonominin ileri teknolojiler ile modernizasyonunun sağlanması,
- b. İş ortamının tamamıyla iyileştirilmesi ve genişletilmesi,
- c. Makro ekonomik istikrar,
- d. Beşeri sermaye kalitesinin artırılması,
- e. Sağlık sistemi de değişmelidir,
- f. Kurumsal değişim, güvenlik ve yolsuzlukla mücadele ile ilgilidir.¹²

Bu programda petrol fiyatlarının düşmesi ile gerileyen büyüme oranları, özelleştirme ile ilgili hukuk tarafında düzenlemeler, sosyal harcamaların düzenlenmesi ve maliyet kontrolleri, rüşvet, yolsuzluk, ekonominin petrol ve doğalgaz ekseninden çıkarılması ve istikrarlı büyümenin devam etmesi için Dünya Bankası ve IMF nin hazırlamış olduğu raporlarında etkisi olmuştur.¹³

4.1.4. Kazakistan Cumhuriyeti’nde Sosyal Devlet ve Uygulanabilirliği

1991 yılında SSCB’nin dağılmasından sonra oluşan yeni dünya düzeni içinde Kazakistan önem verilmesi gereken bir ülke konumuna gelmiştir. Sahip olduğu doğal kaynaklar, komşuları olan Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile olan ilişkileri, Hazar ile olan bağlantısı Kazakistan’ı bölgesel ve küresel güçlerin odağı haline getirmiştir (İyikan 2011, s.456).

Uluslararası aktörlerden gelen neoliberal baskılar, bağımsızlığın kazanılmasından sonra mevcut devlet yapısı, gerek siyasi, gerekse ekonomik olarak liberalleşme önündeki en büyük engel olarak görülmüştür. Kazakistan, Sovyet döneminin getirdiği güçlü devlet anlayışı ile diğer geçiş ekonomisindeki Orta Asya ülkeleri ile benzerlik taşısa da, bağımsızlık sonrası dönemde, doğal kaynaklarını kullanarak kendini yeniden

¹¹ <http://www.mfa.gov.kz/tr/istanbul/content-view/memleket-bassysy-nnazarbaevty-kazakistan-halkyna-zoldauy-2017-zylgy-31-katar-11>, Erişim Tarihi: 22.04.2019

¹² <http://www.mfa.gov.kz/tr/istanbul/content-view/memleket-bassysy-nnazarbaevty-kazakistan-halkyna-zoldauy-2017-zylgy-31-katar-11>, Erişim Tarihi: 22.04.2019

¹³ <http://www.worldbank.org/en/country/kazakhstan/publication/economic-update-summer-2016> Erişim Tarihi: 22.04.2019

dönüştürmesi ve toplumdan giderek uzaklaşması anlamında farklıdır (Bilgin 2004, ss.140-163).

Bağımsızlık sonrasında da Sovyet döneminden gelen nomenklatura üyeleri eski Komünist Partisi döneminde edindikleri siyasi ve ekonomik ayrıcalıkları koruyarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kazakistan bu yapıdan kurtulabilmek adına örneğin doğal kaynakların araştırılması, çıkarılması, işlenmesi ve satılması ile ilgili bir bakanlık kurmuş ve işlemlerin bu bakanlık üzerinden yürütülmesine başlamıştır. Ayrıca kendi devlet firmalarını oluşturarak Rusya'nın güdümünden de kurtulmaya çalışmışlardır. Buna karşın, iç politikanın oluşumunda temel belirleyici, devleti kontrol eden kadroların varlıklarını sürdürmede petrol ve gazdan elde edilen geliri kullanmaları olmuştur. Bu iki unsur demokratikleşme ve liberal ekonomiye geçiş sürecinde ilginç bir etkileşim yaratmıştır. Rusya'ya olan bağımlılığın azalmasının ancak çok uluslu firmalar ile yapılacak ortaklıklarla mümkün olacağı düşünülmüştür. Bu da önemli ölçüde ekonomik liberalleşmeyi gerektirmiştir. Buna karşın, iç politikada, petrol ve gazın devlet tarafından kontrol edilmesi, Sovyet döneminden sonra varlıklarını sürdüren kadroların dönüşümü içinde önem arz etmiştir. Bu aşamada Kazakistan, temel Rus çıkarlarını da gözetmiş ve özellikle taşıma aşamasında Rus sistemini kullanmıştır (Bilgin 2004, ss.140-163).

Kazakistan'da devletin toplumla ilişkisi de piyasa ekonomilerinden ve diğer geçiş ekonomilerinden farklıdır. Devlet sosyalist mirasın üzerine doğal kaynak ekonomisinin bir uzantısı olarak ortaya çıkan rantçı-devlet kimliğine de bürünmeye başlamıştır. Başka bir deyişle, Sovyet döneminde *nomenklaturanın* oluşumuyla toplumdan bağımsızlaşan devlet, Sovyet sonrası dönemde de elde edilen kolay enerji gelirleri sayesinde bu sürece ivme kazandırmıştır. Aslında bu sürece bağlı olarak Kazakistan'ın varlığını sürdürmek ve sosyal yardım ve hizmetleri vermek için vatandaşların vergilerine muhtaç olmadığını söyleyebiliriz. Tam aksine devlet olarak yerine getirmesi gereken sorumlulukları petrol ve gazdan elde ettikleri gelirle yerine getirmekte, böylelikle toplumdan uzaklaşırken, dışarıya bağımlı hale gelmektedir (Bilgin 2004, ss.140-163).

Pazar ekonomilerinde üretim aşamasındaki vergilerin yanı sıra tüketim aşamasında da uygulanan vergiler gelirlerin önemli bir kısmını oluşturur. Sovyet ekonomilerinde tüketim vergileri görece düşüktür. Buna karşın üretimden ve üretimin dağıtımından elde

edilen gelirler tamamıyla devlete aittir. Kazakistan, üretim aşamasına önemli vergi ve ödeme zorunlulukları getirirken, tüketim vergileri konusunda oldukça anlayışlıdır. Petrol ve gaz sektörlerindeki doğrudan yatırımlar ve imtiyaz haklarının satışı önemli gelir kaynağı olmaktadır. Buna bir de üretim paylaşım antlaşmaları çerçevesinde elde edilen petrol ve gaz satışı eklenince devlet önemli miktarda nakit akışını kontrol etmeye başlamıştır (Bilgin 2004, ss.140-163).

Kazakistan Devleti, bu gelirleri popülist politikalar ile halka yansıtarak varlığını kuvvetlendirmiştir. Nitekim enerji kullanımı vergisizdir. Bunun yanı sıra kullanılan enerjinin bedeli tahsili takip edilmemekte, hatta kaçak kullanımlara ve borç ötelemelerine anlayış gösterilmektedir. Devletin, petrol ve gaz gelirlerini ülke dışından elde ederek, toplum üzerindeki vergi ve sorumluluk yükünü azaltması siyasi anlamda kadroların varlıklarını sürdürmesine yardımcı olurken, ranta dayalı toplumların oluşumuna neden olan sorunlar silsilesini de beraberinde getirmektedir. Vergiye ihtiyaç duymayan devlet, dışarıdan elde ettiği geliri, vergi bağışları, ücretsiz enerji kullanımı gibi yöntemlerle popülist politikalara çevirirken, ülkelerin enerji dışında üretim yapmasını da gereksizleştirmektedir. Artan petrol gelirlerinin yerli paraların değerlendirmesini de beraberinde getireceği düşünüldüğünde, enerji dışı sektörlerin yakın bir gelecekte iyice küçüleceği sonucuna varılabilir. Böylelikle Sovyet döneminden gelen güçlü devlet geleneğini günümüze taşıyan kadrolar, rant ekonomisi yaratarak devleti toplum nezninde daha da bağımsız kılarken, güçlü yerli para, düşük ihracat, yüksek ithalat, enerji sektörüne bağımlılık, ve enerji dışı sektörlerin erozyona uğraması gibi, özetlenebilecek, Hollanda Hastalığı¹⁴ diye tabir edilen toplumsal soruna da davetiye çıkarmaktadır. Bu arada çokuluslu firmalar ile işbirliği yapma zorunluluğu, Rusya'nın Sovyet dönemindeki ayrıcalıklarını koruma adına yaptığı girişimler, IMF, Dünya Bankası ve diğer kurumlar ile etkileşimden gelen neoliberal baskılar ve toplumun ihtiyaçlarına karşı bulduğu çözümler Kazakistan'ın devlet politikasını şekillendirmiştir (Bilgin 2004, ss.140-163).

---

¹⁴ Ani zenginleşme kaynağına kavuşan bir ekonomide mevcut üretim faktörlerinin diğer alanlardan çekilip, yeni kaynağa yönelmesi sonucunda toplam üretimin azalmasına denir. İlk olarak 1960 yılında Hollanda'da gazın bulunması sonrasında gözlemlendiği için bu adı almıştır.

Sonuç olarak Kazakistan, yoksun oldukları teknolojiden yararlanıp, doğal kaynaklarını ticarileştirebilmek adına, çokuluslu firmalar ile anlaşma yapmak, bunun içinde IMF'nin sunduğu uyum reçetelerini uygulamakla, eski Sovyet cumhuriyetleri ile yaptıkları karsız ve mübadele esaslı ticareti, uluslararası arenada yalnız sürdürmek arasında seçim yapmak durumunda kalmıştır. Nihayetinde Rusya, Türkiye, İran ve Çin arasındaki rekabet farklı düzeylerde baskılara neden olmuştur. Kazakistan'da bu süreçte, dış baskılara cevap verirken, ülkesinde kamuoyu taleplerini ve iç politika gerekliliklerini belirli bir ekonomik iyileşme sürecini takip ederek yakalama zorunluluğu hissetmiştir (Bilgin 2004, ss.140-163).

Kazakistan, diğer Orta Asya cumhuriyetlerinden, devletin dış aktörlerin çıkarlarını dengelemedeki başarısı ile farklılaşmıştır. Devlet, Rus çıkarları ve çokuluslu şirketlerin talepleri arasında denge kurmaya çalışmış, bu arada geniş çapta uyguladığı ekonomik liberalizasyon programı, siyasi alanda otokratik olmayla dengelemiştir. Rusya'nın tüm güç adayları arasındaki konumu özellikle Kazakistan için daha yoğun, çünkü ülkedeki Slav nüfusun fazlalığı ve endüstrinin tüm akışı, Slav nüfusun etkin olduğu Kuzey Kazakistan'da idi. Rusya'nın temel çıkarlarının göz ardı edilmesi, bu bölgede huzursuzlukların başlamasına ve ciddi kayıpların olmasına neden olabilirdi. Bu yapıda devlet kendisine laik bir model belirleyerek öncelikle Slav nüfus üzerinde baskı olarak algılanabilecek politikalardan kaçınmaya özen göstermiş ve bu nüfusun temel haklarını gözetmeye çalışmıştır. Rusya ile yapılan üretim, paylaşma antlaşmaları ile Kazakistan'ın doğal kaynaklarının bir an önce ticarileşmesi sağlanmış, Rusya ile taşımada uyumlu işbirliğine gidilmiştir. Bu yapıda gerek çok uluslu firmaların aradığı ekonomik ortamı yaratmak, gerekse Rusya'ya bağımlılığı dengeleyebilmek adına, IMF ile uyumlu bir çalışma yapılmış ve ekonomik liberalizasyonu bu bölgede en geniş anlamda gerçekleştiren ülke Kazakistan olmuştur. Nitekim, küçük ve orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi neredeyse tamamlanmış, başta enerji sektörü olmak üzere, büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesinde de önemli adımlar atılmıştır (Bilgin 2004, ss.140-163).

Devletin, yoğun bir ekonomik liberalizasyonu gerçekleştirirken dış politikada güçsüzleşmesine, yönetim kadroları varlıklarını sürdürebilmek için iç siyasi anlamda otokratikleşerek cevap vermişlerdir. Slav kökenli nüfusun, hoşnutsuzluğunu

uyandırmamak adına yapılan reformlar dışında tüm muhalefet baskılar ile karşılaşmış, medya kontrol altında işleyebilmiştir. Demokratik süreçte farklı kesimler kendilerini temsil etme hakkını, ancak iktidar ile uyumlaştıkları ölçüde bulabilmişlerdir. Diğer bir ifadeyle, petrol ve gazla ilişkilenen baskılarla dış politikada çokuluslu firmalarla, Rusya ve IMF ile çok uyumlu çalışan devlet; iç politikadaki gücünü kaybetmemek için otokratik uygulamalara gitmiştir. Sonuçta ekonomik anlamda liberal, siyasi olarak otokratik bir Kazak devleti belirmiştir. Tüm bu yaklaşımlar değerlendirildiğinde devletin geniş çapta bir piyasa uygulaması gerçekleştiriyor gibi görünmesine rağmen, korumacı piyasa anlayışı ile hareket ettiği sonucu doğmuştur (Bilgin 2004, ss.140-163).

Doğal kaynakların kullanılma stratejisinden yola çıkarak söyleyebiliriz ki, Orta Asya cumhuriyetlerinde demokrasiye yatkın olan iki toplumdan biri olan Kazakistan'ın kısıtlı da olsa hükümeti ve devlet organlarını eleştirebilen bir muhalefeti vardır ancak; 2019 Mart ayına kadar devlet başkanı olan ve iktisadi reformlar konusunda büyük kararlılık gösteren Nazarbayev'in, demokratik reformlar konusunda diğer bölge cumhuriyetlerinde olduğu gibi tutucu davranmasının sebebi olarak; "Bağımsızlık sürecinde demokrasiyi kullanımının öğrenilmesi gereken bir araç olarak değil, tapınılması gereken bir put olarak görüyorduk, kendi özelliklerimiz dikkate alınmadan dış devletlerin uygulamaları isteniyordu, fakat her ülke kendi özelliklerini dikkate alarak demokrasi yolunu izlemelidir." açıklaması söylenebilir (Baycaun [tarih yok], ss.70-84).

Sosyal devlet gereklerine sahip olmanın en önemli olmazlarından biri demokrasi diğeri hukukun üstünlüğü ilkesidir. Kazakistan'da yasama yürütme organları ile yargı bir bütün oluşturmaktadır. Yargı, Anayasa Kurulu tarafından belirlenmekte ve devletin siyasi gelişmelerine karışmamaktadır. Devlet eski başkanları Anayasa Kurulu'nun daimi üyeleridir. Tüm yargı organlarının denetlenmesi için Kazakistan Devlet Başkanı tarafından yürütülen Kazakistan Cumhuriyeti Yüksek Kurulu kurulmuştur. Demokrat, hukuk devleti olma hedefi taşıyan Kazakistan Cumhuriyeti'nin yargı erkini reforme etmesi gerekmektedir. Kuvvetler ayrılığı prensibi, demokratik hukuk devletinin, dolayısı ile sosyal devletin olması gereken en önemli prensiplerinden olup; yargı bu nedenle devletin yurttaşlarının sosyal etnik kökenine, mal varlığına, siyasi görüşüne

bakılmaksızın adil bir şekilde yargılanabilmesi ve adil bir düzenin sağlanabilmesi için bağımsızlaştırılmalıdır (Baycaun [tarih yok], ss.70-84).

Kazakistan, 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettiğinde, Sovyetlerden miras kalan, merkezi ve hiyerarşik yapıda olan; birinci basamakta olanların öncelikli olduğu ama tüm vatandaşların ücretsiz erişebildiği bir sağlık hizmeti modeli vardı. 1996 yılında zorumlu sağlık sigortası sistemine geçmek için düzenlemeler yapan Kazakistan hükümeti, 1999 yılında başarısız olmuş ve sağlık harcamalarının bir kısmını bütçeden karşılamaya devam etmiştir. Özel sağlık sigortası ve uluslararası yardımlar küçük bir yer kaplamaktadır. 2000'li yıllarda uygulamaya koyduğu Ulusal Sağlık Programında yer alan yeni bir finansman politikası ile kaynakların kullanımında daha çok etkinlik sağlanması, rasyonel yatırımlar yapmak ve sağlığın finansmanında bölgesel farklılıkları azaltmak gibi hedefler koyulmuştur. Diğer taraftan özel sağlık sigortasını Kazakistan hükümeti desteklemektedir. Çalışanların muayenesi için hastaneler ile sözleşmeler yapılmasına rağmen finansman kalemleri içinde %1'lik payı bulunmaktadır. Bu %1'lik kısmı ise çoğunlukla petrol ve doğalgaz şirketlerinde çalışanlar oluşturmaktadır. Ülkede yer alan cepten ödeme yöntemi, özellikle alt gelir gruplarını olumsuz etkilemekte, hastane ve diğer sağlık kurumlarında kayıt dışı ekonominin önüne geçilememesine sebep olmaktadır (Yıldırım 2017, ss.111-151).

Uluslararası organizasyonlar ve diğer ülkeler ile yapılan işbirlikleri, Kazakistan sağlık sektörünün gelişiminde önemli rol oynamaktadır. Diğer yandan hükümet son yıllarda Devlet Garantili Sağlık Paketi'nin kapsamını genişletip, özellikle alt gelir gruplarına finansal koruma getirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca kamunun sağlık harcamaları artmaktadır. Ancak hane halkı ödemeleri halen yüksek bir orana sahiptir. Nüfusun %10 yakın bir bölümü yüksek maliyetlerden dolayı sağlık hizmetlerinden yararlanamamaktadır. Dolayısı ile sağlık harcamalarında kamunun payının artması düşük gelir grupları için önemlidir. Diğer taraftan sağlığın finansmanı ve hizmetin sağlanmasında bölgesel eşitsizlikler vardır. 1 Temmuz 2017 itibariyle devletin, işverenlerin ve vatandaşların müşterek sorumluluğuna dayalı zorunlu sağlık sigortası sistemi uygulanmaya başlamıştır. Sağlık sigortası sistemine katılanlara sağlık hizmetleri geniş bir yelpazede sağlanacaktır. Nüfusun sosyal savunmasız gruplarının bu sisteme

katılımı devlet tarafından desteklenmesi sağlanmaya başlamıştır (Yıldıran 2017, ss.111-151).

Eğitim sisteminde ise uzunca bir süre Rus hakimiyetinde yaşaması Kazakların milli eğitim sistemlerinin gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Mevcut nüfus yapısı itibarı ile bağımsızlık sonrası yapılacak olan eğitim öğretim sisteminin Kazakistan'da ki tüm etnik unsurlara hitap etmesine ve ülkeyi bütünleştirici bir vizyonda olması sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece Kazakistan'da eğitim Rus okullarında ve Kazak okullarında olmak üzere iki farklı şekilde yapılmaya başlanmıştır. Günümüzde eğitim yapısı genel eğitim ve mesleki eğitim olarak ikiye ayrılmaktadır. Ortaöğretim zorunlu olup, okul çağındaki bütün öğrencilere devletin yükümlülüğü altında ücretsiz verilmektedir (Kaplankıran 2017, ss. 31-47).

Bağımsızlıktan sonra Kazakistan'da sosyal güvenlik sisteminin yeniden yapılandırılması için yapılan reformlar çerçevesinde vergiler düşürülerek net ücret düzeylerinin artırılması hedeflenmiştir. Geniş halk kitlelerinin yaşam standardı yükseltilmeye çalışılmış ve sosyal yardımlar, işsizlik tazminatı, emeklilik sistemi, sağlık ve eğitim sistemi yeniden düzenlenmiştir. Bu bağlamda da öncelikle ekonomi güçlendirilmeye çalışılmıştır. Sosyal güvenlik sisteminin yeni yapılanmasında tamamlayıcı emeklilik sistemlerine de yer verilmiş olup, sistem üç basamaklı hale dönüştürülmüştür. Birinci aşamada; tüm vatandaşlara eşit olarak sağlanan haklar ile doğum, sakatlık vb. yardımlar söz konusudur. İkinci aşamada; birikimli emeklilik sistemine geçiş ile sağlanan haklar oluşturulmuştur. Üçüncü aşama sosyal güvenlik hizmetlerinde, vatandaşların isteğine bağlı olarak sosyal prim kesintilerinin artırılarak, gönüllü tasarruflarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Böylece, Kazakistan vatandaşlarının sosyal güvenlik kurumlardan aldıkları gelirlerin gelişmiş ülkelerdekilerin seviyesine çıkarılması amaçlanmıştır.¹⁵

---

¹⁵ <https://birim.ailevecalisma.gov.tr> 2019, sy) Erişim Tarihi: 29.04.2019

4.2. KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ

4.2.1. Kırgızistan Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler

Kırgız Cumhuriyeti, 31 Ağustos 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. 5 Mayıs 1993 yılında da anayasa kabul edilmiştir. Yönetim şekli cumhuriyettir. Başkenti Bişkek olup, resmi dil Kırgızca ve Rusça'dır. 198.500 km² yüz ölçümüne sahipdenize kıyısı olmayan ülkenin komşuları; kuzeyde Kazakistan, güneydoğu ve doğusunda Çin Halk Cumhuriyeti, batısında Özbekistan ve güneybatısında Tacikistan'dır.

2017 verilerine göre nüfusu 6.1 milyondur.¹⁶ Ülkede seksen civarında farklı etnik grup mevcuttur. Etnik grupların nüfusa dağılımı; Kırgızlar %64,9, Özbekler %13,8, Ruslar %12,5, Dunganlar %1,1, Uygurlar %1, Ukraynalılar %1 ve diğer halklar %5,7'dir. Kırgızistan yedi idari bölgeye ayrılmıştır. Başkenti Bişkek'e özel statü verilmiş olup, diğer idari bölgeler; Çuy, Issık Kөл, Narın, Talas, Calal-Abad, Oş ve Batkent'dir (İyikan 2011, ss.278-279).

Kırgızlar, 1917 Ekim Devrimi'ni olumlu karşılayan Orta Asya Türk devletlerinden biridir. Kırgız halkı kısa zamanda işçi örgütleri kurmaya, siyasi faaliyetlerde bulunmaya başlamış ve Kızıkaya, Celal-Abad, Oş, Bişkek, Narın, Karakol gibi şehirlerde Sovyet iktidarının kabul edildiği yönünde yapılan açıklamalar, komünizmin ülkenin hemen her yerinde kurulduğunun göstergesi olmuştur (İyikan 2011, s.280).

SSCB'nin 1924 yılında Orta Asya ülkeleri arasında yeni sınırları belirlemesi, Kırgızistan tarihinde yeni bir aşamanın başlangıcıdır. Bu bağlamda, Kırgızistan'a ilk olarak 1924 yılında Kara-Kırgız Özerk Bölge statüsü verilmiştir. 1925 yılında devletin ismi Kırgız Özerk Bölgesi olarak değişmiştir. 1926 yılında Kırgızistan Rusya'nın, Kırgız Özerk Cumhuriyeti olmuştur. 1929 yılında Kırgızistan'ın ilk anayasası onaylanmış ve 1937 yılında SSCB'nin yeni anayasasına göre adı, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak değişmiştir (İyikan 2011, s.281).

Kırgızistan, 1918'den itibaren Kırgız Bolşevik Partisi'nin yönetimi altına girmiştir. Tüm ekonomik, sosyal ve kültürel konular, Sovyetler Birliği'nin Moskova'daki Merkez Komitesi'nin kararları doğrultusunda şekillenmiştir. Stalin'in özel mülkü ortadan

¹⁶ https://insamer.com/tr/kirgizistan_904.html Erişim Tarihi:29.04.2019

kaldıran ve her türlü üretim gerecini devletleştiren uygulamasıyla başlayan totoliter rejim döneminde Kırgızistan’da üretimde yaşanan gerilik, açlık ve fakirleşme sürecinin beraberinde getirmiştir. Stalin’in 1953 yılında ölmesiyle Komünist Parti Birinci Sekreterliği’ne getirilen Kruşçev, ekonomik reform projelerine yönelmiş ve bu dönemde Kırgızistan ekonomisi gelişme kaydetmiş, otuzdan fazla sanayi ürününü ihraç eder hale gelmiştir. Fakat 1960’lı yıllarda *sovhozların* kötü yönetimi ve köy halkının zorunlu göçe tabi tutulması sonucunda Kırgız ekonomisi fakirleşmeye başlamıştır (İyikan 2011, s.281).

1990 yılında SSCB Halk Temsilciler Meclisi’nin toplantısında başkanlık yönetimi kabul edilmiş ve SSCB’de yönetim devlet başkanına geçmiştir. Bu değişikliğin sonrasında aynı yıl, Kırgızistan Sovyet Cumhuriyeti Yüksek Şurası, başkanlığa tek aday olan Askar Akayev’i Kırgızistan’ın ilk cumhurbaşkanı olarak onaylamıştır. Akayev, ülkede aydınları yönetime getirerek, demokratik reformlar sürecinin başlatmıştır. Bu dönemde Batılı devletler, Kırgızistan’ı “Orta Asya’nın Demokrasi Adası”olarak tanımlamışlardır. 19 Ağustos 1991 yılında SSCB’de meydana gelen devlet Olağanüstü Hal Komitesi (GKÇP) Darbesi, Kırgızistan için bir fırsata dönüşmüş, 31 Ağustos 1991 tarihinde Kırgızistan tamamen bağımsız olmuştur (İyikan 2011, s.282).

Kırgızistan, jeopolitik ve jeostratejik bakımdan da büyük bir önem arz etmekte, coğrafi konumu itibariyle ticari yolların da güzergâhında yer almaktadır. Çin, Afganistan, İran, Hazar Havzası ve Orta Asya petrol ve doğal gaz kaynaklarına yakınlığı bakımından Manas Hava Limanı’nın öneminin yanı sıra Rusya’nın kullanımında bulunan Kant Askeri Üssü’de konumu bakımından büyük önem taşımaktadır (Karaağaçlı 2010, sy).

Kırgızistan, Orta Asya ülkeleri içinde en hızlı politik gelişme gösteren ülke olmuştur. İlk cumhurbaşkanı olarak seçilen Askar Akayev, ülkesi için önemli ekonomik ve siyasi reformlara imza atmıştır. “Kırgızistan Ortak Evimiz” sloganı ile ülkede Rus nüfusunun fazla olması gerekçesi ile Rusça’ya resmi dil statüsü vererek başarılı bir azınlık politikası izlemiştir. Akayev, ülkenin pazar ekonomisine geçiş ve yabancı yatırıma teşvik amaçlı yasal düzenlemeler yapmıştır. 1992’de Kırgızistan’da fiyatlar serbest bırakılmış, IMF’nin önerisi ile para birimi Ruble’den Kırgız yerli parası olan Som’a geçirilmiştir. 1993 yılında anayasal reformların gerçekleştirilmesiyle devlet kurumları yeniden yapılandırılmıştır (İyikan 2011, s.287).

1994 yılı ve sonrasında ülkede, cumhurbaşkanı ve parlamento ilişkileri sertleşmiş yaşanan gerginliğin ardından Cumhurbaşkanı parlamentoyu dağıtmıştır. 1995 yılında yapılan seçimlerde Akayev, tekrar iktidara gelmiştir. Demokratik kişiliği ile tanınan Akayev, zamanla otoriter bir lidere dönüşmüştür. Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazandığı tarihten 2005 yılına kadar devlet başkanlığı yapan Akayev, 27 Şubat 2005 seçimleri sonrasında gerçekleşen sivil darbe ile iktidarı bırakmıştır (İyikan 2011, s.288).

Kırgızistan'da yaşanan sivil ayaklanmalar, özünde ekonomik, sosyal ve siyasal sorunları barındırırken, bu süreçler doğal olarak anayasal sorunlarında yaşanmasına sebep olmuştur. Kırgızistan'da yaşanan ayaklanmalar için birçok neden öne sürülebilir. Asıl gerekçeler; ülkede var olan sosyal ve ekonomik sorunların çözilememesi, yoksulluk, toprak sorunu, nüfus artışı, rüşvet ve yolsuzluk nedeni ile ülkeden yabancı yatırımlara uygun ortamın olmaması, ülkede önemli bir nüfusa sahip Özbeklerin, azınlık haklarını kullanamamaları olarak söylenebilir. Bu nedenlere ilaveten, ülkenin dış güçler tarafından rahatlıkla kontrol edilebilmesi ve kolayca karışıklık çıkarabilmesi, doğal zenginliklere sahip olmamasına rağmen stratejik öneme sahip sınırlara sahip olması, birçok etnik unsurun bir arada bulunması yaşanan olayların diğer sebepleri olarak sayılabilir. Ana iki sorun olarak; seçimlere ve devlete güven sağlanmalı ve azınlıkların güvenlikleri güvence altına alınmalıdır. Yaşanan sivil ayaklanmaların ortak nedeni ülkede iktidara karşı yaşanan güvensizliktir (İyikan 2011, ss.299-300).

4.2.2. Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Devlet Yapısı

Kırgızistan Anayasası 5 Mayıs 1993 tarihinde parlamentoda oy birliği ile kabul edilmiş, yine aynı tarihte ülkenin resmi adı Kırgız Cumhuriyeti olmuştur. 1993 yılında kabul edilen anayasada güçler ayrılığı ilkesi benimsenmiş, yargı, yasama ve yürütme birbirinden ayrılmıştır. Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'na göre, Kırgız Cumhuriyeti egemen, bağımsız, hukuki ve laik devlet esaslarında kurulan demokratik bir cumhuriyettir. Devlet; cumhurbaşkanı, yasama meclisi ve halk temsilcileri meclisinden oluşan Jogorku Keneş (parlamento), hükümet, yerel yönetim organları ve Kırgız Cumhuriyeti mahkemeleri eliyle yürütülmektedir. Ülkenin en yüksek yasama organı Jogorku Keneş'in iki kanadı vardır: Yasama Meclisi ve Halk Temsilcileri Meclisi. Parlamentoda 105 milletvekili bulunmaktadır. Ülkenin en yüksek icra organı hükümet, en yüksek yargı erki ise anayasa mahkemesidir (İyikan 2011, s.284).

Kırgızca 2001 yılında devletin dili ilan edilirken Rusça da ikinci resmi dil olmuştur. Kırgız Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı, beş yıllığına seçilir ve iki dönemden fazla görev yapamaz. Devlet yapısı yasama, yürütme, yargı kuvvetlerinden oluşmaktadır. Kırgız Cumhuriyeti Anayasası ile hükümete, cumhurbaşkanı ve parlamentoya tanınan yasama ve denetim yetkisi dışındaki tüm konularda karar vermek yetkisi tanımıştır. Hükümet bakanlıklar, idari kuruluşlar, devlet komisyonları ve vakıflardan oluşmaktadır. Başbakan, Büyük Meclis'in onayı ile cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Bakanlar kurulu başbakan, başbakan yardımcısı ve 14 bakandan oluşmaktadır. Bağımsız bir yargı sistemine sahip Kırgızistan'da yargı organlarını Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme, Yüksek Hakemlik Mahkemesi ve Yerel Mahkemeler oluşturmaktadır. Yargı organlarının görev ve sorumlulukları anayasa ile düzenlenmiş olup, hakimlerin dokunulmazlıkları vardır (İyikan 2011, ss.284-285).

Kırgızistan'da yaşanan anayasa değişikliklerine baktığımızda; 1991 yılında kabul ettiği anayasa ile başkanlık sistemini benimseyen bir ülke olarak karşımıza çıkar. İlk devlet başkanı Askar Akayev döneminde otorite yönünde gerçekleştirilen anayasal değişiklikler, ülkede yaşanan 2005 Devrimi'ne zemin hazırlayan faktörlerin başında yer almıştır. Söz edilen dönemde yapılan anayasa değişiklikleri; bir yandan Devlet Başkanı Akayev'in otoritesini güçlendiren yeni yetkiler getiriyor, diğer yandan da evrensel demokratik standartların oldukça gerisinde olan hak ve özgürlükler alanını da daraltıyordu (İba 2009, ss.47-62).

Türk Cumhuriyetleri, genelde çok sık anayasa değişiklikleri yapmaktadırlar. Sovyet sonrası Kırgızistan'da yaşanan toplumsal ve siyasal gelişmeler, anayasacılık hareketleri bağlamında kayda değer bir deneyim alanı ortaya çıkarmıştır. Günümüzde, anayasacılık hareketleri toplumu hukuk yolu ile yukarıdan dizayn etme anlayışı değildir. Anayasa yolu ile toplumun önünü açacak yol haritaları sunma ideali, toplumdan destek gördüğü ve özümsemiği sürece anlamını bulan bir iştir. Toplum sözleşmesi olan anayasanın yapımında toplumun etkin katılımını sağlayacak yöntemlerin devreye sokulması çağdaş bir gereklilik haline gelmiştir. Dünya üzerindeki ülkelerin yarısından fazlası, 1970'ler den itibaren anayasalarını yeni baştan yapmıştır. Literatüre yeni anayasa yazım dönemi olarak geçen bu süreçte, anayasa yapımında katılım ve demokratik yöntemler ön plana çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında, özellikle Akayev sonrası Kırgızistan'daki

anayasallaşma sürecinde genel olarak kitlelerin damgası belirgin olup, bununla birlikte Kırgızistan'da halk kitleleri, daha çok anayasa değişikliği çalışmalarını harekete geçirme bağlamında etkili olmuş, demokratik anayasa yapım yöntemlerine uygunluk tarafında yeterince başarılı olamamıştır (İba 2009, ss.47-62).

Kırgızistan'da 1993 Anayasası ve benimsemiş olduğu siyasal model, yaklaşık on yıl boyunca yürürlükte kalmıştır. Devlet başkanı Askar Akayev döneminde 2003 yılında gerçekleştirilen değişiklikler, demokrasiden otoriteye, deyim yerindeyse, geriye gidiş anlamına geliyordu. Orta Asya'nın demokrasi adası olarak bilinen Kırgızistan'da yaşanan ekonomik ve sosyal sorunların daha fazla demokrasi' talepleri şeklinde patlak vermesi iktidarın değişmesine kadar süren kitlesel eylemleri beraberinde getirdi. Sonuçta 24 Mart 2005 tarihinde yaşanan halk devriminin (*Tulip Revolution* / Lale Devrimi) ardından Kurmanbek Bakiyev yeni Devlet Başkanı olarak seçildi. 2003 anayasa değişikliklerine kadar 1993 Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası'nda üç kez (1996, 1998 ve 2002) değişiklik ve eklemeler yapılmıştır (İba 2009, ss.47-62).

Tüm Orta Asya cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kırgızistan'daki en önemli sorun geniş yetkilerle donatılmış devlet başkanına karşı, halk tarafından seçilmiş bir parlamentonun gücünün sınırlı kalmasıdır. Öte yandan "24 Mart Lale Devrimi" sonrası bu sorunu giderecek anayasal reformların yapılmaması üzerine 2 Kasım 2006'da "Reformlar için!" bloğu altında halk yeniden sokağa çıkma kararı almıştır. Gösterilerin oluşturduğu baskı neticesinde Kırgızistan Devlet Başkanı Bakiyev gücünü büyük çapta sınırlayan yeni anayasayı kabul etmiştir. Böylece Kırgızistan, Kasım 2006'da kabul edilen Anayasa ile, başkanlık sisteminden parlamenter sisteme geçen ilk Orta Asya Cumhuriyet'i olmuştur. Başkanlık sisteminin geniş yetkilerle donattığı devlet başkanının yetkisi kısıtlanırken, bakanlar kurulunun atanması yetkisi başbakana verilmiştir. Ayrıca, parlamentonun yapısıyla ilgili de önemli bir reform gerçekleştirilerek, normal seçim takvimi uyarınca genel seçimlerde parlamentoya girecek milletvekili sayısı, temsil oranının artırılması amacıyla 75'ten 90'a yükseltilmiştir (İba 2009, ss.47-62).

Sonrasında 30 Ekim 2011 tarihinde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Başbakan Almazbek Atambayev kazanmıştır Cumhurbaşkanlığı seçimleri 6 yıl arayla yapılmaktadır. Yeni Anayasa ile birlikte bir kimsenin birden fazla dönem

Cumhurbaşkanı seçilmesinin önüne geçilmiştir.¹⁷ Böylece Kırgızistan Cumhurbaşkanlığı makamının demokratik seçimle el değiştirdiği ilk ve tek Orta Asya Cumhuriyeti olmuştur (İba 2009, ss.47-62).

Parlamente yapıya rağmen Cumhurbaşkanı en güçlü siyasi aktördür. 11 Nisan 2016 tarihinde görevde bulunan Başbakan Satıyev'in istifa etmesinin ardından, 13 Nisan 2016 tarihinde Sooronbay Ceenbekov Başbakanlığında yeni hükümet kurulmuştur. Kırgızistan'da 11 Aralık 2016 tarihinde anayasa değişikliğine ilişkin referandum ve yerel seçimler birlikte gerçekleştirilmiştir. Referandum sonuçlarına göre Kırgızistan Anayasası'nda cumhurbaşkanının yetkilerini kısıtlama ve parlamentonun, dolayısıyla başbakanın yetkilerini arttırmaya yönelik değişiklikler kabul edilerek geçerlilik kazanmıştır. 15 Ekim 2017 tarihinde gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda ise, Başbakanlık görevinden istifa ederek cumhurbaşkanlığına aday olan Sooronbay Ceenbekov seçimleri kazanmış ve 24 Kasım 2017 tarihinde görevine başlamıştır.¹⁸

Lale Devrimi sonrası Kırgızistan'da gerçekleştirilen anayasa değişikliklerinin en önemli itici gücü toplum olmuştur. Ancak, istikrarsız bir siyasal sistemde yapılan değişikliklerin demokratik meşruiyeti istenilen düzeyde olamamıştır. Yapılan her değişiklik yeni sorunlara ve tartışmalara yol açmıştır. Sonuçta Kırgızistan son anayasa değişiklikleri ile birlikte başkanlık sistemi ile parlamente sistemin bazı özelliklerini taşıyan ancak başkanlık sistemi niteliği ağır basan kendine özgü bir karma hükümet sistemi diyebileceğimiz bir hükümet modeline geçmiş bulunmaktadır (İba 2009, ss.47-62).

Kırgızistan Anayasası'nın 1. maddesine göre Cumhurbaşkanı ve Jogorku Keneş üyeleri doğrudan halk tarafından seçilmektedir. Cumhurbaşkanı 5 yıllığına seçilmekte olup aynı kişi art arda iki dönem seçilememektedir. Cumhurbaşkanının klasik parlamente rejimlerde görülen yetkilerin çok ötesine geçen yetkileri bulunmaktadır. Örneğin Anayasanın 46/3. Maddesine göre Cumhurbaşkanının, Başbakanın onayı olmaksızın kendi inisiyatifi ile bakanları azletme yetkisi vardır. Yine Anayasaya göre Cumhurbaşkanı dış politikanın başı ve belirleyicisidir. Ayrıca, Cumhurbaşkanına par

¹⁷ <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> Erişim Tarihi: 21.04.2019

¹⁸ <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> Erişim Tarihi: 21.04.2019

lamentoya kanun teklifi sunma yetkisi verilmiştir. Şu halde, Kırgızistan'da Cumhurbaşkanının anayasal konumu, klasik hükümet sistemlerinde olduğundan farklı ve kendine özgüdür (İba 2009, ss.47-62).

4.2.3. Kırgızistan Cumhuriyetinde Ekonomi

Kırgızistan'ın bağımsızlığının ilanından sonraki ilk yıllarda üretimde meydana gelen düşüş, enflasyon, sağlıksız para sistemi, istihdam politikalarında yanlışlıklar, sermaye yetersizliği gibi ekonomik sorunlar ile başbaşa kalmıştır. Kırgızistan Devlet İstatistik Ajansı'nın verilerine göre; 108 üretim dalından 95'in de düşüş yaşanmış, 13'ün de ise 1991 yılının üretim miktarı korunmuştur. 1991 yılında sanayi üretim değeri %73,2 iken, 1992 yılında bu rakam %26,8 oranında azalmıştır. Bağımsızlıktan sonra iki yıl içinde enflasyonun ciddi anlamda yükselmesine neden olarak 1991 yılında devlet kontrolünde olan fiyatların 1992 yılında serbest bırakılması gösterilmiştir. Ekonomide Sovyetler Birliği döneminde uygulanan merkezi planlamaya dayalı sistemin bırakılması nedeniyle Kırgızistan'da ekonomik reformlara ihtiyaç duyulmuştur. Enflasyonla mücadele etmek ve ekonomisini geliştirmek isteyen Kırgızistan, ABD'nin yardım ve kredilerinden yararlanıp, bir dizi siyasi ve ekonomik reform yapmıştır. Kırgızistan, kendi ekonomik programını hazırlayan ilk Orta Asya ülkesi olmasının yanı sıra, 1992 yılından itibaren IMF, Dünya Bankası, EBRD, Uluslararası Yatırımları Garanti teşkilatı, Asya Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası gibi birçok uluslararası finansal kuruluşa üye olmuştur (İyikan 2011, ss.283-284).

Ekonomisi tarıma dayalı olan ülkede en çok pamuk ve tütün yetiştirilmekte ve ihraç malı olarak kullanılmaktadır. Endüstriyel alanda ise altın, cıva, uranyum, doğal gaz ve elektrik enerjisi ihraç etmektedir (Manavoğulları 2010, sy).

Kırgızistan, piyasa ekonomisi ve piyasa işlemlerinin sabitleştirilmesi, sahip olunan kaynakların etkin şekilde kullanılması, emek verimliliğini artırması için ekonomik reformlar yapmış, iktisadi kalkınma planları hazırlamıştır. Az gelişmiş ülke statüsünde olan bir ülke olarak kalkınmak için sanayileşme politikaları uygulamıştır. Sermaye yetersizliği, uygulamaların istenilen sonuçları vermesini engellemiştir. Ulusal sermaye eksikliği sebebi ile yatırımlar düşük seviyelerde kalmıştır. Buna bağlı olarak ülke, ulusal

sermayedeki eksikliği yabancı sermayeyi ÷lkeye çekmek ve teknolojik gelişimi sağlamak için yasal düzenlemeler yapma yoluna gitmiştir (Manavoğulları 2010, sy).

Ekonominin gelişmesi için yapılan reformların başarıya ulaşamamasının en önemli nedeni olarak Sovyet zamanında kalma idari kadroların kalıcı olabilmek için çıkardığı kanunlar, mülkiyet ve kamu gelirlerini adil bir biçimde ve gelişime yönelik dağıtmak yerine kendi amaçları doğrultusunda kullanmalarıdır. Yerel yönetimlerde kendi gelirlerini arttırabilmek için bütçe dışı fonlar oluşturmuşlardır. Merkezi yönetimden ayrı hareket etme, gelir ve harcamaları kendi yöntemleri ile dağıtma yolunu seçmişlerdir (Manavoğulları 2010, sy).

Ekonomideki bu gelişmeler ÷lke içinde sivil ayaklanmalara da sebep olmuştur. Elektrik fiyatlarındaki artışlar, güven vermeyen, yanlış uygulanan özelleştirme politikaları, yolsuzluk ve liyakat ilkesinden uzak kadrolaşmalar, kurumsal demokrasinin ve denetimin tam oturmıyışı, ekonomideki gidişatı olumsuz yönde etkileyen faktörler olmuştur (Karaağaçlı 2010, sy).

Geçiş sürecinin başarıyla tamamlanmadığı hallerde, kendine has bir piyasa ekonomisi uygulanabilme şansı yoktur. Kırgızistan, BDT içinde 1998’de Dünya Ticaret Örgütü’ne kabul edilen ilk üye ve piyasa ekonomisine geçişte en kararlı ÷lkelerden birisi olarak farklı bir konum arz etmektedir. Ekonomisi hayvancılık, orman ve tarıma dayalı ve dağlık bir araziye sahip olan Kırgızistan’da çok sayıda koyun, keçi, sığır ve at yetiştirilmekte hayvansal ürünler üzerine gelişen ve sonuçta et, deri, yün ve halı ihraç eden bir ekonomik yapı oluşmuştur. Buğday, pamuk, kenevir, tütün, yağlı tohumlar, şeker pancarı, üzüm, mısır gibi muhtelif meyveler ve sebzeler yetiştirilmesi de önemli bir imkândır. Çalışan nüfusun %34’ü tarım ve ormancılık alanlarında istihdam edilmektedir. ÷lkede sanayi yeterince gelişemediğinden, ihracatta tarım ürünlerinin payı oldukça yüksektir. Tarımın iklim ve benzeri etkilere çok açık olması dönemlik dalgalanmaları da beraberinde getirmektedir. Son yıllarda turizm sektöründe de önemli gelişmeler yaşanmaktadır (Karaağaçlı 2010, sy).

÷lke ekonomisinde yaşanan pek çok sorunun temelinde SSCB döneminde uygulanan merkezi planlamaya dayalı ekonomi politikasının etkileri bulunmaktadır. Bu dönemde SSCB sınırları içinde bulunan ÷lkelerin belirli alanlarda ihtisaslaşması ve ÷lkenin

coğrafi, kültürel ve ekonomik yapılarına bakılarak ne tür üretim konusuna yöneleceği merkezden belirlendiğinden her ülke aynı ölçüde zenginliği paylaşamamıştır. En önemlisi ihtisaslaşma, ülkeleri birbirine bağımlı hale getirmiştir. Bu işbölümü ve uzmanlaşma Kırgızistan'ın hayvancılık ve kısmen de olsa tarıma yönelmesine yol açmıştır. Diğer sektörlerin yeterince gelişmeyişi ülkenin ithalata bağımlı ve dışsal şoklara açık hale gelmesine yol açmıştır. Merkezi planlama dönemine ait önemli bir uygulama, ülkedeki zengin akarsu kaynaklarından elektrik üretimine ağırlık verilmesidir. Bunun tabii sonucu da ihracat kalemleri içinde elektrik enerjisinin payının oldukça yüksek olmasıdır. Ancak, üretimde verimlilik sağlanamamakta ve dağıtımda büyük kayıplar yaşanmaktadır. Ülkenin önündeki en önemli sorun kalifiye işgücünün bulunmamasıdır. SSCB döneminin bir sonucu olarak, en kritik noktalarda ve teknik alanlarda Rusların istihdam ediliyor olması Kırgızistan'ın politika üretemeyişinde etkili olmaktadır (Ramazanoğlu 2011, ss.385-402).

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içinde en liberal ve en demokrat ülke olan Kırgızistan diğer cumhuriyetlere göre daha az ham maddeye sahip olduğundan ülkeye kayda değer bir yabancı sermaye gelmemiştir. Kırgız ekonomisi, SSCB'nin dağılmasının ardından uğradığı üretim kayıpları nedeniyle ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Sanayi sektörünün ekonomideki payı büyük ölçüde savunma sanayiine kaymış olup ülkede üretilen hammaddelerin işlenmesine yönelik sanayi sektörü küçük üretim kapasitesiyle çalışan bir alan haline gelmiştir (Ramazanoğlu 2011, ss.385-402).

Kırgızistan, içinde bulunduğu durum incelendiğinde serbest piyasa ekonomisinin gelişmesi bakımında doğru stratejiler uygulamaktadır. Bu bağlamda özellikle ülkede mevcut siyasi ve makro ekonomik istikrar, ekonomik gelişmeyi kolaylaştırıcı etmenlerdendir. Buna ilaveten Kırgızistan'da yoksulluğun ortadan kaldırılması ve ülkenin sağlıklı bir ekonomik yapıya kavuşması için öncelik, demokrasinin ve hukukun üstünlüğü ilkesinin varlığından ve işleyen pazar ekonomisinin oluşmasından geçmektedir. Tüm bu gelişmelerin için; kamu görevlilerinin eğitilmesi, özelleştirme sürecinin sağlıklı olarak hızlandırılması, kabul edilen yasa ve kararların ve mahkeme kararlarının uygulanmalarının sağlanması, hukukun üstünlüğü ilkesinin kabul edilmesi, yolsuzlukla mücadele, yasal alt yapı eksikliklerinin tamamlanması, idari sistemin

verimli kılınması, devletin düzenleyici ve ticari yönlerinin birbirinden ayrılması ve yatırımcıların korunması gerekmektedir (Ramazanoğlu 2011, ss.385-402).

Bütün bunların gerçekleşmesi içinde; politik ve siyasi istikrar, güven ortamı ve hammaddelerin kolayca temin edilmesi gerekmektedir. Günümüzde Kırgızistan'da en büyük sorun, özel mülkiyetin yetersiz korunması olarak karşımıza çıkmaktadır. Yasal olarak garanti altına alınmış olmasına rağmen, uygulamada sınırlandırılmakta, kısıtlı olarak uygulanmaktadır. Piyasadaki önemli sorunlardan birkaçı; fiyatların sürekli artış halinde olması, piyasadaki malların ihtiyaçları karşılayamaması sonucu, ikame mallar ile ihtiyaçların karşılama yoluna gidilmesi, üretim olayının gerek temel gıda maddelerinde gerekse diğer alanlarda hemen hemen yok denecek kadar az olması, teknoloji olarak eski Sovyet teknolojileri kullanıldığından üretim maliyetlerinin yüksek olması, Rusların göç etmeleri ile ülkede önemli ölçüde kalifiye eleman kaybı görülmesi olarak sayılabilir (Aşçı 2017, ss.29-44).

Bağımsızlığından bu yana Kırgızistan, kendine özgü fakirlik, işsizlik, işlevsiz hale gelen bir eğitim ve sağlık sistemi gibi sosyal ve ekonomik sorunların üstesinden gelmek durumundadır. Bu durum politik güç oyunları ve yolsuzluklar ile birlikte sosyal huzursuzluklara da yol açmaktadır. Bu sorunlara çözüm önerileri olarak:

- a. Yabancı sermayenin teşvik edilmesi ve korunması,
- b. Kalifiye eleman gereksinimini karşılamak için eğitime önem verilmesi,
- c. Ruslar'dan kalan mevcut teknolojinin yenilenmesi,
- d. Sektörler itibari ile özelleştirmeye önem verilmesi (Aşçı 2017, ss.29-44).

4.2.4. Kırgızistan Cumhuriyeti'nde Sosyal Devlet ve Uygulanabilirliği

Bağımsızlığını ilan ettikten sonra, Kırgızistan'da bütçe açığı sorunu her geçen yıl artmıştır. Bağımsızlık sonrası başlayan piyasa ekonomisine geçiş süreci ile birlikte çok sayıda düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeler kamu harcamalarını artmasına sebep olurken, buna karşılık gelirlerdeki azalış bütçe açıklarına sebep olmuştur. Halen yolsuzluk, kayıt dışı ekonomi, yetersiz üretim gibi birçok nedene bağlı olarak bu sorun varlığını korumaya devam etmektedir. Bütçe içine giren kamu harcamaları, sosyal güvenlik giderleri; ücretler, sosyal fonlara kesintileri, ilaç ve gıda giderleri, düşük gelirli ailelere verilen ödenekler, doğum ödeneği, askerlere ve çok çocuk sahibi olan annelere

verilen emekli maaşı, engellilere ayrılan ödenekler, emeklilere elektrik kullanımı için verilen paylar gibi giderleri içermektedir (Çetintaş 2017, ss.1-26).

Kırgızistan'da bütçe gelirleri daha çok dolaylı vergilere dayanmaktadır ve kamusal hizmetlere talep çok yüksektir. Ancak bu sadece kamusal mal ve hizmetlerin ucuz olmasından değil, aynı zamanda ülkedeki gelir dağılımının bozuk olmasından da kaynaklanmaktadır. Özellikle eğitim ve sağlık gibi alanlarda özel sektör arzının çok sınırlı ve çok pahalı olması, kamusal hizmet talebinin artmasına yol açmakta, bu da sonuçta devletin sosyal harcamalarını arttırmaktadır. Bu amaçla özel sektörün teşvik edilmesi bütçe açıklarının azaltılmasında ve sağlıklı bir kamu hizmeti oluşmasında etkili olabilecektir (Çetintaş 2017, ss.1-26).

Kırgızistan, 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettiğinde sağlık hizmetlerinin ücretsiz olduğu ve herkesin erişebileceği bir yapıdan geliyordu. Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçişe eşlik eden ekonomik çalkantı, geleneksel ticari ortaklıkların sona ermesi ve SSCB'nin dağılması ile Moskova'dan gelen sübvansiyonların kesilmesi sonucunda merkezi bütçe harcamalarında ciddi bir düşüş olmuştur. Kırgızistan'ın sağlık sistemi Sovyetler'den miras kalan merkezi yapıdan çıkarak, yapılan reformlar ile birlikte, Sağlık Bakanlığı ve diğer kurumların iş birliği ile nispeten demokratik bir yapıda olmaya başlamıştır (Yıldırın 2017, ss.111-151).

Kırgızistan'ın sağlık sistemi üç ana kaynaktan oluşmaktadır. Bunlar; vergiler, zorunlu sağlık sigortası ve hane halkı. Çoğunluk cepten ödemeler ve uluslararası kalkınma kurumlarından gelen dış fonlardır. Kırgızistan'da üçüncül sağlık kurumlarını; bilimsel araştırma gibi kurumlardır ve sıhhi epidemiyolojik hizmetlerini Sağlık Bakanlığı finanse etmektedir. Zorunlu sağlık sigortasından gelen fonlar ise merkezi fonlarda birikmektedir. Buradaki, zorunlu sağlık sigortası ve sosyal fonlar; Devlet Garantili Sağlık Paketinin finansal desteği olarak birincil ve ikincil seviyedeki sağlık kurumları kapsamında bölgelere dağıtılmaktadır. Savunma Bakanlığı'na ait askeri hastaneler gibi sağlık hizmetleri ise kendilerine ait finansal yöntemler vasıtasıyla fonlamaktadır (Yıldırın 2017, ss.111-151).

Kırgızistan'da Kazakistan'da olduğu gibi yerel bütçelerden genel bütçeye neredeyse hiç fon gelmemektedir. Bu sorunu çözmek için 2003 yılında Yerel Yönetimler'in "Kendi

Ekonomik Kurumları ve Finansmanını Sağlama Kanunu” çıkarılmıştır. Bu kanun ile dört aşamalı bütçe fonundan (merkezi, oblast, rayon ve kırsal) iki aşamalı bir sisteme (ulusal ve yerel) geçilmiştir. 2008 yılında ise Ekonomi Bakanlığı bu sistemin üç aşamalı olması gerektiğine karar vermiştir (Ulusal, yerel ve kırsal) (Yıldıran 2017, ss.111-151).

Eğitim konusunun ülkede nasıl olacağı 1992 Anayasası’nda belirlenmiş, 2003 yılında eğitim ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Her anayasa yapımında eğitim ile ilgili uygulamalar 1992 Anayasası içeriği ile devam etmiştir. Anayasa’ya göre; Kırgızistan Cumhuriyeti’nin her vatandaşının eğitim görme hakkı vardır. Temel eğitim üniversiteye kadar zorunlu ve ücretsizdir. Devlete ait eğitim kurumlarından her vatandaşın ücretsiz eğitim görme hakkı vardır. Devlet, tüm vatandaşlarına özel kabiliyetlerine göre mesleki, temel, orta ve yüksek eğitim alması için gerekli şartları hazırlar. Vatandaşların devlet ve özel eğitim kurumlarından ücretli eğitim almaları yasalarda belirlenen esaslar ve şartlar ile sağlanır. Ülkede faaliyet gösteren eğitim kurumlarının denetimi, devletin resmi kurumlarınca yapılır. Eğitim dili Kırgızca ve Rusça’dır. Eğitim sisteminde eski sistemden kalma kurumlar, süreçler, alışkanlıklar devam etmekte olup, devlet eğitim alanında, eğitimin kalitesinin artırılması için “21. Asır Kadroları” adı altında bir program hazırlamıştır. Bu programdan Cumhurbaşkanlığı’na bağlı Eğitim ve Bilim İşleri Komisyonu sorumlu tutulmuştur (Polat 2011, ss.1-18).

Ülkede, 1991 yılı itibari ile kapitalizmin etkileri görülmeye başlanmıştır. Ülkenin kuzeyinin güneyinden zengin olması ekonomik zayıflığını ortaya koymaktadır. Piyasa ekonomisine geçerken sosyal ve aynı zamanda ekonomik sorunlar ile karşılaşmıştır. Bu sorunlar:

- a. Finansal kaynakların kısa dönem içeren güvenlik ve uzun dönem içeren sosyal güvenlik ve sosyal hizmet politikalarını gerçekleştirmek için oluşturulamaması,
- b. Reformlar döneminde halkın çektiği sıkıntıların önlenmesi için adımlar atılması. Günümüzde tedbir olarak alınan bütçe kesintileri, fakirliğin önlenmesine engel teşkil edebilmektedir. İşsizlik oranı yükseldiği gibi, sağlık ve eğitim hizmetlerinde de düşüşler yaşanmaktadır. Bu nedenle fakirliği önleyecek uygun gelir dağılımları için adımlar atılması,
- c. Uzun dönemli planlar ile etkin ve verimli bir eğitim ve sağlık sistemi oluşturulması için adımlar atılması ve aynı zamanda sosyal gelir yardımları ve iş

yerleştirme hizmetleri için çalışmalarda bulunulması; olarak sıralanabilir (Aşçı 2017, ss.29-44).

4.3. KAZAKİSTAN VE KIRGIZİSTAN CUMHURİYETLERİNDE SOSYAL DEVLET ANLAYIŞININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Merkezi planlama düzenine sahip ve kendini sosyalist bir ülke olarak tanımlayan SSCB'nin 1990 yılında dağılması ile ortaya çıkan ülkeler serbest piyasa ekonomisi geçiş sürecine dahil olmuşlardır. Böylesi bir uygulamaya maruz kalan ülkeler için “Geçiş Ekonomisi” tanımlaması kullanılmaktadır. Geçiş ekonomisi, genel anlamda mevcut tarihsel sistemden başka bir sisteme dönüşüm süresi içinde olan ekonomik sistemin durumunu anlatmaktadır. Geçiş dönemi toplumun radikal ekonomik, siyasi ve sosyal dönüşüm gerçekleştirdiği süredir. Geçiş ekonomisi sürecini yaşayan ülkelerin tüm sistemleri derinden değişiklikler yaşarlar. İlk değişiklik olarak liberalleşme, yani ekonomik faaliyetlere ilişkin kısıtlamalar ve yasaklar kaldırılarak devletin, fiyat ve dış ticaret üzerindeki müdahalelerine son verilmek üzere adımlar atılır. Bir başka değişiklik ise kurumsal sistemin değişmesidir. Bazı kurumlar tamamen ortadan kalkarken, bazıları serbest piyasa koşullarına göre işlevlerini değiştirirler. Diğer bir değişiklik ise bu geçiş dönemine ve sonrasına uygun kurum ve kanun, uygulamaların devreye alınmasıdır. Ülkelerdeki mülk sahipliği devletten özel sektöre geçirilerek özelleştirme süreçleri başlatılır. Tüm sektörlerde serbest piyasa sistemine yönelik reformlar başlatılmaktadır. Her ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra gelişme ve kalkınma stratejilerini belirler, Ancak her ülke gerek başlangıç koşulları, gerekse kendi özellikleri sebebi ile sürecin zorluklarından farklı şekillerde etkilenmektedirler (Zhumabekova 2016, ss.1-16).

Neoliberal yaklaşımlar, serbest piyasa ekonomisini mümkün olan en az genişlikteki devlet faaliyeti ile sürdürülmesini hedefler. Neoliberal yaklaşımlar bu anlamda eski sosyalist ülkelerin dünya ekonomisi aktörleriyle daha yoğun etkileşim içine girmelerini kolaylaştırmış, fakat yerel farklılıkları gözardı ederek uyguladığı ortak politikalar nedeni ile yeni sorunların doğmasına neden olmuşlardır (Bilgin 2004, ss.140-163).

İki ülkeninde geçiş döneminde yaşadığı kimlik, eğitim, sağlık, işsizlik, halk ayaklanmalarının, sınır sorunlarının eski Sovyetler Birliği döneminde 1945 yılından

sonra Stalin dönemi uygulamalarından kaynaklandığı tespiti gerçeğe çok uzak bir yaklaşım olmayacaktır. Bugünkü Orta Asya cumhuriyetlerinin yöneticileri, Sovyetler Birliği'ne bağlı oldukları dönemde yönetim kadrolarında olan, o sistemin içinde gelip yeni sisteme adapte olmaya çalışan yöneticilerdir. Sovyet döneminde uygulanan programlar ile Türk kimliği ortadan kaldırılıp alt kimlik olarak Kırgız, Kazak kimlikleri yaratılmıştı. Alt kimliklerin ekonomik olarak birbirleriyle geçişgenliği artırılmış, siyasi olarak birbirlerine benzer ama birbirlerinden ayrı topluluklar yaratılmıştır. Aynı zamanda nüfus yapıları da etnik grupların fazlaca olduğu şekle getirilmiştir. Kazakistan'daki Rus azınlık, Kırgızistan'ın Özbekistan ile yaşadığı sınır problemleri bu politikalara örnek olarak verilebilir. Böylece merkeze her konuda bağlı devletler oluşturulmuştur. Ekonomik düzene uygun siyasi yapı kurulurken devlet-parti-toplum sisteminde devlet ya da topluma değil partiye yapılan hizmet ve sadakat esas alındı. Böylece halkın hayat kalitesini arttıran değil, rejime sadık yönetici tipi ortaya çıktı. Sistemin devlete ve adalete bağlı toplum değil, rejime bağlı nesiller yetiştirdiğini söyleyebiliriz. Bu yeni dönemde; demokrasi, hukuk ve sosyal devlet anlayışı sürecinde piyasa ekonomisi uygulamalarından kaynaklı gelişmeler sorunların temelini oluşturmuştur (Günay 2009, ss.3-23).

Eski Sovyet coğrafyasındaki ülkelerin ağırlıklı başkanlık sistemine geçmelerinde ve Sovyetlerden aldıkları miras ile sosyal devlet kurumlarına ve işleyişine sahipken, güçlü devlet anlayışından vazgeçmemeleri, geçiş sürecinde her ülkenin kendi içinde yaşadığı sorunlar; zayıf sivil toplum, köklü demokratik politik kültür geleneğinin bulunmaması, demokrasi ve piyasa sisteminin reformlarının yukarıdan yapılması, radikal reformların gerçekleşmesi için güçlü yönetimin gerekliliği, iktidarın, siyasi katılımın elit düzeyde kalması gibi sebepler ile açıklanabilir (Günay 2009, ss.3-23).

Her iki ülkede de bağımsızlık birlikte başlayan sürecin aksamadan sürdürülmesi gerekmiştir. İktisadi örgütlenmesi tamamen devletçi ve merkezi planlamacı bir yapıdan, piyasa ekonomisine geçiş süreci kolay olmamıştır. Bu süreç mevcut üretim tarzının rakipleriyle rekabet edememesi gibi iktisadi bir travmayla başlar, bir kaos ve çıkış aranması ile devam eder; ardından öğrenme süreciyle son bulur. Bu aşamaların her birinde kurumsal yapının değişime zorlandığı görülmektedir. Özellikle toplumdaki şu üç hususta yaşanan ve yaşanacak olan değişime işaret edilmelidir: İlki beşeri sermaye

olarak adlandırılan insan kalitesinin nitelik ve nicelik olarak arttırılmasıyla ilgilidir. İkincisi her türlü bilgi donanımının varlığı ve geliştirilmesi ve son olarak müteşebbisleri heyecanlandıran ve isteklendiren bir kurumsal yapıdır. Bu durum dışı açılma süreciyle birlikte, küresel pazara uyum gösteremeyecek ve rekabete yenik düşecek bir devletçi ekonomi mantığından hareket etmekte, ısrarcı uygulamaların ise israfı arttırıp yoksulluğu arttıracak önermesine dayanmaktadır. Sonuçta talep yetersizliği, arzda kısıntıya gidilmesini zorunlu kılacak böylece üretimde, istihdamda meydana gelecek azalmanın toplumsal maliyeti fakirlik olarak ortaya çıkacaktır. Bundan dolayı, uluslararası ekonomi zincirinin kopan halkası anlamına geleceğinden IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlenmeler geçiş sürecine ilişkin tavsiye, değerlendirmelerde bulunmakta ve mali destek sağlamaktadırlar (Zhumabekova 2016, ss.1-16).

Geçiş ekonomilerinin genel karakteristiğine bakıldığında ise başlıca şu özelliklerden sözedilebilir:

- a. Yetersiz sanayileşme, eski teknoloji,
- b. Yüksek tarımsal nüfus, yetersiz verimlilik,
- c. Sosyal ve etik Kodlar yerleşmemiş, güven düzeyi düşük toplum,
- d. Regülasyonların piyasa için yük oluşturmaması,
- e. Sınırlı finansman imkanları,
- f. Kurumsal yapıdaki aksamalar,
- g. Çoğunlukçu demokrasinin, popülizm, devletçilik ve rant dağıtımını engelleyememesi,
- h. Hukukun üstünlüğü ilkesi uygulanmaması,
- i. Karar almaya temel teşkil edecek ve doğru karar alıracak verilere ulaşmanın mümkün olmaması, kullanılan verilerin genellikle eski veya anlaşılmaz olması (Zhumabekova 2016, ss.1-16).

Orta Asya devletleri, Sovyetler Birliği'nden yetersiz yatak kapasitesine sahip, sağlık cihazları eskimiş, az sayıda sağlık personeline sahip ve tamamı kamu tarafından finanse edilen sağlık sistemini devralmıştır. Piyasa ekonomisine geçiş döneminde de ülkeler kamusal bir sağlık politikası geliştirememiştir. Her iki ülkede son yıllarda temel sağlık problemlerinin çözümüne yönelik finansal kaynaklar sağlamıştır ancak halen alt gelir

grupları ve kırsal kesime sağlık hizmeti sunacak bir makro sağlık sistemine ve finansman yöntemlerine sahip değildirler. Dışardan sağlanan kaynakların yanında enerji girdileri ile sağlanan gelirler, kamuya vergi ve sigorta sistemi şeklinde aktarılabilirse makro bir finansman sistemi de kurulabilir. Özellikle sağlığın ülkelerin milli gelirlerinden finanse edilerek toplumun tüm kesimlerine sunulması ile refah artışında beraberinde getirecektir. Sosyal devlet anlayışının var olması için her iki ülkede enerji ihracat gelirlerinin bir kısmını ulusal sağlık sisteminin finanse edilmesinde kullanılmasını sağlayarak, refahın topluma yayılması ve sağlıklı bireylerin yetiştirilmesi imkanı oluşacaktır. Ayrıca bu ülkelerde vergi gelirleri ve kamu hizmetlerinden alınacak payların kamu finansmanında payı arttırılarak ulusal sağlık sisteminin oluşturulması ve kullanımının sağlanmasında önemli payı olacaktır (Yıldıran 2017, ss.111-151).

Ekonomik kalkınma, sağlıklı, iyi eğitilmiş ve yetenekli iş gücü ile sağlanabilir. Orta Asya ülkeleri; Kazakistan ve Kırgızistan, gelir seviyesine göre yüksek eğitilmiş insan topluluğuna sahip ülkelerdir. Ancak bağımsızlıklarının kazanılmasından sonra eğitim sisteminde meydana gelen sapmalar, teknolojik gerilik, kalifiye iş gücü, öğretmen olmayışı ya da yetersiz oluşu, kırsal kesim ve şehirler arasındaki farklılıklar, uzun dönemde pazar ekonomisinin talep ettiği yetenekli, eğitilmiş gençleri istenilen düzeyde eğitilmesini sağlayamamıştır. Her iki ülkede özellikle son on yılda yaptıkları ve takip ettikleri reformlar ile bu süreci iyileştirmeye çalışmaktadırlar. Her iki ülkede de eğitimde orta öğrenim zorunlu ve devlet tarafından, devlet okullarında ücretsiz verilmektedir. Gerekli alt yapının sağlanmasına istinaden, kitap yazımı, derslik, mesleki eğitim, çok dilli eğitimde azınlıkların gözetilmesi, yoksul kesime eğitimin ulaştırılması gibi konularda çalışmalar yapılmaktadır (Uğrasız 2015, sy).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Orta Asya cumhuriyetleri geçen süre içerisinde ekonomik konularda olduğu gibi güvenlik alanının da sorunlarını çözememistir. Yetmiş yıl boyunca egemen olan devletçi ekonomik sistemin çökmesinden sonra yerine kurulan düzen henüz istenilen başarıya ulaşamamıştır. Eski düzen aynı zamanda bütün cumhuriyetleri Moskova'nın kontrolü altında, sosyal güvenlik, ekonomik, endüstriyel, savunma gibi alanlarda tek sisteme bağlamaktaydı. Sistemin dağılmasından sonra geçen sürede artan işsizlik sorununun yanında halkın özellikle Kırgızistan'da önemli bir bölümü zorunlu ihtiyaçlarını

karşılayamamaktadır. Eğitim, sağlık, emeklilik gibi sosyal politikalarda yaşanan olumsuzluklar, toplumsal çatışmalar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi bölgeyi tehdit eden gelişmelere yol açmıştır (Yalçinkaya 2006, ss. 67-104).

Bu ülkelerin uyuşturucu trafiğinin geçiş noktası haline gelmeleri, suç örgütlerinin güç kazanmasına dolayısı ile vatandaşların kişisel güvenliğinin olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmaktadır. Uyuşturucu trafiği son yıllarda Asya'da geleneksel Afganistan-İran hattından Orta Asya ülkelerine kaymıştır. Uyuşturucu trafiğinin örgütlü suç şebekeleri ile işbirliği içinde oluşu bu ülkelerde güvenlik ile ilgili sıkıntılara sebep olmaktadır. Ayrıca kara para aklama ve rüşvetin yaygın olması da hizmet güvenliği ve adalet tarafında vatandaşları etkilemektedir (Uğrasız 2015, sy).

Bu iki ülkedeki güvenlik sorunları, sadece bu ülkelerin değil, dünyanın önünde duran küresel tehdit unsurlarıdır. Bunlar; uluslararası terörizm, bölgesel ve etnik çatışmalar, uluslararası uyuşturucu ticareti, radikal akımlar, ekoloji, nüfus ve sağlık yapılarıdır (Abdibaitova 2009, ss.95-119).

Orta Asya ülkelerinde AGİT' in¹⁹ demokratikleşme, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı gibi konularda üye ülkelerin gelişmesi için yaptığı, tavsiye ettiği uygulamalar bulunmaktadır. Bu anlamda Kazakistan'da Polis eğitimi, medyanın gelişmesine yönelik aktiviteler, üniversitelerde eğitim ve Avrupa Birliği ile çelişkili programlar, insan ticaretine karşı eksen değişikliğine destek, eğitim sisteminin şeffaflığının gelişmesi ve cinsiyet konularını içermektedir. Kırgızistan'da küçük işyerlerini ve gençlerin girişimciliğini destekleme, göçmenlerin haklarını koruma, bölgeye yatırım çekme, belediye hizmetlerine katkı, fakirlik düzeyi yüksek bölgelere yardım gönderme gibi kalkınma konuları ile ilgilenmektedir. Ayrıca rüşvetçiliğe ve kara para aklamaya karşı

---

¹⁹ 1994 Budapeşte Zirvesinde bir uluslararası teşkilata dönüşerek Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı-AGİT adını almıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde siyasi başlangıcını oluşturan ve Heksinki sürecinde önemli bir dönüm noktası simgeleyen 1990 Paris Şartı ile kurumsallaşması ihtiyacı ortaya çıkmış, 1992 Heksinki Zirvesin'de, bugün halen işlevsel olan kurum ve kuruluşlarının temeli atılmıştır. Örgütün amacı güvenliğin üç boyutunda; siyasi-askeri, ekonomi, çevre-insan, ilke, norm ve standartlar geliştirmekte, yükümlülüklerin uygulama durumlarını izlemekte, esnek müzakare ve siyasi diyalog forumu teşkil etmekte, ayrıca katılımcı devletlerin demokratikleşme, hukukun üstünlüğü, insan hakların saygı alanlarındaki çabalarına destek ve yardım işlevi görmektedir (www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-agit_.tr.mfa Erişim Tarihi:23.04.2019).

programlar yürütmekte, adli sistemde reform ve mahkumların şartlarının iyileştirmesi gibi konular üzerinde çalışmaktadır.²⁰

Birleşmiş Milletler Kalkınma programı (UNDP), siyasi konularda daha az çalışma yürütmekte, fakirliğe karşı önlem olarak mikro-finansman, kötü beslenme, HIV hastalıklarına karşı ve risk grubunda bulunan; göçmenler, mahkumların himaye altına alınması ile ilgili programlar yürütmektedir. Çevre üzerine eğitim vermekte, doğal risklerin önlenmesi, bio çeşitliliğin korunması, yenilebilir enerjinin kullanımına teşvik edilmesi gibi konular bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma programı, genellikle bulunduğu bölgenin milli hükümetleri ile ortaklaşa çalışmaktadır ve ülkenin ihtiyaçlarına uygun özellikli konular üzerinde durmaktadır. NATO (Kuzey Atlantik ittifakı) Orta Asya'da faal değildir. Onları üyeliğe hazırlamaktan ziyade iletişimde kalmak, ortak planlamalarda bulunmak, Orta Asyalı bazı subaylara eğitim vermek gibi faaliyetlerde bulunmaktadır. Bölgedeki rejimlerin demokratikleşme sürecinden çok, sivil-asker ilişkilerinin reformu, askeri güçlerin demokratik kontrolü gibi konularda bu ülkeler ile çok taraflı ortamlarda görüşmüştür. NATO'nun en etkin ilişkisi bölge ülkelerinde Kazakistan iledir. Kazakistan, Birleşmiş Milletler vekaleti altında NATO birlikleri ile Kazbrıg ortak müdahale birliklerini yaratmış tek ülkedir. Ayrıca Kazakistan bugün itibari ile süresi dolmuş olsa da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne seçilen ilk Orta Asya ülkesidir. Kırgızistan ile NATO'nun işbirliği ise ülkenin ulusal askeri gücünün zayıflığından ötürü sınırlı çerçevededir. Asya Gelişim Bankası (ADB), Orta Asya'da ulaşım, ticaret ve enerji konularında İmar ve Gelişme Avrupa Bankası, Uluslararası Para Vakfı, Birleşmiş Milletler Geliştirme Programı, Kalkınma İslam Bankası, Dünya Bankası gibi Orta Asya Bölgesel İktisadi İşbirliğini destekleyen kuruluşlar ile birlikte faaliyet göstermektedir. Kazakistan'da özel sektörü destekleme, sürdürülebilir kalkınma projeleri, kırsal kesimlerde içilebilir suyun temini gibi konular ile ortaklaşa çalışmaktadır. Kırgızistan ile ise zayıf gelir seviyelerine yönelik özel kredi şartı düzenlenmiştir. Kırgızistan'a verilen yardım çoğunlukla ziraat, eğitim ve ulaşım sektörlerinedir. İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) petrol ve gaz hariç Kazakistan'ın en büyük yatırımcılarından biridir. Banka, ülke içi ve dışı yatırımların teşfiği, kara para aklama tekniklerine karşı, mali sektörlerin ve kamu sektörü alt yapısının desteklenmesi

---

²⁰ <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-73-2014042237saltanat.pdf> Erişim Tarihi: 23.04.2019

gibi konularda faaliyetlerde bulunmaktadır. Bankacılık sektörünün gelişmesine yönelik çalışmaları vardır. Kırgızistan'da daha çok kalkınmaya yönelik, girişimcilik, bankacılık, özel sektör ve küçük ve orta boy işletmeleri geliştirmeye yönelik faaliyetleri vardır. Dünya Bankası'nın Orta Asya ülkeleri ile etkileşim seviyesi çok farklıdır. Kazakistan'da çok hızlı ekonomi tarafında, hızla gelişme gösteren yıldan yıla büyüyen bir ekonomi inşa etmeye katkıda bulunmaktadır. Kırgızistan'da ise iş dünyasının ortamının iyileştirilmesi, ekonomik kalkınma ve sağlık, eğitim, su, hijyen gibi temel hizmetlerin düzenlenmesi, erişilebilirliği yer almaktadır.²¹

Yukarıda çalışmalarından başlıklar halinde bahsettiğimiz uluslararası örgütlerin amacı geçiş ekonomisi yaşayan ya da gelişmekte olan ülkelere sosyo-ekonomik gelişmelere mali ve fikir anlamında destek sağlamak; uygulanabilir programları oluşturarak sosyal, demokrat ve ekonomik olarak dengesini bulmuş, kendi sosyal kamu harcamalara ve iç dinamiklerine yetebilen ülkeler yaratmaktadır. Ülke hükümetleri ile birlikte çalışarak ülkelerin özelliklerine göre uygulamalar yapılması bu süreçte önem arz etmektedir.²²

Uluslararası sistemin ön gördüğü politikaların, dolayısı ile küreselleşmenin olumlu ve olumsuz etkilerine bu iki ülkede de bir arada tanık olmaktayız. Küreselleşmeden kaynaklanan karşılıklı bağımlılık ilişkileri ve liberal kalkınma modelleri, ülkeleri dış etkilere daha açık bir hale getirmektedir. Ulusal sanayinin, ulusal kültürün oluşmadığı bir ortamda uluslararası şirketlerin ülkeye girmesi, algıların karmaşılaşmasına neden olmaktadır. Ancak aynı zamanda, yabancı unsurların ülkelere girmesiyle, insan hakları ve demokratikleşme konularında katkı da sağlanabilmektedir. Farklılıkların ön plana çıktığı yeni düzende, aidiyet problemleriyle baş etmeye çalışan bölge devletleri için ulusal birlik kurmak zorlaşmaktadır (Turan 2010, sy).

Sosyal Devlet'in dört temel özelliği; insan onuruna yaraşır hayat standartlarının, sosyal adaletin sağlanması, devletin piyasa müdahalesi ve adil gelir dağılımının sağlanması, sosyal ekonomik hakların oluşturulmasıdır. Bunların içinde sağlanması gereken en temel özellik zengin ve yoksul ayırt etmeden bütün bireylere asgari hayat standartlarının sağlanmasıdır (Gümüş 2010, s.188).

---

²¹ <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-73-2014042237saltanat.pdf> Erişim Tarihi: 23.04.2019

²² <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-73-2014042237saltanat.pdf> Erişim Tarihi: 23.04.2019

Sosyal devletin gelişim sürecinde uygulamaya geçirilmesi açısından gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde uygulanan sosyal devlet anlayışı; kaynak yetersizliği nedeniyle hedeflerden öteye gidemeyen bir gelişim gösterirken, maddi olanaklara sahip gelişmiş ülkelerde ise; sosyal devletin hayata geçirilişi daha ileri boyutlarda gerçekleşmektedir (Gümüş 2010, s.188).

Kazakistan ve Kırgızistan'a sosyal devlet oluşumu bağlamında baktığımızda, ülke ekonomilerinde ve sosyal yaşamda yaşanan pek çok sorunun temelinde SSCB döneminde uygulanan merkezi planlamaya dayalı ekonomi ve sosyal politikaların etkileri bulunmaktadır. Bu dönemde SSCB sınırları içinde bulunan ülkelerin belirli alanlarda ihtisaslaşması ve ülkenin coğrafi, kültürel ve ekonomik yapılarına bakılarak ne tür üretim, eğitim, yaşam şekillerine yöneleceği merkezden belirlendiğinden her ülke aynı ölçüde zenginliği paylaşamamıştır. Uygulanan politikalar ile ülkeler birbirine bağımlı hale getirilmiştir. Kazakistan bu dönemde daha çok sanayileşmiş, Kırgızistan ise daha çok tarım alanında gelişmiştir.

Kamu harcamaları için gerekli kaynak, Kazakistan'da petrol ve doğalgaz gelirlerine bağlı olarak halka vergi yükü getirmeden daha çok popülist politikalar ile ilerlemiştir. Ancak dünya üzerinde enerji sektöründe meydan gelen herhangi bir daralma ülkeyi ekonomik göstergeler ve ilerleme tarafında doğrudan etkilemektedir. Güncellenen reform paketleri ile daha demokratik, özgür, hukukun üstünlüğünün olduğu ve sosyal hakların yasal düzenlemeler ile bürokratik engellere takılmadan ilerlemesi için yapılan çalışmalara hız verilmiştir. Sanayi tarafında diğer sektörlerinde gelişimi ve kalifiye insan gücünün kazanımı için çalışmalar başlatılmıştır. Bu anlamda Kazakistan, ekonomik büyümesi ve gelişmesi açısından Orta Asya ülkeleri içinde ön plana çıkmaktadır. Geçiş ülkesi ekonomisine sahip bir ülke olarak hem ekonomik hem de sosyal açıdan mevcut problemlerini daha hızlı aşacağının göstergeleri mevcuttur.

Kırgızistan geçiş ekonomisine girdiği andan itibaren hem komşuları ile hem de ülke içinde yaşadığı sorunlar sebebi ile Orta Asya ülkeleri içinde demokrasi tarafında en gelişim gösteren ülke olmasına rağmen, ekonomik ve sosyal olarak istediği noktaya gelememiştir. Özelleştirme tarafında dış yatırımların istenilen düzeyde gelişmemesi, eğitim sağlık tarafındaki reformların bütçe açıklarına da bağlı olarak tamamlanamaması, fakirlik ve işsizlik ülkeyi zor duruma sokmuştur. Ancak son yıllarda iç siyasette

herhangi bir çalkantı olamaması durumunda, yani dış yatırımcıya güven vermesi, programları istikrarlı uygulaması halinde mevcut yer altı ve yer üstü kaynakları, kalifiye insan gücü ile istediği noktaya gelecektir.

Sonuç olarak baktığımızda Kazakistan, günümüzde reel olarak çalışan, serbest piyasa ekonomisine geçmiş bir ülkedir. Sosyal haklar, kamu hizmetleri alanında ülke hedefleri doğrultusunda projelerin ve yapacağı reformları belirleyerek ilerleme kaydetmektedir. Kırgızistan ise etnik yapısı, ekonomik sorunları, komşuları ile yaşanan sınır problemleri sebebi ile serbest piyasa ekonomisi uygulamalarında istediği noktaya gelemese de, ekonomik reformlara öncelik vererek, ülkenin güneyinde güvenliği sağlayarak ve kurumsallaşmayı ön planda tutarak başarılı olabilecektir (İyikan 2011, s.456).

Sosyal devlet sınıflandırmaları özelinde baktığımızda iki ülkenin de Liberal Sosyal devlet özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Liberal sosyal devletin özellikleri daha öncede açıkladığımız gibi;

Piyasa mantığının egemen olduğu ve refahın piyasa formlarının teşvik etmesi ile sağladığı modeldir. Bu modelin özellikleri:

- i. Sosyal harcamaların bütçe içindeki oranı düşük seviyelerdedir.
- ii. Hastalık, işsizlik, yaşlılık gibi risklerin ve ihtiyaçların düşük seviyede sosyal korumaya alınması söz konusudur.
- iii. Gelir transferi düşüktür.
- iv. Sosyal güvenlik içerisinde yer alan sosyal yardımlardan yararlanmak sınırlandırılmıştır.
- v. Gelir eşitsizliği ve göreceli eşitsizlik yüksek seviyelerde seyretmektedir.
- vi. Kamu tarafından temin edilen sosyal hizmetler, düşük seviyede ve yetersiz finansmanla sağlanmaktadır.
- vii. Sosyal yardımların sağlanması düşük seviyede gerçekleşmektedir.

Bu sürecin sağlıklı işleyebilmesi için gerekli reformlar yapılmalı, özellikle ekonominin gelişmesi için yapılması gereken uygulamalara hız verilmeli ve istikrarlı bir şekilde uygulanmalıdır. Reformlar uygulanırken ülkeler kendi yapıları doğrultusunda hareket etmeli, kendi sermayelerini oluşturmalı ve toplum içindeki eşitsizlikleri giderme yolunda adımlar atmalılardır.

Ekonomik kalkınma yanında sosyal ve siyasal istikrar ile gelişme arasında ciddi bir bağ vardır. Orta Asya halkları içerisinde yaygın olan umutsuzluk, siyasal istikrarsızlık, atalet, nepotizm, yolsuzluk, organize suç ve terör örgütleri hep birbirini besleyen süreç ve aktörlerdir. Bu bağlamda ekonomik istikrar ve gelişme ve dolayısıyla refah artışı, kendisi bizzat uzun erimli bir “güvenlik sorunudur” ve güvenlik, refah gibi ayrımlar özellikle Orta Asya ülkeleri söz konusu olduğunda bir anlam ifade etmemektedir. Ayrıca bu ülkeler arası kültürel, kimliksel ve coğrafi yakınlık dikkate alındığında herhangi bir ülkedeki güvenlik sorunu, diğer komşu ülkeleri etkilemektedir. Yani bir Orta Asya ülkesinin tek başına, diğer komşularından izole bir şekilde gelişmeye, refaha ve güvenliğe ulaşma şansı yoktur (Yalçınkaya ve Mehmetçik 2018, sy).

Bu bağlamda her iki ülkenin de ilk hedefinin piyasa verimliliğinin ön planda tutulduğu, sosyal refah düşüncesinin vatandaşların bir hakkı olarak değerlendirilerek sosyal hakların sağlanmasına itiraz edilmediği, güçsüz sınıfları güçlendirerek, sosyal güvenlik standartlarının daha ileriye taşındığı, demografik yapı itibari ile geleneksel kurumlara korunarak sivil toplum kuruluşlarının geliştirildiği ve sistemin merkezinde sosyal sigortaların yer aldığı muhafazakar sosyal devlet anlayış ve uygulamalarına ulaşmaları olmalıdır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri'nden Kazakistan ve Kırgızistan örneklerinde sosyal devlet olgusu incelenmiştir.

Sosyal devletin dört temel özelliği bulunur. Bunlar insan onuruna uygun hayat standartlarının sağlanması, sosyal adaletin sağlanması, devletin piyasaya müdahalesi ve adil gelir dağılımı ve sosyal ve ekonomik haklardır. Sosyal ve ekonomik haklar, sosyal devlet anlayışının ayırt edici bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal devletin gelişim sürecinde bir takım sınıflandırmalar yapıldığı görülmektedir. Bu sınıflandırmaların ağırlıklı olarak gelişmiş ülkeler bağlamında yapıldığı açıktır. Sosyal devlet anlayışında ve uygulamalarında karşımıza ayırt edici özellik olarak çıkan sosyal ve ekonomik hakların kaynak yeterliliği ve yetersizliği bakımından farklılaştığı görülmektedir. Bu yüzden gelişmiş ülkelerdeki kaynak yeterliliği ile gelişmekte olan ülkelerdeki kaynak yetersizlikleri sosyal devletin ülkeler arasındaki hayata geçirilişini farklılaştırmakta ve dolayısıyla hem olumlu hem de olumsuz olarak etkilemektedir.

Sosyal devlet sınıflandırmalarında sosyal demokrat sosyal devletin en iyi örnekleri olan, İsveç, Norveç, Finlandiya, Danimarka gibi İskandinav ülkeleri; sosyal devlet uygulamasında tek olan ülkeler gibi algılanmaktadır. Yapılan çalışma sonucunda görülmektedir ki tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte farklılaşan sınıfların gelişen ekonomik sistem ile birlikte refah içinde yaşama talepleri olmuş ve bu durum sosyal hakları beraberinde getirmiştir. Bu süreç içerisinde de her ülke sosyal devlet gereklerini kendi coğrafyası, siyasi tarihi, demografik yapısı ve en önemlisi ekonomik gücü ve gelişimi ile şekillendirmektedir. Dünya üzerinde yaşanan savaşlar ve ekonomik krizler üretim araçları ile ülke, devlet ve toplumları etkilemekte, ideolojiler de bu bağlamda değişim, gelişim göstermektedirler. Gelişen ve değişen dünya düzeninde her devletin, sosyal devlet olma hedefi bulunmakla birlikte, bu sınıflandırmaların içinde zaman içerisinde farklılar göstererek yer alabilmektedirler.

Toplum içinde yer alan sınıfların arasındaki uzlaşmayı sona erdiren ve sosyal devlette geriye gidişi başlatan temel etkenler, ekonomik yetersizliklerden daha çok ekonomik

yavaşlama ve işsizlik ile beraber etkisini hissettiren mali krizin özel olarak nedenlerine odaklanması olmuştur. Bu süreçte kamu harcamaları, problemlerin temel kaynağı olarak görülmüştür. Sorunun temel kaynağı olarak görülen kamu harcamalarının, devletin piyasaya müdahalesinin kısıtlanması ve serbest piyasa ekonomisi ile düzelebileceği ileri sürülmüştür. Neoliberal görüş ve bu görüş ile birlikte gelişim gösteren ve uluslararası ilişkilerde devletlerin iç ve dış politikaları ile şekillenen küreselleşme olgusu karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle SSCB'nin çöküşüyle 90'lı yılların başlangıcından itibaren hız kazanan bu süreç günümüze kadar etkisini arttırarak sürdürmüştür. Temelde sosyal devletin zayıflatılarak piyasaya öncelik verilmesi şeklinde işleyen neoliberal uygulama, SSCB'nin oluşturduğu komünist tehdidin ortadan kalkmasıyla kendini daha da sınırsız hissetmiştir. Neoliberal düşünce devletin ekonomideki rolünün azaltılması amacıyla toplum için ekonomi anlayışının değil, ekonomi için ekonomi anlayışının benimsenmesi gerektiğini öne sürmektedir.

Küreselleşmenin ortaya çıkardığı süreçte güçsüz devletler daha bağımlı hale gelmekte, güçlü devletler daha az bağımlı hale gelmektedir. Dünya üzerindeki ülkelerin kamu harcamaları, sosyal ve ekonomik haklar boyutunda farklılaşan sosyal devlet anlayışını küreselleşmenin tamamen ortadan kaldırdığı söylenemez. Küresel krizlerin olumsuz sonuçlarını gidermeye yönelik politikalar yaygınlaştıkça sosyal devlet de uygulama farklılıkları ile her ülkede devam edecektir.

Uluslararası sistemde bugün, siyasi güç dengesi, güvenlik, barış gibi konularda ekonomik gelişmeler, kalkınma, ekonomi politikaları, daha iyi yaşam, insan hakları, demokrasi, doğal kaynaklar gibi konuların ağırlığı bulunmaktadır. Ancak tüm bu faktörlerin içinde ekonomik faktörler en önemli konu olarak karşımıza çıkmakta, bu alandaki gelişmeler tüm diğer konuların belirleyicisi olmaktadır.

Sosyal devlet alanında yaşanan bu gelişim ve değişimlerin, neoliberal politikaların ve nihayet küreselleşmenin etkilerinin SSCB'nin dağılmasından sonraki süreçte geçiş ekonomisi olarak adlandırılan konumuz ülkelerde de etkileri görülmüştür.

Sovyetler Birliği zamanında izlenen ekonomik, siyasi ve toplumsal politikalar Orta Asya ülkeleri arasında, ayrılıkçı fikirlerin filizlenmesi bile uygulamada gerçeğe dönmesini

engellemiştir. Örneğin Orta Asya cumhuriyetlerinde sanayi alanına ağırlık verilirken, hammaddelerin işlendiği imalat sektörlerinin daha çok batıda kurulduğu görülmüştür. Bu durum pek çok açıdan Orta Asya cumhuriyetlerinin tek başına ayakta durmalarını zorlaştırmıştır. Eğitim bakımından ise temel eğitim iyi verilmekle birlikte, ekonomik olarak tüm sektörlerde slavlaşma politikalarına uygun olarak Rus kimliğine öncelik verilmiştir. Denilebilir ki sağlık, eğitim, ekonomi ve diğer sosyal haklar merkezi yönetim tarafından yine merkezi yönetime bağlı kişilerce Komünist Parti'ye bağlı kurumlar tarafından yönetilmiştir. Diğer yandan merkezin izlediği etnik politikalar da bu cumhuriyetlerde homojen nüfus oluşumunu engellemiştir. Her bir cumhuriyetin içine yerleştirilen etnik azınlıklar, ulusal bilincin geliştirilmesinin önüne geçmek için yapılmış uygulamalar ile bilerek oluşturulmuştur.

Kazakistan ve Kırgızistan örneklerinden yola çıkarak bu cumhuriyetlerdeki devlet yöneticilerine bakıldığında, bu kişilerin SSCB döneminde iktidarda olan siyasi kitleye mensup kişiler oldukları görülmektedir. Sosyal devleti ve bahsi geçen bu ülkelerdeki sosyal devleti incelerken küreselleşmenin Rusya'dan gelen mirasın yanında olumlu, olumsuz etkilerine tanık olunmaktadır. Küreselleşmenin sebep olduğu karşılıklı bağımlılık ve neoliberal politikalar ışığındaki kalkınma modelleri ülkeleri dış etkilere açık hale getirmekte, iç işlerinde de siyasi sistemde otoriter yapıların oluşmasına neden olmaktadır. Ulusal sanayinin, ulusal kültürün oluşmadığı bir ortamda uluslararası şirketlerin ülkeye girmesi, ülke içindeki toplumsal yapıda olumsuz değişmeye sebep olmakta olup ancak aynı zamanda yabancı unsurların ülkelere girmesi, insan hakları ve demokratikleşme konularında katkı sağlayabilmektedir. Farklılıkların ön plana çıktığı yeni düzende, aidiyet problemleriyle baş etmeye çalışan bölge devletleri için ulusal birlik kurmak zorlaşmaktadır.

Eski Sovyet coğrafyasındaki ülkelerin başkanlık sistemine geçmelerinde zayıf sivil toplum, toplumda köklü demokratik politik kültür geleneğinin bulunmaması, demokrasi ve piyasa sistemi reformlarının merkezden yapılması, radikal reformların gerçekleşmesi için güçlü yönetimin gerekliliği, iktidarın, siyasi katılımın elit düzeyde kalması gibi faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir. Orta Asya ülkelerinde siyasi gelişme süreci analiz edildiğinde toplumu demokrasiye daha yatkın olan, hükümeti ve siyasi organları

kısıtlı da olsa eleştirebilen, belli bir yapıya kavuşmuş muhalefeti bulunan Kazakistan ve Kırgızistan öne çıkmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletlerde, piyasa ekonomisine geçiş sürecinden etkili olan neoliberal yaklaşımlar, eski sosyalist ülkelerin dünya ekonomisinin aktörleriyle daha yoğun bir etkileşim içine girmelerini sağlamıştır. Neoliberal yaklaşımların geçiş ekonomilerinin sorunlarını yüzeysel olarak düzelttiği, tarihsel sürekliliği göz ardı ettiği, ciddi yapısal sorunların olduğu örneklerden biri Kazakistan'dır. Neoliberal bir yaklaşımla, Kazakistan'ın IMF tarafından önerilen reçeteleri uygulamada başarılı olduğu söylenebilir. Ancak Kazakistan da tüm diğer geçiş ekonomilerine sahip ülkelerde olduğu gibi merkezîyetçi, önemli bir gücü olan bir devlet yapısına sahiptir.

Kazakistan bu süreçte, dış baskılara cevap verirken, bağımsızlıktan sonra sosyal güvenlik sisteminin yeniden yapılandırılması için sistemin daha çağdaş bir yapıya kavuşması amacıyla reformlar yapmıştır. Yapılan reformlar çerçevesinde vergiler düşürülerek net ücret düzeylerinin artırılması hedeflenmiştir. Aile geliri, asgari ücretin altında olan aileler için yoksulluk sigortası uygulaması getirilmiştir. Geniş halk kitlelerinin yaşam standardı yükseltilmeye çalışılmış ve sosyal yardımlar, işsizlik tazminatı, emeklilik sistemi, sağlık ve eğitim sistemi yeniden düzenlenmiştir. Bu bağlamda da öncelikle ekonomi güçlendirilmeye çalışılmıştır. Sosyal güvenlik sisteminin yeniden yapılanmasında tamamlayıcı emeklilik sistemlerine de yer verilmiştir. Böylece, Kazakistan vatandaşlarının sosyal güvenlik kurumlarından aldıkları gelirlerin gelişmiş ülkelerdekilerin seviyesine çıkarılması amaçlanmıştır.

Kırgızistan coğrafi konumu itibariyle ticari yolların da güzergâhında yer almaktadır. Jeopolitik ve jeostratejik bakımdan da büyük bir önem arz etmektedir. Orta Asya ülkeleri içinde en hızlı politik gelişme gösteren ülke olarak Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içinde en liberal ve en demokrat ülke Kırgızistan'dır.

Kırgızistan, piyasa ekonomisi ve piyasa işlemlerinin sabitleştirilmesi, sahip olunan kaynakların etkin şekilde kullanılması, emek verimliliğinin artması için uygulanacak planlar için yasaların olması gerektiğinden yola çıkarak ekonomik reformlar yapmış, iktisadi kalkınma planları hazırlamıştır. Az gelişmiş ülke statüsünde bir ülke olarak

kalkınma için sanayileşme politikaları uygulamıştır. Ancak sermaye yetersizliği istenilen sonuçları vermesini engellemiştir. SSCB döneminde işbölümüne dayalı, dışa kapalı ve Sovyet Cumhuriyetleri ile büyük ölçüde entegre olan Kırgızistan ekonomisi, SSCB'nin dağılmasının ardından uğradığı üretim kayıpları nedeniyle ciddi sorunlarla karşılaşmıştır.

Kırgızistan'da bütçe gelirleri daha çok dolaylı vergilere dayanmaktadır ve kamusal mal ve hizmetlere talep çok yüksektir. Ancak bu sadece kamusal mal ve hizmetlerin ucuz olmasından değil, aynı zamanda ülkedeki gelir dağılımının bozuk olmasından da kaynaklanmaktadır. Özellikle eğitim ve sağlık gibi alanlarda özel sektör arzının çok sınırlı ve çok pahalı olması, kamusal hizmet talebinin artmasına yol açmakta, bu da sonuçta devletin sosyal harcamalarını arttırmaktadır.

Kazakistan ve Kırgızistandaki sosyal devlet olgusunu incelerken, bu iki ülkenin de aslında birer geçiş ekonomisi karakterine sahip ülkeler olduğunun gözetilmesi gerekir. Yetmiş yıl süre ile otoriter bir rejim ve sosyalist bir ideolojinin etrafında merkezi yönetimle yaşadıkları gerçeği ile değerlendirme yapılmalıdır.

Geçiş ekonomilerine sahip ülkeler yetersiz sanayileşme, eski teknolojiler, yüksek tarımsal nüfusa karşılık az verim, güvensiz, sosyal gelişimi düşük toplumlar, ekonomik gelişmelerden hızlı etkilenen, finansman imkanları sınırlı, kurumsal ve bürokratik yapılarında zorlu, devletçiliğin hakim olduğu, rüşvet ve rantın piyasalarda belirleyici aktörler olduğu, kayıt dışı işlemlerin ağırlıklı yapıldığı, hukukun üstünlüğü ilkesinin hayata geçirilemediği ülkelerdir.

Kazakistan ve Kırgızistan'a sosyal devlet oluşumu bağlamında bakıldığında, ülke ekonomilerinde ve sosyal yaşamda yaşanan pek çok sorunun temelinde SSCB döneminde uygulanan merkezi planlamaya dayalı ekonomi ve sosyal politikaların etkileri bulunduğu sonucuna varılabilir. SSCB sınırları içinde bulunan bu ülkelerin belirli alanlarda ihtisaslaşması ve ülkenin coğrafı, kültürel ve ekonomik yapılarına bakılarak ne tür üretim, eğitim, yaşam şekillerine yöneleceği merkezden belirlendiğinden her ülke aynı ölçüde zenginliği paylaşamamıştır.

Kazakistan bu dönemde bu politikalara bağlı olarak daha çok sanayileşmiş, Kırgızistan ise daha çok tarım alanında gelişmiştir. Kazakistan'da kamu harcamaları için gerekli

kaynak petrol ve doğalgaz gelirlerinden rahatlıkla karşılanabildiğinden halka vergi yükü getirilmeden daha çok popülist politikalar ile sosyal devletin gerekleri sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak dünya üzerinde enerji sektöründe meydana gelen herhangi bir daralma ülkeyi ekonomik göstergeler ve ilerleme bakımından doğrudan etkilemeye başladığında güncellenen reform paketleri ile daha demokratik, özgür, hukukun üstünlüğünün olduğu ve sosyal hakların yasal düzenlemeler ile bürokratik engellerin etkisi azaltılarak ilerlemesi için gereken çalışmalara hız verilmiştir. Sanayide ise diğer sektörlerin de gelişimi ve kalifiye insan gücünün kazanımı için çalışmalar başlatılmıştır. Bu anlamda Kazakistan, ekonomik büyümesi ve gelişmesi açısından Orta Asya ülkeleri içinde ön plana çıkmaktadır. Geçiş ekonomisine sahip bir ülke olarak hem ekonomik hem de sosyal açıdan mevcut problemlerini daha hızlı aşacağının göstergeleri mevcuttur.

Sonuç olarak Kazakistan, günümüzde reel olarak çalışan, serbest piyasa ekonomisine geçmiş bir ülkedir. Sosyal haklar ve kamu hizmeti alanında da projeleri ve yapacağı reformları belirleyerek ilerleme kaydetmektedir. Kırgızistan ise etnik yapısı, ekonomik sorunları, komşuları ile yaşanan sınır problemleri sebebi ile serbest piyasa ekonomisi uygulamalarında istediği noktaya gelemese de, ekonomik reformlara öncelik vererek, ülkenin güneyinde güvenliği sağlayarak, anayasal düzenlemeyi ve kurumsallaşmayı ön planda tutarak başarılı olabilecektir.

Sosyal devlet sınıflandırmaları özelinde baktığımızda bu iki ülkenin de liberal sosyal devletin bazı özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Ancak her iki ülkenin de kendilerine özgü yapıları bir sosyal devlet tipi olarak liberal sosyal devletin dahi uygulamasını zorlaştırmakta olup bu bağlamda her iki ülkenin de ilk hedefinin piyasa verimliliğinin ön planda tutulduğu, sosyal refah düşüncesinin vatandaşların bir hakkı olarak değerlendirilerek sosyal hakların sağlandığı, güçsüz sınıfların güçlendirilerek, sosyal güvenlik standartlarının daha ileriye taşındığı, demografik yapı itibari ile geleneksel kurumların korunarak, sivil toplum kuruluşlarına önemli yükümlülüklerin verildiği ve sistemin merkezinde sosyal sigortaların yer aldığı muhafazakar sosyal devlet anlayışını yerleştirmeleri ve uygulamaya çalışmaları olmalıdır.

Bu sürecin sağlıklı işleyebilmesi ve hedefe ulaşılabilmesi için gerekli reformlar yapılmalı, özellikle ekonominin gelişmesi için yapılması gereken uygulamalara hız

verilmeli ve istikrarlı bir şekilde uygulanmalıdır. Bu sayede ülke sermayeleri ekonominin gelişmesine paralel artacak ve sosyal ve ekonomik haklara yeterli kaynaklar ayrılacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Arı, T. 2013. *Uluslararası ilişkiler teorileri*. İstanbul: MKM Yayıncılık.
- Armaoğlu, F. 2016. *19. Yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914)*. İstanbul: Timaş Yayınları
- Armaoğlu, F. 2016. *19. Yüzyıl siyasi tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Timaş Yayınları
- Clapham, A. 2010. *İnsan hakları*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Göze, A. 2013. *Liberal, marxist, faşist, nasyonel sosyalist ve sosyal devlet*. Ankara: Beta Basım A.Ş.
- Gözler, K. 2017. *Anayasa hukukunun genel esasları*. İstanbul: Ekin Basım Dağıtım.
- Gümüş, A, T. 2010. *Sosyal devlet anlayışının gelişimi ve dönüşümü*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık A.Ş.
- Hekimoğlu, B. 2016. *Modern siyasal ideolojiler*. İstanbul: Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık Müzik Yapım ve Haber Ajansı.
- Hosking, G. 2015. Çev. Acar, *Rusya ve ruslar*, İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- İrge, F. 2006. *Sovyetlerden rusya federasyonuna balkanlar-orta asya-kafkaslar kapitalist kuşatma*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- İyikan, N. 2011. *Orta asya güney kafkasya siyasi gelişmeler 1991-2010*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Kardaş, B. 2014. *Uluslararası ilişkilere giriş*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Örs, B. 2016. *19. yy. 'dan 20. yy'a Modern siyasal ideolojiler*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sander, O. 2016. *Siyasi tarih- ilkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Sander, O. 2017. *Siyasi tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Tokul, A. 2018. *Sosyal politika*. Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Uygun, O. 2015. *Devlet teorisi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık A.Ş.
- Şenel, A. 1995. *İlkel topluluktan uygar topluma*. İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.

Sürekli Yayınlar

- Abdibaitova, B. 2009. *Avrupa birliği ve kırgızistan ilişkilerinde sorunlar ve fırsatlar*. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu. Cilt 4, Sayı:8.
- Aşçı, A. 2017. *Kırgızistan'da bağımsızlık sonrası ekonomik gelişimine yönelik öneriler*. İktisadi, İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 2(2).
- Bilgin, M. 2004. *Hazar'a kıyıdaş türki cumhuriyetlerde devletin özgül gelişimi*. Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 1, Sayı 4.
- Çetintaş, H. / Baygonuşov, D.2017. *Kamu harcamaları ve gelirleri arasındaki ilişkinin test edilmesi: kırgızistan örneği*. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Sayı:49.
- Erhan, Ç. 2004. *ABD'nin orta asya politikaları ve 11 eylülün etkileri*. Uluslararası İlişkiler. Cilt 1, Sayı 3
- Günay, B. 2009. *Orta asyada arayış, sosyal gen ve yeni modeller*. Bilgi Strateji. Cilt 1, Sayı 1.
- İba, Ş. 2009. *Kırgızistan'ın anayasa serüveni ve jogorku kene*. T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı. Avrasya Etüdları. 36/2009-2.
- Kaplankıran, İ. 2017. *Kazakistan cumhuriyetinde eğitim sisteminin tarihi seyri ve günümüzdeki yapısı*. Ana Dili Eğitim Dergisi. 5(1).
- Karibayeva, D. 2006. *Kazakistan'ın piyasa ekonomisine geçiş sürecinde dış ticaretinde meydana gelen gelişmeler*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Yüksek Lisan Tezi.
- Khairmukhanmedov, N.2007. *Stalin dönemindeki siyasi muhalifleri tasfiye uygulamaları ve çalıştırma kampları*. Ahmet Yesevi Üniversitesi, bilig, sayı 41.
- Köktürk, A. 2010. *modern öncesi devletin yönetim anlayışı*. Güvenlik Stratejileri Dergisi. Sayı 13
- Polat, F. 2011. *Bağımsızlık sonrası kırgızistan eğitim politikaları ve uygulamaları üzerine bir inceleme*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Sayı:36.
- Yıldıran, M. / Gülşen, M. 2017. *Kamu sağlık politikalarının oluşturulmasında finansman sorunları: orta asya ve kafkasya ülkelerinden örnekler*. Asya Etüdları. 52/2017-2.

Zhumabekova, N.2016. *Geçiş ekonomili orta asya ülkelerinde beşeri sermaye ile iktisadi büyüme ilişkisi: panel eşbütünleşme analizi*. Bilgi Ekonomisi ve Yönetim Dergisi, Cilt:11, Sayı:1.

Yalçınkaya, A. 2006. *Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan cumhuriyetleri arasında fergana serbest ticaret bölgesi projesi*. I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. Sayı:34

Diğer Yayınlar

- Ateş, Ü. 2004. *Devlet'in doğduğu yer: antik çağ orta doğusunda idari hayat*.
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/301124>. [Erişim Tarihi: 13.03.2019]
- Baycaun, S. 2002. *Bağımsızlıktan günümüze kazakistan iç politikası ve demokrasi yolundaki gelişmeler*. Avrasya Dosyası.
<https://21yyte.org/tr/assets/uploads/files/070-84%20Saule%20Baycaun.pdf> [Erişim Tarihi: 15.04.2019]
- Bulut, N. 2003. *Küreselleşme: sosyal devletin sonu mu?*.
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/282/2573.pdf>. [Erişim Tarihi: 11.04.2019]
- Golden, P. 2014. *Dünya tarihinde orta asya*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
<https://www.otuken.com.tr/u/otuken/docs/ortaasya.pdf>. [Erişim Tarihi: 13.04.2019]
- İsmayilov, E./ Budak, T. 2015. *Bağımsızlık sonrası kazakistanın enerji politikası*. BİLGESAM Analiz,/Enerji. No:1189. [Erişim Tarihi: 19.04.2019]
- Karaağaçlı, A. 2010. *Son olaylar ışığında kirgizistan*. Bilgesam, İstanbul,
<http://www.bilgesam.org/incele/1058/-son-olaylar-isiginda-kirgizistan/#.XLuhaTAzbIU> [Erişim Tarihi: 19.04.2019]
- Manavoğulları, E. 2010. *Soğuk savaş sonrasından günümüze kirgizistan*. Bilgesam. İstanbul <http://www.bilgesam.org/incele/1056/-soguk-savas-sonrasindan-gunumuze-kirgizistan/#.XLuhXzAzbIU> [Erişim Tarihi: 18.04.2019]
- Özel, M, S. 2014. *Stalin dönemi rus milliyetçiliği politikaları*.
https://www.researchgate.net/publication/321886738_STALIN_DONEMI_RUS_MILLIYETCILIGI_VE_POLITIKALARI [Erişim Tarihi: 15.04.2019]
- Ramazanoğlu, G. / Acar, İ. *Bir geçiş ekonomisi örneği olarak kirgizistan: siyasi, ekonomik ve toplumsal yaklaşımlar*. Review of Social, Economic & Business Studies. Vol.7/8.
[https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/4484894/21.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1555805187&Signature=%2FQm9zZ6lTqXU%2BssAVdEMrFl%2BaJI%3D&response-content\[disposition=inline%3B%20filename%3DBir_Gecis_Ekonomisi_Ornegi_Olarak_Kirgiz.pdf](https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/4484894/21.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1555805187&Signature=%2FQm9zZ6lTqXU%2BssAVdEMrFl%2BaJI%3D&response-content[disposition=inline%3B%20filename%3DBir_Gecis_Ekonomisi_Ornegi_Olarak_Kirgiz.pdf) [Erişim Tarihi: 23.04.2019]
- Saray, M.2007. *Kazakistan tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. [Erişim Tarihi: 21.04.2019]
- Soltan, E. *Coğrafya, tarih ve rus kimliği*, Avrasya Dosyası.
<https://dergipark.org.tr/download/article-file/260870> [Erişim Tarihi: 01.04.2019]

Togay, S. 2009. *Kazakistan ekonomisinin petrole bağımlılığının azaltılmasında para politikasının yönü*. Bilig.Sayı:49. <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873212.pdf> [Erişim Tarihi: 19.04.2019]

Turan, A. 2010. *Orta asyada dönüşüm*. İstanbul: Bilgesam. <http://www.bilgesam.org/incele/1059/-orta-asya%E2%80%99da-donusum/#.XLb9degzbIU> [Erişim Tarihi: 15.04.2019]

Uğrasız, B. *Orta asya ülkelerinde güvenliğin sağlanması için ekonominin rolü*. <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/U%C4%9ERASIZ-B%C3%BClent-ORTA-ASYA-%C3%9CLKELER%C4%B0NDE-G%C3%9CVENL%C4%B0%C4%9E%C4%B0N-SA%C4%9ELANMASI-%C4%B0%C3%87%C4%B0N-EKONOM%C4%B0N%C4%B0N-ROL%C3%9C.pdf> [Erişim Tarihi: 15.04.2019]

Yalçınkaya , A. / Mehmetçik, H. 2018. *Orta asya ülkelerinde güvenlik- refah çelişkisi*. Türk Asya Stratejik Araştırmaları Merkezi. [Erişim Tarihi: 30.04.2019]

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1045/12626.pdf> [Erişim Tarihi: 19.04.2019]

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/117785> [Erişim Tarihi: 19.04.2019]

<http://marksist.net/kitaplik/onlineKitap/MI/bolum2.htm> [Erişim Tarihi: 19.04.2019]

<http://politikakademi.org/2013/02/monroe-doktrini-ve-abd/> [Erişim Tarihi: 21.04.2019]

<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-73-2014042237saltanat.pdf> Orta Asya'da Uluslararası Kurumların Faaliyetleri [Erişim Tarihi: 12.04.2019]

http://www.ekodialog.com/isletme_ekonomisi/isletmeler_konsorsiyum_karteller_trostr.html [Erişim Tarihi: 12.04.2019]

<http://www.mfa.gov.kz/tr/istanbul/content-view/memleket-bassysy-nnazarbaevty-kazakistan-halkyna-zoldaay-2017-zylgy-31-katar-11> [Erişim Tarihi: 22.04.2019]
<http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> [Erişim Tarihi: 22.04.2019]

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-agit.tr.mfa> [Erişim Tarihi: 22.04.2019]

<http://www.worldbank.org/en/country/kazakhstan/publication/economic-update-summer-2016> [Erişim Tarihi: 23.04.2019]

<https://birim.ailevecalisma.gov.tr/diyih/contents/sosyalguvenlikulkekenyeleri/kazakistan/> 2019. Ankara: T.C Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü. [Erişim Tarihi: 21.04.2019]

<https://tarihibilgi.org/buyuk-buhran-nedenleri-ve-sonuclariyla-1929-ekonomik-krizi/>
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/56093> [Erişim Tarihi: 13.04.2019]

<https://www.ozelburoistihbarat.com/ulkeler-kitalar-dosyasi/rusya-dosyasi-avrasyacilik-ve-rusya-modern-ucuncu-roma-1795> [Erişim Tarihi: 13.04.2019]

<https://www.ozelburoistihbarat.com/ulkeler-kitalar-dosyasi/rusya-dosyasi-avrasyacilik-ve-rusya-modern-ucuncu-roma-1795> [Erişim Tarihi: 23.04.2019]

<https://www.paraborsa.net/i/keynesyen-ekonomi-nedir/> [Erişim Tarihi: 21.04.2019]

[TBMM araştırma hizmetleri başkanlığı. 2014. Ankara](#) [Erişim Tarihi: 19.04.2019]